

BİR EKO-SOSYAL KRİZ OLARAK COVID-19 SALGINI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

"İşbu rapor, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Sürdürülebilirlik Danışmanlığı A.Ş. (Escarus)'nin uzman kadrosunca güvenilir olarak kabul edilen kaynaklardan elde edilen verilerle hazırlanmıştır. Raporda yer alan değerlendirme ve öngörüler kapsamında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Sürdürülebilirlik Danışmanlığı A.Ş.'nin herhangi bir sorumluluğu bulunmamaktadır. Raporda yer alan görüş, düşünce, değerlendirme ve öngörüler, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Sürdürülebilirlik Danışmanlığı A.Ş. nezdinde açık ya da gizli bir garanti ve beklenti oluşturmaz. Diğer bir ifadeyle; bu raporda yer alan tüm bilgi ve verileri kullanma ve uygulama sorumluluğu, doğrudan veya dolaylı olarak, bu rapora dayanarak yatırım kararı veren ya da finansman sağlayan kişilere ait olup elde edilen sonuçtan dolayı üçüncü kişilerin doğrudan ya da dolaylı olarak uğrayabilecekleri zarardan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Sürdürülebilirlik Danışmanlığı A.Ş. hiçbir şekilde sorumlu tutulamaz."

BİR EKO-SOSYAL KRİZ OLARAK COVID-19 SALGINI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

20 Mayıs 2020

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AfDB: Afrika Kalkınma Bankası (African Development Bank)

BM: Birleşmiş Milletler (United Nations)

ÇŞB: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

EBRD: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (European Bank for Reconstruction and Development)

EIB: Avrupa Yatırım Bankası (European Investment Bank)

IEA: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency)

FMO: Hollanda Kalkınma Bankası (Financierings-Maatschappij voor Ontwikkelingslanden N.V.)

GBP: Yeşil Tahvil Prensipleri (Green Bond Principles)

GCC: Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council)

IFC: Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation)

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization)

IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)

IoT: Nesnelerin İnterneti (Internet of Things)

IPCC: Hükümetlerarası İklim Değışikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change)

JTUCRENGO: Japon İşçi Sendikaları Konfederasyonu

KfW: Alman Kalkınma Bankası (Kreditanstalt für Wiederaufbau)

KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme/İşletmeler

KSS: Kurumsal Sosyal Sorumluluk

NIB: İskandinav Yatırım Bankası (Nordic Investment Bank)

OECD: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (Organisation for Economic Cooperation and Development)

PAGEV: Türk Plastik Sanayicileri Araştırma ve Geliştirme ve Eğitim Vakfı

SBP: Sosyal Tahvil Prensipleri (Social Bond Principles)

SKA: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (Sustainable Development Goals)

UNFPA: Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (United Nations Population Fund)

UNHCR: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UN High Commissioner for Refugees)

WHO: Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)

WTO: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)

İÇİNDEKİLER

4 Yönetici Özeti

6 Yazarlar

SALGIN SONRASI YENİ BİR DÜNYAYA DOĞRU

8 Genel Değerlendirme

16 Ekonomide Değişim

20 Teknolojide Değişim

28 İş Modelinde Değişim

32 Eğitimde Değişim

36 Tüketim Davranışlarında Değişim

YENİ YÖNETİŞİM DİNAMİKLERİ

40 Küresel Dayanışma Versus İç Kapanma - Aynı Soruna Zıt Çözümler

44 Otoriterlik Versus Demokrasi - Yeni Devletçiliğin Sınırları

48 Dayanıklılık Versus Bulaşıcı Korku - Sosyal Dinamikler

TEMATİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BEKLENTİLERİ

52 Gelişen Risk Yönetimi Yaklaşımı

58 İşgücü Yönetimi ve İş Sürekliliğinin Sağlanması

70 Toplum Sağlığı, Güvenliği ve Refahı

90 Salgın Günlerinde Atık Yönetimi

98 Salgın ve İklim Değişikliği İlişkisi

104 Salgın Kriziyle Öne Çıkan Sürdürülebilir Finans Çözümleri

YÖNETİCİ ÖZETİ

2019'un son günlerinde Çin'in sınai bölgesi Wuhan'da ortaya çıkan Covid-19 adlı virüsün neden olduğu salgın, çok kısa bir süre içerisinde tüm tedbirlere rağmen küresel bir nitelik kazanmıştır. Virüs, bu satırların yazıldığı an itibarıyla 187 ülkede 4 milyonun üzerinde insana bulaşarak 300 binden fazla insanın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Salgının sağlık sistemi üzerinde hemen tüm dünyada meydana getirdiği korkunç baskıyı hafifletmek, hayatları korumak ve enfeksiyon eğrisini yavaşlatmak için, hükümetler peşi sıra acil tedbirleri devreye almışlardır: Sosyal uzaklaşma, karantina, sokağa çıkma yasakları, mal ve insan hareketliliklerinin geniş ölçüde kısıtlanması, vb. Henüz virüsün mahiyeti bile tam olarak kavranamadan alınmak zorunda kalan bu sert tedbir dizileri, zaten ticaret savaşlarıyla sekteye uğrayan ve hâlâ 2008-2009 krizinin hayaletiyle uğraşmak zorunda kalan küresel ekonomiyi neredeyse durma noktasına sürüklemiştir. Ulaştırmadan sanayiye, enerjiden turizme, tarımdan bankacılık hizmetlerine değin ekonomik spektrumun tüm sektörleri, tarihte örneği bulunmayan bu gönüllü ve muazzam arz ve talep şokundan etkilenmiştir.

İster hiç umulmadık bir "kara kuğu" hadisesi olarak nitelendirilsin, isterse göz göre göre gelen bir felâket senaryosu olarak değerlendirilsin, kamu yönetim sistemleri açısından söz konusu krizin henüz nihayete erdiğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Devasa ekonomik kayıplar vererek hastalığın hızını yavaşlatan hükümetler için önümüzdeki en büyük mesele öngörülemezliktir ve pek çok politik kararın analitik araçların yetersizliğinin gölgesinde alınması ihtimal dâhilindedir. Ekonomik sistem ve sağlık sistemi arasındaki çelişkili ilişkinin, kamu politika tercihlerinin bir sarkaç gibi aradaki gri bölgede hareket etmesine yol açması şaşırtıcı olmayacaktır. 2008-2009 krizinde tam saha presle sahaya inen ve piyasaların kurtarıcısı olan devletlerin, bir kez daha ve bu kez kamu sağlığı boyunduruğunu taşıyarak aynı rolü oynamaları beklenmektedir.

Salgına yol açan virüsün mevsimlik niteliği, mutojenik özellikleri, asemptomatik vakaların işlevi, hastalığın insan fizyolojisi üzerindeki etkileri, patolojik seyri, bağışıklık sistemi üzerinde hasar bırakıp bırakmadığı, gerçek

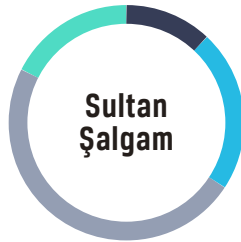
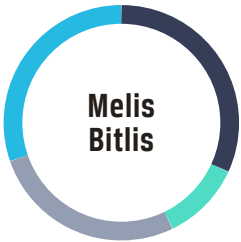
ölüm oranı gibi pek çok faktör hâlâ tam olarak aydınlanmış değildir. Bununla birlikte, dünya ekonomisinde yaşanan ve ulusal hükümetleri de acil kodlarla yeni arayışlara sevk eden kaotik sarsıntı, kapsamlı bir sorgulamayı beraberinde getirmeye adaydır. İş modellerinden eğitim sistemine, tekno-kültürel çerçeveden tüketim örüntülerine kadar pek çok şeyin yeni bir rotaya evrileceğine, hatta halihazırda evrilmekte olduğuna dair yaygın bir kanaat mevcuttur.

Salgın boyunca pratiği yapılan yeni iş modellerinin, azaltılan seyahatlerin, denenen teknolojilerin yanı sıra toplum genelinde sergilenen dayanışmacı tutumların, doğayla ilgili duyarlılıkların ve sorumlu davranışların salgın sonrasında da olumlu izdüşümleri olacağına şüphe yoktur. Bu yansımaların “daha sürdürülebilir bir dünya perspektifi”ni güçlendirmesi de beklenen bir durumdur. Bireylerin yaşam ve esenliklerinin sürdürülmesi ile şirketlerin sürdürülebilirliği, devletlerin bekası ile dünyanın sürdürülebilirliği arasında kovelant bir bağ bulunduğunun bu vesileyle anlaşılması da Escarus olarak en büyük dileğimizdir.

Ekonomiler, endüstriler, işletmeler, faktör piyasaları, işçiler ve modern hayatın tarihi dinamikleriyle birbirleri içine perçinlenmiş tüm sistemler fırtınalı sularda çalkalanırken, bu çalışma, birazcık da olsa, sisleri dağıtmayı hedeflemektedir. Fırtınalı sularda seyreden gemiler için bir fener ışığı, tartışmaya geçit veren bir işaret fişegi, anlamlandırma çabasında olanlar için bir yarış meşalesi...

Konuşmaya ve birlikte düşünmeye tam da çok ihtiyacımız olan bir zamanda, keyifle okumanızı dileriz.

YAZARLAR

SALGIN SONRASI YENİ BİR DÜNYAYA DOĞRU

- 8 Genel Değerlendirme
- 16 Ekonomide Değişim
- 20 Teknolojide Değişim
- 28 İş Modelinde Değişim
- 32 Eğitimde Değişim
- 36 Tüketim Davranışlarında Değişim

GENEL DEĞERLENDİRME

İnsanlık ölümlü vaka ve hastalığa yakalanan kişi sayısı açısından çok daha kötü tabloları görmüş olmasına rağmen, bu salgını diğerlerinden ayırt eden nedir?

Covid-19 adlı virüsün sebep olduğu salgın, aslında birçok açıdan kendinden önceki küresel salgınlarla benzerlik göstermektedir. Bir salgının “pandemi” sayılabilmesi için gerekli olan üç şart (virüsün yeni bir virüs olması, insanlara kolayca geçebilmesi, insandan insana kolay ve sürekli bir şekilde bulaşması) itibariyle bakıldığında durumun açık bir pandemi olduğuna şüphe yoktur, ancak insanlığın bundan önce çok daha korkunç salgınlarla muhatap olduğu da bilinmektedir. Yaklaşık 100 yıl önce yaşanan ve eldeki verilere göre bütün yeryüzünü etkileyen İspanyol gribi salgını, aynı tarihlerde sonlanan 1. Dünya Savaşı’ndan daha yıkıcı bir etki yapmıştır; öyle ki salgın nedeniyle hayatını kaybeden insanların sayısı en mütevazı tahminde bile savaşta ölen insan sayısından fazladır.

Peki insanlık ölümlü vaka ve hastalığa yakalanan kişi sayısı (isabetli bir gösterge olması bakımından hayatını kaybedenlerin

veya hastalığa yakalananların toplam nüfusa oranı da denilebilir) açısından çok daha kötü tabloları görmüş olmasına rağmen, bu salgını diğerlerinden ayırt eden nedir? Öyle anlaşıyor ki yeryüzü genelinde ekonomik faaliyetlerin savaş dışı bir nedenle ve bu kadar geniş ölçekli olarak askıya alındığı başka bir olay, en azından kayıtların çok daha ayrıntılı tutulduğu son bir asırlık dönemde mevcut değildir. Derinleşmiş ticari ilişkiler ve karmaşılaşmış üretim ağlarının bir yansıması olarak tedarik/ değer zincirlerinin çok katmanlı hale gelmesi, dolayısıyla ülkelerin dünyanın bir ucundan diğerine birbiriyle güçlü biçimde bağlanmış olması, ekonomileri yeryüzünde simultane biçimde şoka sürükleyen faktörlerin başında gelmektedir. Bir ülkeden diğerine ihraç edilen sadece virüs ve onun yol açtığı sağlıkla ilgili zararlar olmamıştır, üretim ve ticarete konu mal ve ara malların imalat ve naklinin durması da aynı süratle ve aynı yıkıcı etkilerle yaygınlaşmıştır.

Ekonomik faaliyetin durması denilince söz konusu olan sadece imalat sanayiinin yavaşlaması, dayanıklı tüketim malzemesi üreten fabrikaların, ağır endüstrilerin ve onların dağıtım ağlarının durması, bunlara bağlı olarak sınırların ticarete kapatılması değildir. Ekonomide ve toplumsal yaşamda, fantastik unsurlarla örülü bir film fragmanı gibi duran gerçeküstü sahneler yaşanmaya başlamış, dünya genelinde istisnasız bütün hizmet endüstrileri de alışılmadık bir hız kesmeyle karşı karşıya kalmıştır.

Hafta sonları Cuma akşamından itibaren başlayan stadyum gürültüleri kesilmiş, spor yorumcuları ve sunucuları zorunlu tatile çıkmıştır. 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası ve Güney Amerika Futbol Şampiyonası (Copa America) ertelenmiş, ulusal futbol ve diğer spor ligleri (elbette NBA ve Amerikan futbolu da dâhil) durdurulmuş, Fransa Açık Tenis Turnuvası ve Formula-1 yarışları askıya

Pandemi Sayılmanın 3 Koşulu

Virüsün yeni bir virüs olması

İnsanlara kolayca geçmesi

İnsandan insana sürekli bulaşması

alınmıştır. Olimpiyatların 1896'dan bu yana sadece 2 kez (1. ve 2. Dünya Savaşı sebebiyle) iptal edildiği bilgisine rağmen 2020 Temmuz-Ağustos'unda yapılması öngörülen Tokyo Olimpiyatları'nın iptali, olumsuz psikolojik etkisi ekonomik etkisinden çok daha güçlü bir uygulama olmuştur.

Geçen sene (2019) sadece İngiliz Premier Ligi'nin 188 ülkedeki 3,2 milyar insan tarafından izlendiği, bu ligin yayın haklarının değerinin 3,6 milyar dolar olduğu, küresel spor sponsorluklarının tutarının 55 milyar dolar olarak tahmin edildiği, sadece ABD'deki spor seyircilerinin satın aldığı taraftar eşyaları (takım tişörtü, bardağı, vs.) tutarının 15 milyar dolara dayandığı göz önüne alındığında¹, bahsedilen endüstrinin nasıl bir büyüklüğe tekabül ettiğini anlamlandırmak daha kolay olacaktır.

Zorunlu evde ikamet uygulamalarının bir yansıması olarak yeni diziler çekilememiş, televizyon kanalları eski dizilere yüklenmiş ya da mevcut dizilerin tekrarlarına sarılmıştır. Uzun süredir eğlence programları izlemeye alışan kitlelerin mütemadiyen sağlık programları izlemesi ve tartışma programlarında bilim adamlarını dinlemesinin nasıl bir kalıcı etki yaratacağı şimdilik belirsizdir. Diğer yandan, görsellikten ve "görünür olmak"tan beslenen moda ve magazin endüstrisi de tekrar programlarına müracaat etmek zorunda kalmıştır, çünkü küresel ya da yerel magazin yıldızlarının ve moda ikonlarının evde ekmek pişirirken çekilen pijamalı görüntüleri özünde onları geniş kitlelerle eşitleyen bir nitelik taşıdığı için kısa sürede albenisini ve "hikâye değeri"ni kaybetmiştir.

Kısacası hizmet endüstrileri açısından sadece eğitim sektörü, yeme-içme sektörü, turizm-

“
Olimpiyatların
1896'dan bu yana
sadece 2 kez (1. ve
2. Dünya Savaşı
sebebiyle) iptal
edildiği bilgisine
rağmen 2020
Temmuz-Ağustos'unda
yapılması öngörülen
Tokyo Olimpiyatları'nın
iptali, olumsuz
psikolojik etkisi
ekonomik etkisinden
çok daha güçlü bir
uygulama olmuştur.

”

otelcilik sektörü, ulaştırma sektörü değil, bütün halinde sanat faaliyetleri ve spor-eğlence sektörleri de kendi içlerine kapanmış ve tamamen değilse bile büyük ölçüde kapılara kilit vurmuştur.

Salgınla mücadele esnasında birçok ekonomik faaliyetin durdurulması, ticaret ve üretimin küre

¹ The Economist; "The Game's the Thing", Vol.434, No:9186, 21-27 Mart 2020, s.12.

genelinde eşzamanlı olarak gerilemesi, ulusal ekonomilerin topluca bir daralmaya girmesi ve bazılarının çöküntüye sürüklenmesi, zaten özü itibarıyla küresel olan sorunun çözümünde de küresel bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Çünkü bu çapta sarsıcı bir şoktan sonra durumun toparlanması için gereken tecrübenin tek başına hiçbir hükümette bulunmadığı açık biçimde görülmektedir.

Her ne kadar küresel kuruluşların krizin yönetilmesinde yeteri beceriyi gösteremediğini ifade eden ve özellikle Dünya Sağlık Örgütü'nü (WHO) suçlayan çevreler bulunsa da bu eleştirilerin isabetli olduğunu söylemek zordur. Her şeyden önce, bu tür örgütlerin sadece Covid-19 salgını sırasında değil, süregiden savaş ve çatışmalarda, özellikle az gelişmiş ülkelerin karşı karşıya kaldığı doğal afetlerde yeterince etkili müdahalelerde bulunamadığı öteden beri tartışılan bir konudur. İçinde WHO'nun da bulunduğu pek çok uluslararası

örgütün yaptırım yetkilerine sahip olmaması ve kararlarının tavsiye niteliği taşıması, meselenin özüne içkin temel bir eksikliklerdir. Esasen iklim müzakerelerinde istenilen kararlılığın sergilenememesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi bağlayıcı metinlerde çok az yaptırımın bulunması da aynı sorunun başka bir alandaki izdüşümüdür. Bu açıdan bakıldığında, ABD'nin büyük oranda politik mülâhazalarla WHO'yu hedef tahtasına oturtması², bu kurumun oynadığı yönlendirici ve bilgilendirici rolün önemini azaltmamaktadır.

Bir kısmı haklı olan çeşitli eleştiriler de küresel çapta ve adı konulmadan yürütülen diğer işbirliklerini gölgelememelidir. Devletlerin birbirlerine tıbbi malzeme, ilaç, gıda ve ihtiyaç duyulan diğer mal ve gereçleri tedarik etmesi, fon sağlayıcı küresel nitelikli kuruluşların oluşan ekonomik daralmayı hafifletmek üzere süratle pozisyon belirlemesi küresel işbirliğinin ilk adımları olarak değerlendirilmelidir.

Küresel işbirliğinin önemi bu vesileyle bir kez daha anlaşılırken, ulusal hükümetlerin güçlü bir kapsayıcılık için nasıl değerli oldukları da aynı açıklıkla ortaya çıkmıştır. Bir yandan milyonlarca insanın esenliğini düşünen ve virüs bulaşma riskini azaltacak tedbirleri alan hükümetler, diğer yandan bu tedbirlerin doğal bir sonucu olarak durgunlaşan ekonomik hayatı canlı tutmanın gayreti içine girmişlerdir. Hem stres içindeki ekonomik aktörleri (şirketleri, vergi mükelleflerini, vb.) rahatlatmak hem de milyonlarca insanın cankurtaran halatı olmak misyonuyla hareket eden (ya da etmesi beklenen) ulusal hükümetler, başarılı bir küresel yönetim için iyi organize olmuş merkezî devletlerin ne kadar önem taşıdığına canlı bir kanıt sunmuşlardır.

2 - The Guardian; "China's Handling of Coronavirus Is a Diplomatic Challenge for WHO", 18.02.2020.

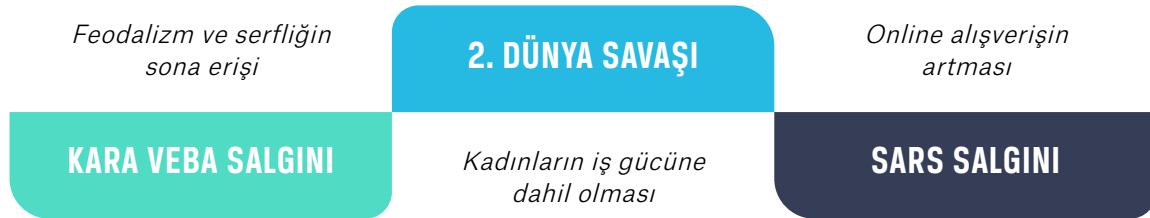
- New York Times; "Criticized for Pandemic Response, Trump Tries Shifting Blame to the WHO", 15.04.2020.

Devletlerin süreç içindeki rolleri coğrafyalar ve kültürler itibarıyla farklılıklar göstermiştir. Toplumların devletlerin tutumlarına verdikleri reaksiyonlar da ülkelerin yönetim yapılarına, tarihsel birikimlerine, dayanıklılık kapasitelerine ve devlete yükledikleri anlamlara göre değişiklik sergilemiştir. Şehirlerin karantina altına alınması ve sokağa çıkma yasağı Çin’de hızla kabullenilirken, ABD’de çok daha az sınırlama getirilmiş olmasına rağmen kısa sürede durumu protesto eden gruplar ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, genelde güvenlik-özgürlük ikileminde daima bir bocalama yaşayan vatandaşların, bu kez güvenlikleri (bu olay özelinde sağlıklı kalma arzuları) için özgürlüklerinden taviz vermede tereddüt etmedikleri gözlenmiştir. Bu tutumların iş dünyasındaki yönetim yaklaşımlarından eğitim ve sosyal hayata kadar birçok alanda yansıma bulacağı bugünden belli olmuştur.

Halihazırda salgın nedeniyle maruz kaldığımız sınırlamaların ve iş yapma biçimlerimizdeki değişikliklerin bir kısmının kalıcı hale gelebileceğini söyleyen Reeves ve

arkadaşları, tarihte bu tür toplumsal krizlerin insanlığın tutum ve davranışlarını yeniden şekillendirebildiğine yönelik önemli örnekler bulunduğuna dikkat çekmektedir. Avrupa’da 14. yüzyılda yaşanan kara veba salgınıyla feodalizm ve serflikin sona erdiği arasında bir bağlantı olduğunu, 2. Dünya Savaşı’nın kadınların işgücüne dâhil olması sonucunu beraberinde getirdiğini, 11 Eylül saldırısından sonra kolektif güvenlik ihtiyacından dolayı vatandaşların yüksek seviyede gözetlenmeye rıza gösterdiğini ifade eden yazarlar, en çarpıcı örneği de Duncan Clark’ın Alibaba kitabına atıfla vermektedirler: “Toplumsal krizler bazen tüketim kalıplarında kalıcı etkilere yol açabilirler. Örneğin, Çin’de 2003 yılında yaşanan SARS salgınından sonra alışveriş tutumları değişikliğe uğradı. Pek çok insan dışarı çıkmaktan korktuğu için on-line perakendeye müracaat etti. Kriz kısa sürse de pek çok tüketici daha sonra e-ticaret kanallarını kullanmaya devam etti ve bu da Alibaba gibi dijital devlerin yükselişine giden yolu açtı.”³ Şu an yaşanmakta olan davranış ve tutum değişikliklerinin ne kadarının kalıcı olacağı, şartlar normale döndükten sonra ne kadarının

TOPLUMSAL KRİZLER İNSANLIĞIN TUTUM VE DAVRANIŞLARINI YENİDEN ŞEKİLLENDİREBİLİYOR.

³ Reeves, Martin, vd.; “Sensing and Shaping the Post-COVID Era”, BCG Henderson Institute, 03.04.2020.

tekrarlanacağı değişimin rotasını belirleyecek olan temel faktördür. Bu değişikliklerin bir kısmının toplumdan topluma farklılık göstereceği açıktır ve bazılarının kriz dönemiyle sınırlı kalması olasıdır. Bu türden krizlere hazırlıklı olmak için yeni kurumların kurulması ve yetkilendirilmesi, sağlık sigortasının kapsamının genişletilmesi, geçici işçilerin korunması, sosyal dayanışmanın artması gibi başlıklar bu kapsamdaki değişikliklerdir. Harcama tutumlarındaki değişimlerin (eğlence, seyahat, tatil, mülk kiralama ve satın alma harcamaları dramatik biçimde düşerken gıda, hijyen ürünleri ve takviye ilaçlar için harcanan tutarların artması) dönemsel olacağı da aşağı yukarı bellidir. Buna karşılık, diğer bir kısım değişikliklerin kültürel farklılıklardan büyük ölçüde bağımsız biçimde hayatın her alanına nüfuz edeceği ve kalıcılışıacağı şimdiden anlaşılmaktadır. Uzaktan erişimli toplantılar, esnek çalışma modelleri ve perakende e-ticaret modelleri, uygulandıkları hemen her yerde süratle kabul görmüşlerdir. Bu kapsamda, dijitalleşmede derinleşmenin gittikçe kalıcı bir nitelik arz edeceğini tahmin etmek güç değildir.

Bazı değişikliklerin ise paradigmada meydana gelen kaymanın/değişimin bir sonucu olarak güçlenmesi beklenmelidir. Tedarik zincirlerinde meydana gelen kırılmanın ve bunun Batı ekonomilerinde yarattığı şokun bazı ürünlerin yurt içinde üretimi için arayışları hızlandıracağı açıktır. Nitekim Türkiye’de buna yönelik birtakım adımların atıldığı süreç içinde gözlenmiştir. Diğer yandan, arz zincirlerinin dağıtık hale getirilmesi (desantralizasyon) de tedarik güvenliği açısından yeni bir eğilim olarak güçlenebilecektir. Bunlar başlı başına küreselleşmenin alacağı yeni form ile doğrudan ilgili sonuçlardır.

Fransa Ekonomi ve Maliye Bakanı Bruno Le Maire, salgını, küreselleşme açısından “oyun-değiştirici” bir etken olarak tanımlamaktadır. Ona göre salgın, Çinli tedarikçilere “sorumsuz ve mantıksız” bir bağımlılık olduğunu ortaya koymuş ve uluslararası tedarik zincirlerinin kırılma eğilimini açığa çıkarmıştır.⁴ Bununla birlikte, iş dünyasından pek çok insan, salgından çıkarılması gereken dersin bu yaklaşımın tam tersi olduğunu düşünmektedir. İş insanları, dünyanın en ücra köşelerine kadar yayılmış milletler arası ticari bağlardan toptan bir geri çekilme öngörmemektedir. Onlar daha çok, virüs salgınının ticaretteki örüntüyü değiştirebileceğini, ticaretin küresel olduğu kadar yerel ve/veya bölgesel bir karakter de kazanabileceğini düşünmektedir.⁵ Hong Kong bazlı bir tedarik zinciri teftiş şirketi olan Quima’nın raporuna göre ABD’li alıcılar zaten tedarik kaynaklarını bir miktar Çin’den uzaklaştırmış durumdadır, çünkü 2019 yılında Çin’deki teftiş talebi 2018 yılına göre %14 azalmıştır. Buna mukabil, ABD’li şirketlerin Güneydoğu Asya ve Tayvan’daki imalat faaliyetleri için talep ettikleri teftiş ve denetim aynı yıl %9,7 artmıştır.⁶ Bu veriler küresel değer zincirlerinin yok edildiğine değil çaprazlandığına ve çeşitlendirildiğine işaret etmektedir. Ama yine de bu göstergelerin salgın öncesine ait rakamları içerdiği unutulmamalıdır ve nihai patikanın hangi renkte olacağı (yerelleşme, bölgeselleşme, çaprazlanmış ya da azaltılmış küreselleşme seçeneklerinden hangisinin baskın geleceği) zaman içinde anlaşılabacaktır.

Paradigmadaki değişimin, küreselleşmenin ortadan kalkması şeklinde değil, daha çeşitlendirilmiş bir küreselleşmenin gündeme gelmesi şeklinde görülmesi - şimdiki veriler ışığında - muhtemeldir. Bu çeşitlenmenin

4 Ulrich, Klaus; “Coronavirus Outbreak Hitting German Supply Chains with Fears of Economic Paralysis”, Deutsche Welle, 27.02.2020.

5 Trumbull, Mark; “Why COVID-19 Is Likely to Change Globalization, Not Reverse It”, The Christian Science Monitor, 09.03.2020.

6 Clingendael Spectator; “Three Scenarios for Globalisation in a Post-Covid-19 World,” 01.04.2020.

İş insanları, dünyanın en ücra köşelerine kadar yayılmış milletler arası ticari bağlardan toptan bir geri çekilme öngörmemektedir.

rotası, kalkınma pratikleri üzerindeki model değiştirici etkisi, iklim krizi karşısında cevap üretme becerisi ve küresel işbirliğinin niteliğine yaptığı katkı yeni paradigmanın çerçevesini belirleyecektir.

Virüs salgını esnasında birçok toplumda gözle görülür biçimde belirginleşen dayanışmacı, koruyucu-kollayıcı tutumların, salt kâr odaklı ekonomik teorileri bir kenara bırakan ve ticareti yapılamaz değerlerin olduğunu hatırlatan yaklaşımların, kriz sonrasında ne kadar kalıcı olacağı da önemlidir. Yeni dönemin hâkim ekonomik modelinde dışsallıkları daha fazla önemseyen, daha sürdürülebilir, daha çevre-dostu ve daha kapsayıcı bir yaklaşımın izlerini görmek akla uzak değildir.

Bütün bunların toplumsal hayatta, ticarette, eğitimde ve sosyal ilişkilerde belli değişiklikleri beraberinde getirmesi ise kaçınılmazdır. Çoğu kez ihtiyaçlar inovasyonu tetiklediği için, ortaya çıkacak yeni ihtiyaçların yeni icatlara yol açması da ihtimal dâhilindedir. Bu çerçevede, daha önce mevcut olan ama yaygın biçimde kullanılmayan

bazı araç ve teknolojilerin giderek daha çok kabul görmesinin yanında yepyeni teknolojilerin hayatımıza girmesi de beklenmelidir.

Çalışmanın bu bölümünde, salgınla birlikte çeşitli alanlarda meydana gelen ve gelmesi muhtemel olan değişikliklere değinilecektir.

EKONOMİDE DEĞİŞİM

Pek çok ülkenin çeşitli endüstrilerde küresel değil ulusal değer zinciri yaratma arayışında olacağı şimdiden belirginleşmiş bir ihtimaldir.

Ekonomideki değişimin en önemli durağı, öyle görünüyor ki küresel tedarik zincirlerinde meydana gelen ve bundan sonra da meydana gelecek olan kırılmalardır. Küreselleşmenin niteliğinin yeniden tanımlanması anlamına gelebilecek olan bu kırılma, daha önce başlayan bir sürecin devamı niteliğindedir:

“Esasında 2008 finans krizi, şiddetli bir krizin küreselleşme üzerine olumsuz yapısal etkileri olabileceğini göstermiştir. Mevcut salgının da benzer bir olumsuz etki yapması muhtemeldir. Finansal krizden önce, güçlü bir küreselleşmeye işaret edecek biçimde, küresel değer zinciri katma değerli üretim faaliyetleri yerel katma değerli üretim faaliyetlerinden çok daha büyük bir oranda büyümüştür. Ancak finans krizinden sonra küresel değer zincirlerine katılımdaki büyüme yavaşlamış ve kriz öncesi seviyelerine dönmemiştir.”⁷

Pek çok ülkenin çeşitli endüstrilerde küresel değil ulusal değer zinciri yaratma arayışında olacağı şimdiden belirginleşmiş bir ihtimaldir.

⁷ Clingendael Spectator; a.g.m.

“

Salgının, şirketler üzerinde, küresel bir tedarik zincirinin sağladığı verimliliği yerel tedarik zincirinin sağlamlığı ile karşılaştırma konusunda bir baskı yaratacağı açıktır.

”

Türkiye'nin son birkaç yıldır kamu politika belgelerine derç ettiği ve somut adımlarla teşvik ettiği imalat sanayiinde yerleşmenin artırılması hedefi, küre genelinde de giderek bir mottoya dönüşme eğilimi göstermektedir. “Ulusal kaynaklarımızı, sanki savaş ya da şiddetli iş kaybının olduğu bir ekonomik darlık (sanki Büyük Buhran) zamanındaymışız gibi bir anlayışla harekete geçirmeliyiz: devletin önderlik ettiği çok yönlü faaliyetler, bir başka deyişle, tutarlı ulusal sanayi politikalarının canlandırılması...”⁸ diyen Auerback, bu yaklaşıma küresel değer zincirlerinin (ve nihayetinde küreselleşmenin) istenilen sonuçları doğurmadığı öncülünden hareketle ulaşmaktadır.

Özellikle kritik önemdeki çeşitli bileşenlerin yerli tedarik yoluyla karşılanması yönünde bir arayış halihazırda başlamış durumdadır. Bu arayış, meşruiyetini “acil ihtiyaçlar” kavramında

bulmaktadır. Aran'ın şu tespiti konuyu olabildiğince açık biçimde özetlemektedir: “Özellikle tıbbi gereç ve ilaç gereksinimin arttığı salgın dönemlerinde tedarik zincirinin kesintiye uğramasının ülkeleri farklı arayışlara sevk etmesi olasıdır. Gerçekten de Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) bu konuda düzenlediği rapor, ülkelerin tıbbi tedariklerinde başka ülkelerin ürünlerine bağlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Rapora göre Almanya, ABD ve İsviçre tıbbi ürünlerin %35'ini sağlamaktadır. En büyük 10 ihracatçı ülke toplam tıbbi ürünlerin %75'ni sağlamaktadır. Aynı şekilde kişisel temizlik ürünlerinin %40'ı Çin, Almanya ve ABD tarafından ihraç edilmektedir.”⁹

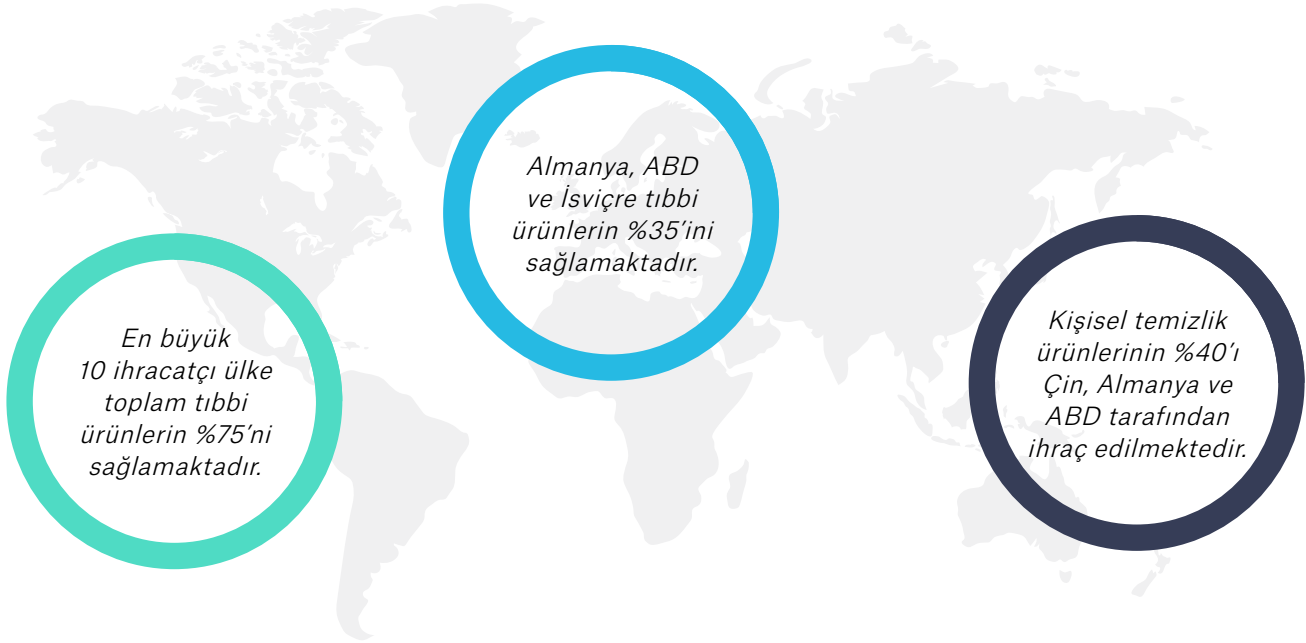
Yerli üretim ve yerel tedarik zincirine odaklanmanın ulusal hükümetlerin öncelikli tercihi olması, güvenlik algısıyla ilgili bir durumdur. Her hükümetin halkın ihtiyaç duyacağı gıda ve temel tüketim malzemelerini anında temin etme kapasitesine sahip olmak istemesi doğaldır. Ancak bunun kadar önemli bir başka etken, bugüne kadar küreselleşmenin motoru olmuş çok-uluslu şirketlerin de tedarik zincirinin güvenliği açısından bu tür modifikasyonlara sıcak bakma ihtimalidir. Salgının, şirketler üzerinde, küresel bir tedarik zincirinin sağladığı verimliliği yerel tedarik zincirinin sağlamlığı ile karşılaştırma konusunda bir baskı yaratacağı açıktır.

İmalat sanayiinin bazı dallarında tedarik zincirini yerelleştirmek elbette bir dereceye kadar mümkündür. Ancak özellikle yüzlerce bileşenden/parçadan oluşan ürünlerde yerel tedarik esasına bağlı olmak, her şeyden önce ölçek ekonomisinden yararlanma imkânını azaltacaktır. Küresel entegrasyonun sağladığı bir ölçek ekonomisi avantajı vardır ve buradaki kayıp, her ülke için ilâve âtil kapasitelerin yaratılması anlamına gelecektir. Bu da maliyet

⁸ Auerback, Marshall; “Covid-19 Reveals the Cracks in Globalization”, *Asia Times*, 11.03.2020.

⁹ Aran, Bozkurt; “Covid-19 Salgını ve Küresel Ticaret Düzenine Olası Etkileri”, *TEPAV Değerlendirme Notu*, 13.04. 2020, s.3.

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜNÜN (DTÖ) BU KONUDA DÜZENLEDİĞİ RAPOR, ÜLKELERİN TIBBİ TEDARİKLERİNDE BAŞKA ÜLKELERİN ÜRÜNLERİNE BAĞLI OLDUĞUNU ORTAYA ÇIKARMIŞTIR.

demektir: “Daha sağlam/güvenilir bir yerel tedarik zincirine dönmek artan oranda parçalı hale gelmiş küresel tedarik sistemine olan bağımlılığı azaltacaktır. Fakat insanların ihtiyaç duydukları eşyaları temin etmelerini daha garanti hale getirirse de bu yön değişikliği şirketlerin ve tüketicilerin maliyetlerini artıracaktır.”¹⁰

Diğer yandan, özellikle de teknolojik karmaşıklığı yüksek ürünlerde zaten az sayıda ülkenin üretim yetkinliğine sahip olduğu düşünüldüğünde, yerli kaynaklardan tedarik eğiliminin ölçekten önce kapasite kaynaklı bir sınırlamaya tâbi olduğu görülmektedir. Değerli ve yarı değerli madenler, enerji hammaddeleri, kimya ve ilaç sanayiinde kullanılan endemik bitkiler gibi çoğu kez coğrafi yoğunlaşmaya konu olan girdilerin küresel ve bölgesel ticaretinin mecburen devam edecek olması, değer zincirinin yerelleştirilmesinin ancak sınırlı bir düzeyde kalacağına işaret

etmektedir. Bu açıdan, yerelleşmeye paralel biçimde bölgeselleşmenin de hız kazanacağı varsayılabilir.

Üretimin, ticaretin, ekonomik faaliyetlerin tamamen durması veya sekteye uğraması ile ülkelerde ortaya çıkan ekonomik sorunların etkilerinin görece daha az kalıcı olacağını varsaymak mümkündür. Ekonomik durgunluk, artan işsizlik, iflâslar ve el değiştirmeler, büyüme hızlarının düşmesi, batık ya da takipteki kredilerin çoğalması gibi ülkeden ülkeye değişen ama günün sonunda hepsi de salgının duraklatıcı etkisiyle ilgili olan sorunların, salgından sonra kademeli olarak - çözülme bile - hafifletilmesi umulmaktadır.

Salgının yaygınlaşmasıyla eşzamanlı vuku bulan ekonomideki muazzam tahribatın bilançosu her geçen gün ağırlaşmıştır. Hükümetler en azından yol açılan yıkım ve acının bir nebze de olsa

¹⁰ Moyo, Dambisa; “Coronavirus Will Change the World Permanently. Here's How”, *Politico*, 19.03.2020.

hafifletilebilmesi için para, maliye ve finansal destek mekanizmalarının seferber edildiği geniş destek programlarını yürürlüğe koymuşlardır. İlk gümüş kurşun tabii ki para politikası cephesinden gelmiştir: Parasal genişleme. Avrupa Merkez Bankası 850 milyar Dolar, Amerikan Merkez Bankası ise 700 milyar Dolar'lık parasal genişleme programı açıklamıştır. Finansal destek mekanizmaları ve para çarpanıyla birlikte bu programların çok daha fazla bir kaynağı mobilize etmeyi hedeflediği açık bir biçimde görülmektedir. Vergi tatili, kamu alacaklarının ötelenmesi, özellikle Avrupa ekonomilerinde sosyal ve istihdam destekleri gibi bir dizi kamu müdahalesi tedbir menüsünde yer alan diğer başlıklardır.

Ülkelerin kendi yapısal niteliklerini dikkate alan bir anlayışla reel ekonomiye yönelik acil tedbirleri birbiri peşi sıra açıklamaları,

esasen küresel çaplı ve her ülkeyi bir şekilde etkileyecek iktisadi sıkıntının boyutuna işaret etmektedir. Bilançoları ve nakit akışları bozulan şirketlerin, satışları düşen esnafın ve ticaret erbabının, yarı zamanlı çalışma ya da işten çıkarma nedeniyle gelirleri azalan ya da tamamen yok olan emek kesiminin desteklenmeye çalışıldığı bu paketlerin odak noktası, salgın esnasında ve sonrasında şirketlerin ve bireylerin ayakta kalmalarını sağlamaktır.

Dev bir teşvik paketi hazırlayan ABD'nin sağlamayı planladığı ekonomik desteğin tutarı 2 trilyon Dolar'a yaklaşmaktadır. Küçük işletmelere, işçi çıkarmamaları şartıyla toplamda 377 milyar Dolar'lık yardım ve kredi imkânı öngörülen pakette, işsizlere yapılan işsizlik sigortası ödemeleri için 260 milyar Dolar ayrılmıştır. 750 milyar Euro'luk teşvik paketine onay veren, bunun yanında 56 milyar Euro'luk ek bütçeyi onaylayan Almanya ise; kiracıları, geliri düşen çocuklu aileleri, küçük ölçekli şirketleri ve serbest çalışanları özellikle desteklemektedir. İngiltere'nin ilk açıkladığı paketin tutarı 30 milyar Sterlin olarak belirlenmiştir. Hastalıktan en çok etkilenen ülkelerin başında gelen İtalya bu etkiyi telafi etmek için 25 milyar Euro, İspanya ise 200 milyar Euro değerinde ekonomik önlem paketi açıklamıştır.¹¹ Türkiye'de de en çok etkilenen sektörleri ve kırılgan kesimleri rahatlatmak için bir teşvik paketi açıklanmıştır.

Salgının ekonomileri derinden etkilediği ve dengeleri kökünden sarstığı bir ortamda ulusal hükümetler, eşzamanlı olarak tıbbi krizle baş etmek ve ekonomiyi de ayakta tutmak ikilemiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu atmosfer içinde devletlerin ekonomi sahasına aktif biçimde inmesi, kamu yönetimi bağlamında devletin geri dönüşü olarak değerlendirilmektedir.

¹¹ Muradoğlu, Candeğer; "Corona Virüs Nedeniyle Ülkelerin Açıkladığı Önlem Paketleri", *Webrazzi*, 30.03.2020.

TEKNOLOJİDE DEĞİŞİM

Yeni dönemde inovasyon tanımı da tam olarak anlamını bulacak ve eski bir teknolojiye yeni özellik ekleyerek yapılan modernizasyonlar inovasyon olarak kabul görmeyecektir.

Özellikle salgın gibi sonuçları tahmin edilemeyen ve istikrarsız davranış örüntüsü taşıyan krizlerde köklü değişimlerin yaşanması beklenen bir durumdur. Günümüz dünyasında değişen şartlara hızlı uyum büyük önem taşımaktadır ve hız ise ancak teknoloji ile sağlanabilmektedir. Dolayısıyla, salgınla birlikte teknolojide bazı değişimlerin yaşanması ve halihazırda bilinen/kullanılan bazı teknolojilerin de eskiye nazaran çok yaygın biçimde kullanılması şaşırtıcı olmayacaktır.

Tom Goodwin tarafında kaleme alınan “Dijital Darwinizm” kitabında, içinde bulunduğumuz periyod, dijital dönem diye adlandırılan döneme geçiş aşaması olarak değerlendirilmektedir.¹² Günümüzde fiziksel analog dünya gittikçe küçülürken geleneksel analog iş kolları da kriz yaşamaktadır. Yaşanan salgının bu süreci hızlandırıcı bir rol oynayacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Yeni dönemde inovasyon tanımı da tam olarak anlamını bulacak ve eski bir teknolojiye yeni özellik ekleyerek yapılan modernizasyonlar inovasyon olarak kabul görmeyecektir.

Salgın süresince sosyal mesafeyi korumak için uzaktan çalışma, eğitim ve sosyal hayata uzaktan devam etme prensibini benimseyen çoğu ülke, teknolojik çözümler sayesinde sürekliliğini sağlamıştır. Vatandaşlarının sorunsuz bir şekilde birbirleri ile bağlantı kurmalarını kolaylaştıran bu ülkeler, onların günlük hayatlarında gerçekleştirmeye alışık oldukları etkileşimi sürdürmelerine yardımcı olmuştur.

SAĞLIK HİZMETLERİ

Salgın vesilesiyle bugüne kadar fazlaca gündemde olmayan bazı teknolojiler bu süreçte ön plana çıkmıştır. Teşhis ve tedavi süreçlerinin uzaktan yürütülmesi anlamına gelen, Türkçe’ye tele-tıp ve tele-sağlık olarak çevrilebilecek “telemedicine” ve “tele-health” kavramları (ve bunların uygulamaları) bu teknolojilerin en iyi örneklerindendir. Bu yaklaşımda doktorlar hastalarla ilişkilerini fiziksel olarak onlarla aynı ortamda bulunmadan yürüttükleri için, işi başından aşkın hastanelerin yönetilemez bir hasta akınına uğraması engellenmiş olmaktadır.

¹² Ayberk, Berkin; “Dijital Darwinism”, Medium Blog, 28.01.2020.

Hastaların yapması gereken şey bir uygulamayı açmak, uygulama üzerinden hastalık belirtilerini tanımlamak ve sonra da bir doktorun kendisine sanal konsültasyon yapmasını beklemektir.

Dünyada tele-tıp ve tele-sağlık alanındaki çeşitli uygulamalar bu süreçte gittikçe daha çok görünürlük kazanmıştır. Çin-Şanghay'daki Xuhui Devlet Hastanesi, Tibet ve hatta Fransa kadar uzak yerlerdeki hastalarla ilgilenmiştir. İspanya'da Seville merkezli bir şirket olan Open Salud (Açık Sağlık), herhangi bir doktor ya da kliniğin hastaların bakımı için en iyi mekanizmayı kararlaştırdığı tamamlayıcı bir tele-danışma sistemi kurmuştur.¹³ Yine Çin'de telekomünikasyon şirketleri ZTE ve China Telecom, West China Hastanesi'ndeki doktorları enfekte hastaların tedavi gördüğü 27 hastaneyle bağlayan ve onların virüsün tanılmasına yardım eden 5G destekli bir sistem üretmişlerdir.¹⁴ İsrail'de ise yaşlıların evine en yüksek hijyen şartlarında teslim edilen bir sağlık setinin aktive edilmesiyle hedef kişi bir sisteme bağlanmakta, sistemdeki sağlık personelinin komutları doğrultusunda bazı basit testlerini setin içindeki cihazlarla kendisi yapmaktadır. Böylece uzaktan teşhis yöntemiyle söz konusu kişinin sağlık durumu izlenebilmektedir. Bu olup bitenler "grip ya da yüksek kolesterol gibi hastalıklar için insanların ev testi yaptığı bir hareketin gelişmesi"¹⁵ ihtimalini güçlendirmektedir.

Salgının sağlık hizmetlerinin sunumunda bir paradigma değişikliği yaratacağını söyleyen tıbbi etik profesörü Emanuel, tele-tıp'ın uzun yıllar maliyet azaltmaya yönelik yüksek elverişli bir sistem olarak görüldüğünü ve işin sadece bu boyutuyla ilgilenildiğini ifade etmektedir. Ona göre, geleneksel tedavi setleri salgın karşısında

yenik düşerken uzaktan vizitelerin popülaritesi çok yükselecektir.¹⁶

DİJİTALLEŞME

Dijitalleşme sadece sağlık sektöründe değil, dünya genelinde yüz milyonlarca öğrenciyi ilgilendiren ve en büyük hizmet endüstrilerinden biri olan eğitim sektöründe de hızlanmaya başlamıştır. Uzaktan erişimli eğitim modelleriyle başlayan eğitimde dijitalleşmenin, yaratacağı çeşitli adaletsizliklere rağmen yaygınlaşacağı bugünden belli olmuştur.

ÜRETİM

Üretim tarafında da çeşitli teknolojik çözümler ön plana çıkmaya başlamıştır. Salgın özellikle reel sektörde operasyonların, üretimin ve tesislerin izleme ve bakımının uzaktan yönetimine imkân veren Endüstri 4.0 ve akıllı üretim uygulamalarının faydalarını somut

¹³ BBVA, "Technology against Coronavirus", 26.03.20.

¹⁴ Emarketer, "The Biggest Business Impacts of the Coronavirus Pandemic", 14.03.2020.

¹⁵ Rasheed, Zaheena; "Our Lives After the Coronavirus Pandemic", Al Jazeera, 26.03.2020.

¹⁶ Emanuel, Ezekiel J.; "Coronavirus Will Change the World Permanently. Here's How", Politico, 19.03.2020.

Dünya genelinde birçok şirket yapay zekâ ve büyük veri algoritmaları kullanarak Covid-19 için tanı araçları geliştirmekte ve yeni teknolojiler üzerinde çalışmalara devam etmektedir.

bir şekilde ortaya koymuştur. Endüstri 4.0 ve nesnelerin interneti kapsamındaki akıllı uygulamaların yalnızca salgın döneminde değil, bu süreçten sonra da gelişip daha üstün faydalar sunacağı beklenmektedir. Dünya genelinde birçok şirket yapay zekâ ve büyük veri algoritmaları kullanarak Covid-19 için tanı araçları geliştirmekte ve yeni teknolojiler üzerinde çalışmalara devam etmektedir.

ROBOTİK TEKNOLOJİLER

Salgın sonrasındaki dönemde teknolojik değişimin en çok yaşanması beklenen alanların başında robotik teknolojiler gelmektedir. Robotlar birçok gelişmiş sektörde mavi yakalılarının sorumluluklarını alarak bazı endüstrileri teknolojik açıdan dönüştürmüş durumdadır. Bu dönüşüm karar destek yazılımlarının ve yapay zekâ uygulamalarının mevcut sistemlere entegrasyonu ile artık beyaz yakalıları da etkilemeye başlamıştır. Salgın sonrasında özellikle eczacılık, bireysel bankacılık,

perakendecilik vb. mesleklerde robotlar ve yapay zekâ çözümlerinin daha çok karşımıza çıkacağı tahmin edilmektedir.

Salgın esnasında robotlar ve drone'ların sağlık amaçlı kullanımı da test edilmiştir. Virüs yayılımı ve bulaşmanın sınırlandırılması ve salgınla emniyetli bir şekilde mücadele edilmesi için robot ve drone'ların sağlayabileceği başlıca faydalar, en azından bugünkü uygulamalar itibarıyla, şöyle sıralanabilir:¹⁷

- JD.com ve benzeri teknoloji şirketleri, enfeksiyon riski bulunmadığı için daha fazla sayıda robotu sağlık tesisi içinde tıbbi malzemelerin ulaştırılması işine koşturmuştur.
- Online alışveriş sitelerinin depolarında robotlar siparişlerin düzene konulması ve otomasyonu alanlarında kullanılmıştır. Alibaba'nın lojistik şirketi, robotları depoların yanı sıra Çin'in salgın bölgelerine tıbbi yardım bağışlarının ulaştırılmasında da değerlendirmiştir.
- Ele.me adlı yemek sipariş şirketi, virüs taşıdığı şüphesiyle otelde karantina altına alınan

¹⁷ Marr, Bernard; "Robots and Drones Are Now Used to Fight COVID-19", Forbes, 18.03.2020.

bireylere yemek taşınması işinde robotları kullanmıştır. Daha önce pilot ölçekte denenilen bu hizmet, salgın sırasında sıçrama yapmıştır.

- Danimarka menşeli UVD Robots firması Çin'e hastane odalarının dezenfekte edilmesi işinde kullanılan robotlar yollamıştır. Bu robotlar, herhangi bir insana bulaşmasına izin vermeden ortamdaki virüs ve bakterileri morötesi ışınlar göndermek yoluyla öldürmektedir.
- Shenzhen şirketi MicroMultiCopter, alan devriyesi yaparak kalabalıkları ve trafiği daha etkin biçimde gözleyen 100'den fazla drone'u çok sayıda Çin kentine yerleştirmiştir. Bu şekilde, kamusal alanlarda maske takmayan kişiler tespit edilebilmektedir. Bu uçan robotlar, klasik hoparlörlerin yeterli gelmediği bölgelere bilgi ulaştırılmasında da kullanılmaktadır. Drone'ların bir başka kullanım alanı ise, kamusal mekânlara dezenfektan sıkılmasıdır.

Robotik teknolojiler tarafında bu gelişmeler yaşanırken bu alanda yatırım yapan küresel teknoloji oyuncuları arasında birleşme ve satın alma alanlarında büyük yatırımlar öngörülmektedir. İnsanların maruz kaldıkları riskleri en aza indirmek gayesiyle yapay zekâ ve derin öğrenme uygulamaları dünya genelinde yaygınlaşmaya devam etmektedir. Tüketim tarafında ihtiyaçları karşılamada etkin rol oynayan e-ticaret platformlarının özellikle yapay zekâ ve karar mekanizmaları alanlarında dijitalleşmeye öncülük eden birçok inovatif örneği sunması beklenmektedir.

Operasyonlarını elektronik platforma taşıyan şirketler, dinamik kampanya yönetimi ve segmentlere göre fiyatlandırma, insan kaynakları, sadakat programları ve ürün ile hizmet inovasyonu sağlamak için farklı

algoritmaların sunduğu avantajlardan halihazırda faydalanmaktadır. Bu kurumların salgın sonrasında geniş coğrafyalarda daha farklı müşteri segmentlerine hizmet verebilmek için özellikle tedarikçileri tarafındaki şirketlerle ilgili satın almalar yapmaları ve bu şirketlerin teknolojik seviyelerini yukarı taşımaları gözlemlenebilecektir. Farklı sektörlerdeki birçok iş modeli dikkate alındığında akıllı otomasyondaki gelişmelerin kurumların işlem maliyetlerini ciddi ölçüde düşürmesi beklenmektedir. Bu noktada elde edilecek kazançlarla yeni satın almaların yapılması da söz konusu olabilecektir.

Robotik piyasası halihazırda sadece üretim sektörlerinde değil hizmetle ilgili sektörlerde de büyümektedir.¹⁸ Sağlık, konaklama ve perakende sektöründe hizmet robotlarının kullanımı, maliyetleri düşürmenin yanı sıra verimliliği de artırmaktadır. Salgın sonrası dönemde robotların insanlar için riskli olarak nitelendirilen işlerde daha fazla çalışacakları öngörülmektedir.

Robotlar tarafından sunulacak hizmetlerin insan tecrübesinden yoksun olacağını söylemek mümkün değildir.¹⁹ Yapay zekâ uygulamaları, geçmiş hatalardan ders çıkararak ve büyük veri algoritmalarını kullanarak karmaşık kararları otomatikleştirebilmektedir. Bazı karışık durumlarda ise öğrenme, bir dış akıl sayesinde, yani insan müdahalesi sonucunda gerçekleşmektedir. Bu noktada insan, lider vasfı ve risk alma potansiyeli ile yapay zekâyı eğiten bir pozisyonda olacaktır. Sadece üretim ve hizmette değil, operasyonel açıdan karar destek aşamasında da yapay zekâ karşımıza çıkmaktadır. Yapay zekâ ve robotların salgın sonrası dönemde şirket yönetim kurullarına anlık projeksiyon çizilmesinde ve senaryo analizi

¹⁸ Stewart, D., Casey, M. ve Wigginton, C.; "Robots on the Move: Professional Service Robots Set for Double-Digit Growth", Deloitte, 09.12.2019.

¹⁹ Heater, Brian; "MIT Programs a Robot to Self-Correct When a Human Detects a Mistake", Techcrunch, 06.03.2017.

yapılmasında yoğun şekilde destek olacakları öngörülmektedir.

Çeşitli tekno-enformatik yapıların diğer yapay zekâ ve robotik unsurlarla iletişime geçtiğinde daha etkin oldukları, uygun koşullar altında yapılan yönlendirmelerle de kolektif hareket edebildikleri gözlenmiştir. **Nesnelerin interneti** kavramı bu iletişim platformu tanımını karşılayacak olan kavramdır. Salgın sonrası dönemde nesnelerin interneti ile birlikte uzaktan teşhis, tedavi ve hatta ameliyat, endüstriyel üretim, lojistik ve güvenlik amaçlı yeni uygulamalarda yapay zekâ ve robotik platformlar daha fazla tecrübe edilebilecektir. Hızla gelişen nesnelerin internetinin salgın sonrası dönemde daha da yaygınlaşarak yürüdüğümüz kaldırımlardan sosyal mesafe uyarı sistemlerine ve hatta giydiğimiz elbiselere kadar geniş bir yelpazede kullanılması beklenmektedir. Salgın sonrası dönemde trilyonlarca yeni sensörün internete bağlanması düşünülmektedir.²⁰ Bu kadar

yeni bağlantı altyapıyla ilgili sorunları da beraberinde getirmektedir. İnternete bağlanmak özellikle salgın döneminde zaruri bir ihtiyaç haline gelmiştir. Birçok ülkede "internete erişimin herkesin yasal hakkı olması" ihtimal dâhilindedir.

Yaşanan salgının robotiğe ve yapay zekâ teknolojisine yapılan yatırımları artırması beklenmektedir. Talepteki artış ve işlevsellikteki gelişmelere paralel olarak birçok farklı sektörde inovatif uygulamaların hızla hayatımıza girmesi sürpriz olmayacaktır. Salgın döneminde **3D yazıcılar** sağlık sektöründe destekleyici bir rol oynamıştır. Örneğin, tedavi için hayati bir ekipman haline gelen yapay solunum cihazının tedarikinde darlık yaşanması üzerine, dünya üzerindeki çeşitli gruplar, Telegram gibi teknolojileri kullanarak, 3D yazıcılar ile solunum cihazı üretmeye yönelik açık kodlu tasarımlar hakkında bilgilerin paylaşılabildiği ağ iletişim platform ve kanalları kurmuşlardır. Böylelikle 3D yazıcısı olan herkes solunum

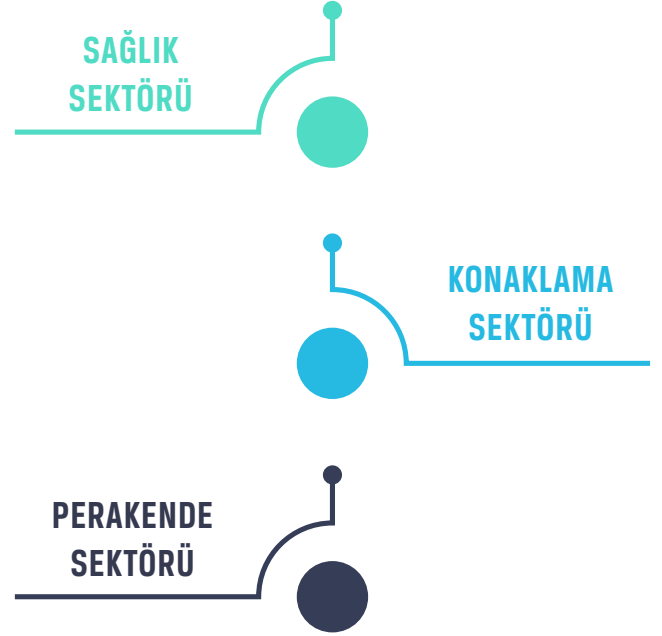
²⁰ Shirer, Michael; "The Growth in Connected IoT Devices Is Expected to Generate 79.4ZB of Data in 2025, According to a New IDC Forecast", IDC, 18.06.2019.

cihazı için gerekli bileşenleri üretmek üzere işbirliği yapabilmektedir. Üretilen ilk prototip de İspanya'da hayvanlar üzerinde denenmiştir. Gelecekte bu yazıcılarla vücudun bazı organlarının ve kemik parçalarının dahi üretilmesi beklenmektedir. Önümüzdeki on yıl içinde organ naklinde de 3D yazıcıların kullanılacağı öngörülmektedir. 3D yazıcılara ek giyilebilir teknolojiler, vücuda entegre telefonlar, otonom araçlar, otonom savunma sanayi unsurları ve salgın öncesi gündemde olan ve geleceği tasvir ettiği düşünülen birçok yeni teknoloji salgın tecrübeleri ve gelecek salgın dalgaları dikkate alınarak yeniden şekillenecektir.

Yönetici Destek Sistemleri

Yönetici destek sistemleri özellikle tepe yöneticiler için algoritmalar içeren, planlama ve modellemeler ekseninde yönetim için analiz imkânı sunan sistemler olarak tanımlanmaktadır. Yönetim bilgi sistemleri ise, destek sistemleriyle entegre ve karar alma aşamasında kullanılacak bilgilerin en uygun maliyetle en doğru şekilde yönetimini sağlayan sistemlerdir. Her iki sisteme karar destek sistemleri eşlik etmektedir. Bu sistemler özellikle teknolojik değişim konusunda odaklanılan, farklı algoritma ve yapay zekâ uygulamaları ile zenginleştirilen, kriz dönemlerinde yardımına en çok ihtiyaç duyulan sistemlerdir. Bu sistemlerin en ayırt edici özelliği paket birer sistem olmalarından dolayı program geliştiren yazılımcı ekiplere daha az ihtiyaç duymalarıdır. Bu sistemlerde özellikle kestirimci analizlere kapsamlı şekilde yer verilmiş olup sistem yöneticiyi karar verme sürecinin neredeyse tamamında desteklemektedir. Bu sistemler, özellikle uzaktan çalışma dönemlerinde münferit bir yöneticinin karara veya bir grup yöneticinin

ROBOTİK PİYASASI

uzlaşmaya varmasında, tarihi verilere bakarak geleceğin tahmin edilmesinde önemli destekler sunmaktadır.

Ofis Otomasyon Sistemleri

Ofis otomasyon sistemleri, ofis çalışma ortamında yapılan rutin işleri otomatik hale getirmek amacıyla oluşturulan sistemlerdir.²¹ Bu sistemler faturalama, sipariş, stok, lojistik vb. operasyonel süreçlerde kullanılan operasyonel yapılardır. Her ne kadar adında ofis ifadesi yer alsa da salgın sonrasında bu sistemlerin çoğunun uzaktan yönetilebilir ve erişilebilir olacağı öngörülmektedir. Kurumlar gerek ofis otomasyonu gerek intranet uygulamalarıyla eğitim, insan kaynakları, muhasebe, finans vb. birçok sürecini sanallaştırma yoluna gidecektir.

²¹ Ekos Group; "Bilgi Sistemleri", Ekosinerji, 2019.

Siber Güvenlik

Salgın sonrasında önemini koruyacak başlıklardan birisi de siber güvenlidir. Önemli bir güvenlik açığı yaşamadan ofis dışında güvenli ve verimli çalışmaya devam edebilen kuruluşlar, kriz sonrası şiddetlenmesi beklenen rekabette daha çok söz sahibi olacaklardır.²² Salgın ile birlikte değişen koşullara rağmen, kurumların işlerin sürekliliği ve kalitesinin eskisi gibi devam etmesi noktasında siber güvenlik beklentileri artmıştır. Bu yüksek beklentinin bir sonucu olarak siber güvenlik sektörü ciddi bir büyümenin eşiğindedir.²³ Salgın esnasında kötü niyetli unsurlar tarafından sınanan dijital platformlar, uzaktan erişim ve video/ telekonferans sistemleri ciddi bir test tecrübesi elde etmiş ve veri biriktirmişlerdir. Salgın sonrasında bu yapıları ciddi bir inovasyon süreci beklemektedir.²⁴

Salgın sonrası gelinen noktada sadece bireylerin ve kurumların akıllı çözümleri değerlendirmesi yetmeyecek, şehirler ve hatta ülkeler de gitgide daha akıllı hale gelecektir. Bu noktada akıllı şehirler tasarımının içine salgın hastalıkların ortaya çıkışını ve yayılmasını takip etmek için bir sistemin eklenmesi düşünülmektedir. Söz konusu sistemin salgın ile mücadele, erken uyarı göstergeleri, tehlikeli atık yönetimi ve proaktif hasta takip modüllerine sahip olması beklenmektedir.

Teknolojideki hızlı değişim kıt maddi kaynaklara sahip tüketiciler üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Salgın sonrasında politika yapıcıların teknolojinin daha ulaşılabilir kılınması yönünde adımları atması, çok hızlı değişen teknoloji ve pazar şartları karşısında kısıtlı kaynaklarıyla faydasını yükseltme

mücadelesindeki tüketicilere destek olunması önem taşımaktadır.

AKILLI ŞEHİR SALGIN TASARIMI

Salgın ile Mücadele

Erken Uyarı Göstergeleri

Tehlikeli Atık Yönetimi

Proaktif Hasta Takibi

²² Gözel, Servet; "COVID-19 Döneminde Teknoloji ve Siber Güvenlik", KPMG, 03.04.2020.

²³ Çahmutoğlu, Ersin; "Koronavirüs Salgını Döneminde Siber Güvenlik ", SETA, 22.04.2020.

²⁴ Geller, David; "How Will Innovation Shape the World After COVID-19?", Verisk, 04.2020.

TEKNOLOJİ SEÇİMİ VE AR-GE

Kurumlar rekabet avantajı sağlamak için gerçekleştirmeyi düşündükleri teknoloji yatırımlarını yanlış zamanda yanlış teknolojilere yaptıklarında veya doğru teknolojiyi seçtikleri halde çok fazla maliyete katlandıklarında, beklentilerinin aksine bir sonuçla karşı karşıya kalabileceklerdir. Bu nedenle Ar-Ge gerçekleştirmeye niyetlenmek kadar, doğru teknolojik yatırıma karar vermek de önemlidir. Doğru teknolojinin seçimi ve kuruma uyumunun sağlanması çok önemlidir. Salgın sonrasında bu noktada bazı riskler söz konusu olabilecektir. Doğru teknolojinin seçiminde sadece iç ve dış paydaşları kapsayacak bir ihtiyaç analizi yeterli olmayacaktır. Bazı ülkeler veya kurumlar salgın sonrası ortamda rekabetçiliklerini koruyabilmek için teknolojilerini başka ülke veya kurumlara vermek istemeyebilirler. Bu noktada transferi gerçekleştirmek isteyen ülkenin veya kurumun kendi kendine yetebilmesi dışa bağımlılığı ve zafiyet noktalarını kapatacaktır.

Salgın sonrasında teknoloji temini için üç temel seçenek öngörülmektedir. Klasik bir yaklaşım olan organizasyonların kendi içlerinde araştırma yaparak ihtiyacı olan teknolojiyi üretmesi ilk seçenektir. Bu, halihazırdaki teknolojik altyapısı teknoloji geliştirmeye hazır olmayan organizasyonlar için uzun vadeli bir seçenektir. Özellikle sağlık, savunma, bilişim, havacılık ve telekom gibi kompleks sektörlerde bu koşulu karşılayabilmek için 5-10 yıl süreli Ar-Ge yatırımı gerekmektedir. Bu, uzun dönemli ele alınması gereken, ancak kendine yetebilir hale gelmek açısından çıkılması gereken ve ilk yılları oldukça maliyetli olan bir yolculuktur. Salgın sonrasında uzun dönemli fonların bu alanda değerlendirilmesi muhtemeldir.

Yeni bir teknolojiyi temin ederken ikinci seçenek ise teknoloji transferi gerçekleştirmektir. Bu noktada ülke veya kurumların uluslararası saygınlıkları büyük önem arz etmektedir. Salgın ve sonrasında dalgalarda ülkeler arasındaki ilişkiler teknolojiyi de etkilemektedir. Bu yöntem ile kurulan ortaklıklarda Ar-Ge yatırımı ile istenilen teknolojinin kısa zamanda temin edilmesi mümkündür. Ancak transfer edilen teknolojinin ülke veya firma koşullarına uyarlanması ve teknolojinin güncel tutulabilmesi için uzun vadeli ve sağlıklı bir ilişki altyapısı kurulması gerekmektedir. Salgın sonrasında küresel teknoloji şirketlerinin yerel düzeyde daha çok işbirliğine girmesi de muhtemel görülmektedir.

Teknoloji temininde bir diğer yöntem ise finansal açıdan en uygun model olan modernizasyondur. Modernizasyon, ancak ürünün ve teknolojinin iyi tanınmasıyla mümkündür. Örneğin salgında maske diken bir tekstil firmasının salgın sonrası ana iş kolunu bırakıp daha teknolojik maskeler sunması beklenmez. Öte yandan, sağlık alanında faaliyet gösteren bir firmanın ürününe yapacağı modernizasyon yatırımı, en kısa zamanda kendisini amorti edip kâra geçebilir.

İŞ MODELİNDE DEĞİŞİM

Yüksek teknolojik imkânların artmasıyla iş kapsamı uygun olan çalışanlar bilgisayarın ve internetin olduğu her yerde çalışabilir hale gelmiştir.

Salgın iş hayatını çok hızlı biçimde etkilemiş, çalışanlar arasındaki fiziki mesafenin artırılmasını ve kapsamlı güvenlik önlemlerinin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle birçok kurumda uzaktan veya esnek çalışma kavramlarının tartışılmasının önü açılmış, izleyen süreçte bu modellerin uzun vadeli olarak uygulamaya alınması sonucu doğmuştur.

UZAKTAN ÇALIŞMA

Uzaktan çalışma, işçinin üretmek amacıyla işyeri dışında, işverenin gözetiminden uzak bir ortamda çıktılarını sunduğu ve bunun karşılığında işverenden ücret aldığı bir ilişkidir. Uzaktan çalışma iş ilişkisinde aynen ofis ortamında olduğu gibi iş görme, ücret ve bağımlılık unsurları bulunmaktadır. Ne var ki bu durum her iş kolu için mümkün değildir. Uzaktan çalışma imkânına sahip kurumlar çalışanları ile uzaktan çalışma konusunda iş sözleşmesi yapmak durumundadır. Salgın sonrasında birçok iş modelinin uzaktan iş sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik olması beklenmektedir. Bu süreçte çalışanların sağlığı kadar operasyonların ve kârlılığın sürdürülebilirliği de büyük önem arz eden unsurlar olacaktır.

Yeni iş modeli uzaktan ve mesafeli koşullara işaret ediyorsa (şimdiden ABD ve İngiltere'deki büyük şirketlerin çalışan başına yıllık kira giderinin kişi başı 5.000 Dolar olduğuna, buna mukabil günlük rutinde mevcut sandalyelerden sadece yarısının dolduğuna dair analizler çıkmaya başlamıştır!), bu koşulların avantajlarını incelemek salgın sonrası firmaların tercihlerini belirlemede yardımcı olacaktır. Uzaktan çalışmanın en büyük avantajlarından birisi, çalışmak için belirli bir yerde olma veya fiziksel bir ofise gidip gelme zorunluluğunun bulunmamasıdır. Yüksek teknolojik imkânların artmasıyla iş kapsamı uygun olan çalışanlar bilgisayarın ve internetin olduğu her yerde çalışabilir hale gelmiştir.

Diğer yandan, ortak bir kurumsal kültürün parçası olmanın nasıl motive edici ve çalışanlar açısından hayata anlam katıcı bir özellik olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Elbette ki uzaktan çalışma ulaşımında geçen zamanın tasarruf edilmesine yol açacak ve iş-özel hayat dengesinin kurulmasını kolaylaştıracaktır; ancak yüzyüze iletişimin sağladığı sıcaklık, ait olma hissi ve bir bütünün parçası olma bilinci, çalışanlar için hayatın anlamını zenginleştiren unsurlardır ve bu gibi faktörler açısından bakıldığında kalıcı ve daimî bir uzaktan çalışma pratiğinin yol açması muhtemel başka sorunlar bulunmaktadır. Tamamen yaratıcı nitelikler gerektiren ve bireysel çalışmanın merkezde olduğu iş kollarında bile birlikte çalışmanın inovasyonu tetiklediği ve sinerjiyi artırdığı bilinmektedir.

Uzaktan çalışma pratiğinde en önemli sorun, çalışma saatlerini büyük oranda çalışan belirleyeceği için ortaya çıkabilecek planlama sıkıntısıdır. Planlama konusunda verilecek eğitimler ve araçlarla bu sorunun salgın sonrasında ortadan kalkacağı öngörülmektedir. Planlama eksikliği/yetersizliği normal koşullarda eğitimle aşılrken, salgın

“

Uzaktan çalışmanın en büyük avantajlarından birisi, çalışmak için belirli bir yerde olma veya fiziksel bir ofise gidip gelme zorunluluğunun bulunmamasıdır.

”

ve karantina gibi durumlarda çalışanların psikolojik açıdan zayıf düşmesi süreci bir sorun yumağı haline getirebilmektedir. Bu noktada iş görenlerin takımlar halinde çalışmasının sağlanması ve onlara düzenli olarak psikolojik destek sunulması önemlidir. Uzaktan çalışmanın en zor ve en elverişsiz taraflarından bir diğeri de iş ve sosyal hayat dengesini sağlayamamaktır. Uzaktan çalışırken çalışma saatlerine dikkat edilmemesi, aşırı uzun süreler aynı konuya odaklanması verimin düşmesine neden olabilmektedir.

Küresel operasyonu olan şirketlerde uzaktan çalışmanın olumsuz bir başka yönü bulunmaktadır. Bu şirketlerin operasyonlarında, uzun saat farklılıkları olan iki yer arasındaki çalışma sırasında bir işgörenin mesaisi biterken diğer işgörenin mesaisi başlamaktadır ve salgın nedeniyle işin içine esnek çalışmalar da girince ekipler arası koordinasyon zorlaşmaktadır. Dolayısıyla küresel şirketlerin proje yönetimi araçlarından ve teknolojiden daha çok faydalanması beklenmektedir. Bu tür şirketlerde yapılan çalışmalarla ilgili online iz kayıtlarının

düzenli ve doğru bir şekilde tutulması, sorunları erkenden fark edebilmek için kayıtların rutin bir şekilde kontrol edilmesi gerekmektedir. Salgın ve karantina döneminde birçok çalışanda görülen bir diğer sendrom ise sosyalleşme eksikliğidir. Kapalı bir ortamda, karantina altında sınırlandırılmış bir şekilde ve mütemadiyen evden çalışmak, tipik bir uzaktan çalışma modeli değildir. Uzaktan çalışma, özü itibarıyla, iş görenin istediği ve daha verimli olabileceğini düşündüğü yerde çalışmasına imkân veren bir uygulamadır. Salgın sonrasında şirketlerde daha dar bir kapsamda da olsa devam etmesi beklenen uzaktan çalışmada, bu ilkenin hatırlanması gerekmektedir. Sosyalleşmenin teşviki, mola verildiği anlarda kullanılmak üzere iş görenin sosyal hayatını renklendirecek platform veya uygulamaların geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Salgınla birlikte, ilk olarak tedarik zincirlerinde kopmalar yaşandığı, mal veya aramalı üretimlerinde duruşlar meydana geldiği, bunun sonucu olarak arz tarafında dengesizliklerin olduğu izlenmiştir. Salgınla mücadele kapsamında alınmaya başlanan karantina vb. önlemler özellikle küçük işletmeleri iflasa sürüklemekte, işsizlik artarken ekonomide ciddi bir talep sorunu oluşmaya başlamaktadır.²⁵ Arz ve talep yetersizliği sorunları birleşirken, finans dünyasında marjlar azalmakta ve ekonomik darlık olasılığı güçlenmektedir. Bu gelişmeler ışığında, salgın sonrasında tedarik zincirine odaklanmaya ve tedarik zincirini takviye etmeye yönelik iyileştirmeler yapılması öncelik kazanmaktadır. Şirketlerin ve kurumların enerjilerini bu alana yoğunlaştıracakları bir sürecin başladığını ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Salgın sonrasında vakalarının azalması ve üretim tesislerinin yeniden çalışmaya

başlaması ile birlikte şirketlerin hızlıca tedarik zincirlerinde dengeyi sağlamaya yönelecekleri öngörülmektedir. Bu aşamada farklı senaryo analizleri ışığında stratejilerin oluşturulması, ayrıca talep yönetimi, satış dağıtım ve satış sonrası hizmetler için uzun vadeli anlaşmalara gidilmesi öne çıkan başlıklar olabilecektir. Bu noktada atılacak en önemli adım; risk yönetimi, sigorta, performans göstergeleri ve erken uyarı sistemleri gibi kavramları iş modelinde daha üst seviyede önceliklendirmektir.

ONLINE SATIŞ VE ÖDEME

Online satış ve ödeme kanallarının salgın sonrasında da önemini koruyacağı beklenmektedir. Online satış alanında yatırımlara başlanması ile birlikte lojistik ve stok yönetimi başlıklarında da hazırlıklar yapılması ve ihtiyaca göre uzun vadeli planlamalara başvurulması önümüzdeki dönemin canlı konularından birisi olmaya adaydır. Salgın sonrası dönemde şirketler, talep planlarını güncellemek, tedarik ağlarını optimize etmek ve yeni tedarikçiler belirlemek zorunda kalabilecektir. Salgın durumundaki talep ile sonrasındaki talep farklılık arz edebilecek ve hatta piyasaya giriş bariyerleri düşükse yeni oyuncular sahneye çıkabilecektir.

AKILLI ŞEHİRLER

Virüsten en çok etkilenen yerler büyük şehirler olduğu için, merkezi kamu kurumları ve yerel yönetimlerin iş ve yatırım planlarını bu bilgi doğrultusunda gözden geçirmeleri, kentsel planlamada “akıllı şehirler” yaklaşımını önceliklendirmeleri beklenmelidir. Özellikle büyükşehirlerin planlarının kapsayıcı, sosyal hayatı geliştiren ve düşük karbonlu çalışmaları içermesi gerekmektedir.

²⁵ ILO (International Labour Organization); “ILO’dan Dünya Bankası ve IMF’ye Çağrı: COVID-19 Önlemleri İnsani Dayanışma Üzerine Kurulmalı”, Basın Bülteni, 17.04.2020.

İş modellerinin artık sadece finansal riskleri değil, çevresel ve sosyal riskleri de gözetmesi beklenmektedir.

İŞ AMAÇLI SEYAHATLERİN AZALMASI

Salgın sürecinde zorunlu olarak ortaya çıkan iş amaçlı seyahatlerin azalması eğiliminin, salgından sonra kalıcı olması beklenmelidir. Salgından önce havacılık sektörü kaynaklı emisyonların düşürülmesi için yürütülen kampanyalar, özellikle Avrupa Birliği (AB) kurumları nezdinde sivil toplum örgütleri tarafından koordine edilen lobi faaliyetleri ve en azından AB’de görece yakın mesafelerde uçak yerine tren kullanımı yönündeki arayışlar, konuya yönelik ortalama bilinç düzeyini yükseltmiş durumdadır. Bu alanda yapılan etkili kritiklerin²⁶ haricinde, bir yerden bir yere seyahat eden kişinin geride ne kadar karbon emisyonu bıraktığını hesaplayan online araçlar da mevcuttur.²⁷ Legrain’ın isabetle işaret ettiği üzere, esasında “teknoloji guruları video-konferans ve online konuşma uygulamalarının pek çok iş seyahati ihtiyacını ortadan kaldıracağını uzun süredir tartışmaktadır. Ne var ki koronavirüs krizine kadar iş seyahatleri durdurulmaz şekilde büyümeye devam etmiştir. Şimdi, ister devletlerin getirdiği yasaklardan, ister iş dünyasının aldığı kararlardan, isterse de bireysel dikkatten kaynaklansın, çok zorunlu uluslararası uçuşlar haricinde bütün uçuşlar iptal edilmiştir ve evden çalışabilenlerin sayısı da sabit biçimde artmaktadır.”²⁸

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK HASSASİYETLERİ

Benzer şekilde, bugün geline nokta da toplumların sürdürülebilirlik hassasiyetleri de yükselmiştir. Ekolojik yıkımın, çevresel bozulmanın, iklim değişikliğinin bu tür salgınların hem çıkmasını hem de yaygınlaşmasını hızlandırabileceği bilimsel çevrelerde büyük kabul gören bir olgudur. Bu nedenle iş modellerinin artık sadece finansal riskleri değil, çevresel ve sosyal riskleri de gözetmesi beklenmektedir. Salgının tamamen kontrol altına alınmasından sonra da tüm toplumsal paydaşların sağlık, iklim değişikliği, sosyal dayanışma ve dezavantajlı kesimleri kollama konularında daha hassas olacaklarını varsaymak mümkündür. Bireylerin ve toplumların görece kısa da olsa belli bir dönem uzun uçuşlardan sakınmayı ve çevreye zararlı ürünlerin tüketiminden uzak durmayı deneyimlemiş olmaları, bu şekilde de yaşanabildiğini göstermek açısından değerli bir fırsat yaratmıştır. Bu deneyimin, daha sorumlu davranmak ve yaşamak için bir sosyal baskı oluşturması muhtemeldir. Her biri aynı zamanda birer tüketici olan vatandaşlarda/ bireylerde artan duyarlılığa paralel biçimde, şirketlerin ve kurumların da çevre, sosyal sorumluluk, cinsiyet eşitliği, kapsayıcılık, karbon yönetimi gibi sürdürülebilirlik unsurlarına daha fazla eğileceği öngörülmektedir.

²⁶ Örnek için bkz. Kommenda, Niko; “How Your Flight Emits As Much CO2 As Man People Do in a Year”, *The Guardian*, 19.07.2019.

²⁷ Örnek için bkz. <https://climatecare.org/calculator/>.

²⁸ Legrain, Philippe, “The Coronavirus Is Killing Globalization as We Know It”, *Foreign Policy*, 12.03.2020.

EĞİTİMDE DEĞİŞİM

Salgın esnasında eğitimde yaşanan değişim, öğrencileri olduğu kadar eğitimcileri de derinden etkilemiştir.

Okullarından uzak kalan ve önemli bir kısmı da evine kısıp kalan milyonlarca öğrencinin, bu süreçte yaşadıkları travmaya paralel biçimde ömürleri boyunca unutmayacakları şeyler öğrendikleri izlenmektedir. Küçük yaştaki öğrencilerin hepsi hapşırdıklarında nasıl hareket edecekleri, ellerini ne sıklıkta yıkayacakları, başka çocuklarla oyun oynarken nasıl davranacakları gibi konularda toplu bir eğitime tâbi tutulmuşlardır. Bu basit tedbirler insanlığın sonraki yıllarda karşılaşacağı grip ve benzeri bulaşıcı hastalık salgınlarında biraz daha hazırlıklı olması sonucunu doğuracaktır. Krizin nadir pozitif dışsallıklarından birisi bu kitlesel hijyen eğitimi olmuştur denebilir.

Bir başka olumlu gelişme ise küçük yaştaki çocuklar için önerilen kısmi evden eğitim ve

online eğitim seçeneklerine olan direncin, şartların zorlamasıyla kendiliğinden kırılmış olmasıdır. "Pek çok aile tam veya kısmi evden eğitime ya da online ödev konusuna sıcak baktığı için artık şişeden çıkan cinin yerine geri dönmesi neredeyse imkânsızdır."²⁹ Üniversiteler açısından ise gelişme eğrisi biraz daha değişiktir. Özellikle gelişmiş ülkelerde online eğitim salgından önce de örneklerine rastlanan bir uygulamadır. Esasında üniversitelerin bir kısmı eğitim içeriklerini online olarak paylaşmakta sorun da görmemektedir. Sorun olan kısım, online olarak verilen derslerin kredisinin sayılmamasıdır.³⁰ Ancak son krizle birlikte üniversite eğitimlerinde de bu doğrultuda bir modifikasyon olacağı neredeyse kesindir.

²⁹ Mangu-Ward, Katherine; "Coronavirus Will Change the World Permanently. Here's How", Politico, 19.03.2020.

³⁰ Shwayder, Maya ve Sampathkumar, Mythili; "How Coronavirus Is Forcing Online Learning to Evolve?", Digital Trends, 26.03.2020.

³¹ Aydın, Gamze Ç.; "COVID-19 Salgını Sürecinde Öğretmenler", Tedmem, 20.04.2020.

Salgın esnasında eğitimde yaşanan değişim, öğrencileri olduğu kadar eğitimcileri de derinden etkilemiştir. Salgın döneminde eğitimciler bir yandan yüz yüze iletişim dışında teknolojik yöntem ve araçlarla öğrencilerinin öğrenme süreçlerini desteklemek ve diğer yandan salgının kendi yaşamlarında ortaya çıkardığı güçlüklerle baş etmek durumunda kalmışlardır. Uzaktan eğitim platformlarına olan yabancılık, sağlık ile ilgili endişeler, öğrencilere destek olma kaygısı ve maddi kaygılar öğretmenler için bu süreci oldukça stresli bir hale getirmiştir. Salgın gibi krizlerle nasıl baş edileceğine dair yeterli eğitim almayan pek çok öğretmen, bu sürece oldukça hazırlıksız yakalanmıştır.³¹

Yüksek eğitime kadar olan süreçte uzaktan eğitim içerikleri, Türkiye’de EBA TV ve platformu üzerinden takip edilmektedir. Öğretmenler online toplantı araçları üzerinden öğrencileri ve ekip arkadaşlarını takip etmeye

Çalışma amaçlı
bir bilgisayarı
olan öğrencilerin oranı
(OECD verilerine göre)

%95

*Danimarka, Slovenya, Norveç,
Polonya, Litvanya, İzlanda,
Avusturya, İsviçre ve Hollanda*

%34

Endonezya

*Bu oranın Türkiye
için tespiti önem
taşımaktadır.*

“

Salgınla popüler olan uzaktan eğitim modeli, gelişmiş teknolojik araçlarla ders işleme imkânı sunmaktadır.

”

çalışmaktadır. Online sistemler öğretmenlerin öğrencileriyle iletişim kurmaları, onların ne yaptıklarını izlemeleri, onlara destek sağlayabilmeleri açısından normal bir eğitim kurumunun yerini tutma açısından yetersiz kalmaktadır. Online platformları aktif bir biçimde kullanan öğretmenler bile, faaliyetlerini çevrimiçi olarak yürütmeye çalışırken oldukça zorlanmıştır. Kentlerde durum bu şekildeyken kırsal kesimde özellikle dezavantajlı ailelerin çocuklarının devam ettiği okullarda eğitimden kopuş daha derin bir şekilde gerçekleşmiştir.

Salgın sonrası dönemde öğretmenlerin üzerlerindeki yükü hafifletmeleri için online platformlar, elektronik dokümantasyon ve internet teknolojileri hakkında eğitim almaları önem arz etmektedir. Öğretmenlerin kendi aralarındaki iletişim canlı tutulurken, diğer yandan ebeveynler için de merkezi bir online iletişim kanalı oluşturulmalı ve öğrencilerin evdeki durumları hakkında rutin bilgi aktarmaları sağlanmalıdır.

Yüksek öğretim kurumlarında ise, eğitimciler arasındaki diyalog dışında öğrenciler arasındaki iletişim de önemlidir. Farklı görevlendirmeler ve takım çalışmalarıyla uzaktan eğitim döneminde sosyal eğitime yönelik bir platform sunulması bu yaş grubu için daha sağlıklı bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Uzaktan eğitimde sunulan derslere senkron ya da asenkron olarak katılmak mümkündür. Senkron eğitim, eğitimci ile aynı anda çevrimiçi olarak sanal ortamda buluşulması anlamına gelmektedir. Asenkron eğitim ise canlı yayına katılmadan, yayınlanan derslerin sonradan izlendiği katılım şeklidir. Bu noktada salgın sonrası dönemde gerek senkron gerek asenkron içerik sağlama konusunda yeni yatırımların ortaya çıkması muhtemeldir. Asenkron eğitimde eğitime anında soru sorma şansı bulunmamaktadır. Bu nedenle asenkron eğitim programlarında kapsam daha zengin tutularak öğrenme sürecinin sektöre ugramaması sağlanmalıdır.

Salgınla popüler olan uzaktan eğitim modeli, gelişmiş teknolojik araçlarla ders işleme imkânı sunmaktadır. Sanal derslerde örgün eğitimde olduğu gibi birçok teknolojik aracın eğitim sürecine dahil edilmesi mümkündür. Öyle anlaşılmaktadır ki bu eğitim modeli, gelecekte sadece öğrencileri hedefleyen bir yapı olmayacaktır, geleneksel eğitimden yararlanamayan kişilere alamadıkları eğitimleri telafi şansı da sağlayabilecektir.

Salgın sonrası dönemde uzaktan eğitim süreçlerindeki fırsat eşitsizliği konusunun çokça tartışılması beklenmektedir. Özellikle fiziksel engeli bulunan, kaynakları sınırlı veya kırsal bölgelerde yaşayan öğrencilere eğitim imkânı yaratılması odaklanılacak konulardan birisi olmaya adaydır: “Dünya genelinde öğrencilerin online kılınması, okula sadece beslenme ve güvenli bir ortam sunması nedeniyle devam eden öğrencilerin çok edici sayısından gerekli ekipman ve güvenilir internet bağlantısı olmadığı için eğitimden tamamen kopan çocukların yarattığı dijital bölünmeye kadar eğitim sistemindeki pek çok çarpıcı adaletsizliği ortaya çıkarmıştır. OECD verilerine göre Danimarka, Slovenya, Norveç, Polonya, Litvanya, İzlanda, Avusturya, İsviçre

ve Hollanda'da öğrencilerin %95'inin çalışma amaçlı olarak kullanabileceği bir bilgisayarı mevcuttur. Endonezya'da bu oran %34'tür."³² Türkiye'de uzaktan ders ve online eğitim için evde kullanabileceği bir bilgisayarı ya da uygun nitelikte cep telefonu olan öğrenci sayısının tespiti de bu anlamda önem taşıyan bir istatistik olacaktır. Keza kentsel ve kırsal alanlarda internet altyapısının müsaitliği (bant genişliği) bir başka tartışma başlığıdır.

Kurulan platformlarda eğitim ve öğretim ortamına 7/24 erişim fırsatı sunulmasının da ayrıca tartışılacağı öngörülmektedir. Bu türden bir fırsat sağlanmasının, eğitim almak için uygun zaman bulamama veya yoğun trafik nedeniyle internet sitesine bağlanamama sorununu ortadan kaldıracığı değerlendirilmektedir. Salgın sonrasında platformlarda yapılacak iyileştirmelerle öğrenmeyi ve entegrasyonu destekleyici

yöntemler, interaktif tartışmalar, sohbet odaları, ek eğitim materyalleri ve diğer online kaynakların sunumuna daha çok kaynak ayrılabilir. Bu alanlarda içerik, malzeme üreten firmalar ile bunları destekleyici program ve yazılımları geliştiren firmaların öne çıkmaları muhtemeldir.

Uzaktan eğitim büyük ölçüde iletişim ve bilgi teknolojilerine dayalı olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle, özellikle çevrimiçi eğitim almak isteyen bireylerin, bu eğitimi sunmak isteyen kurumların ve internet altyapı sağlayıcılarının desteklenmesi zorunlu gözükmektedir. Ayrıca teknolojik ürünlere, özellikle yazılımlara veya bilgisayarlara erişimin artırılabilmesi için kamu tarafından da çeşitli destekleme adımları atılabilecektir.³³

³² Anderson, Jenny; "The Coronavirus Pandemic Is Reshaping Education", Quartz, 30.03.2020.

³³ İstanbul İşletme Enstitüsü; "Uzaktan Eğitimin Geleceği Nasıl?", 14.04.2020.

TÜKETİM DAVRANIŞLARINDA DEĞİŞİM

Markaların salgın döneminde izledikleri politikalar tüketicilerin salgından sonraki satın alma davranışlarını kesinlikle etkileyecektir.

Her bir ülkedeki tüketicilerin salgın sırasında özellikle yöneldiği ürünler olmuştur ve belli bir noktaya kadar bu ürünlerde anlamlı farklılıklar izlenmiştir. Salgın öncesine göre tüketimi artan ürünler kimi ülkelerde temel hijyen malzemeleri, kimi ülkelerde dayanıklı gıda maddeleri, kimi ülkelerde takviye ilaçlar olmuştur. Bu farklılaşmada ülkelerin ekonomik düzeyleri kadar kültürel kodları ve temel tüketim alışkanlıkları da rol oynamıştır. Bununla birlikte, tüketimin azalıp artması noktasında küresel düzeyde paralel seyir izleyen örüntüler de mevcuttur. Örneğin tekstil ürünlerine veya motorlu araçlara olan talep krizin etkilediği hemen bütün ülkelerde düşüş göstermiştir. Buna mukabil bilgisayar bileşenlerine, TV izleme sistemlerine, sağlık ürünlerine ve dayanıklı gıda malzemelerine olan talep de hemen her yerde artmıştır.³⁴

Salgın sonrasında tüketici güvenine yönelik göstergelerin kolaylıkla düzelmeyeceği beklenmektedir. Böyle dönemlerde tüketiciler, güven duydukları markaların tıpkı iyi günlerdeki gibi kendilerini düşünmesini isterler. Markaların salgın döneminde izledikleri politikalar tüketicilerin salgından sonraki satın alma davranışlarını kesinlikle etkileyecektir.

Dijital satış kanalları ve ödeme sistemleri bu süreçte tüketiciler nezdinde sağlık koşulları nedeniyle öne çıkarken; dijitalleşme etkisini sadece e-ticaret alanında değil, eğitim ve sağlık gibi alanlarda da göstermeye başlamıştır. Salgın döneminde e-ticaret alışkanlığı olmayan segmentlerin de güvenlik ve sağlık koşulları nedeniyle e-ticarete yöneldiğini görülmektedir.³⁵ Salgın sonrasında çalışma saatleri, pazar yeri, alışveriş veya AVM izinleri bir anda normal

34- Carufel, Richard; "Coronavirus Crisis-New Insights on the Impact of COVID-19", Agility PR Solutions, 26.03.2020.

- Criteo; "Why the Coronavirus Is Affecting the Consumer Behavior?", Research#5, 19.03.2020.

- Verdon, Joan; "Will Coronavirus Drive Permanent Shifts in Shopping Behavior?", U.S. Chamber of Commerce, Website, 2020.

35 Ecommerce News Europe; "Insight Shows Covid-19's Impact on Ecommerce", 31.03.2020

koşullara dönmeyeceği için salgın esnasındaki bazı eğilimler tüketim davranışlarını etkilemeye devam edecektir. Bekleyen talepler bir anda tüketime dönüşmeyecektir.

Tüketim eğilimleri açısından salgın sonrası toparlanmanın aylara yayılacağı beklentisi mevcuttur. Salgın sonrasında sağlık nedenleriyle su ve sıvı tüketiminde de artış beklenmektedir. Salgın döneminde toplu taşıma yerine bireysel ulaşım öne çıkmıştır. Koşulların düzelmesiyle ve güven unsurunun tesis edilmesiyle toplu taşıma, özellikle düşük sosyo-ekonomik sınıfların tercihi olmaya devam edecektir. Yüksek sosyo-ekonomik gruplarda da

kriz sonrasında da uygun kentlerde daha çok bisiklet veya binek araç kullanıcısı görüleceği beklentisi öne çıkmaktadır.

Salgın sonrası süreçte tüketicilerin satın aldıkları ürünler hakkında çevresel, sosyal ve ekonomik sonuçları göz önünde bulundurarak sürdürülebilirlik yönü kuvvetli markalar lehine seçimler yapması beklenmektedir.

Salgının ilk gününden bu yana popülerliği koruyan Teams, Skype, Zoom ve EBA gibi video konferans ve uzaktan eğitim sistemleri de salgın sonrası popülerliğini artırmaya devam edecektir.³⁶ Özellikle sosyal mecralar da video konferans sistemlerini geliştiren yatırımlarda bulunarak bu pazardan pay kapmaya çalışacaklardır.

Vitaminler gibi destek sağlık ürünleri, tüketiciler tarafından tüketimde tercih edilen kategoriler arasında yer alacaktır. Salgının hız kesmesiyle bu ürün kategorisindeki talep zamanla azalacaktır. Salgın sonrası gıda talebinde, özellikle market alışverişi tarafında hızlı bir normale dönüş beklenmektedir. E-ticaret tarafında ise kampanyalar artarken, alışveriş hızının salgın sonrasında normal seviyelere döneceği umulmaktadır.

Salgın döneminde evde daha fazla vakit geçirmeyi planlayan tüketiciler özellikle hobi ürünlerine yüksek talep göstermişlerdir. Salgın sonrası dönemde evde bulunma sürelerinin kış dönemine kadar ciddi şekilde azalacağı öngörülmektedir. TV izleme sistemleri ve online platformlar ise evde bulunma sürelerine paralel şekilde evde geçirilen sürenin azalmasından etkileneceklerdir.

Salgın dönemi sonrasında yeni doğan sayısında bir artış olup olmayacağı konusunda

³⁶ Jain, Roopam; " COVID-19's Long-term Impact on Remote Work and Learning", Nojitter, 19.03.2020.

kesin bir analiz bulunmamaktadır. Salgın esnasında mama, çocuk bezi ve çocuk kıyafeti ürünleri tedbir amaçlı artarken, bu durumun salgın sonrasındaki döneme nasıl etki edeceği belirsizdir. Aynı şekilde evcil hayvan malzemeleri, online haber siteleri, hijyen ve temizlik ürünleri, ev spor ürünleri, kitap, dergi ve oyun ürünleri ve online bankacılık kanalları salgın sonrasında popülerliklerini korumak noktasında zorlanacak kategori başlıkları olarak görülmektedir.³⁷

Bankacılık ve finans sektöründe ise tüketici ve ticari kredilerle ilgili ilerleyen süreçte ciddi sıkıntılar yaşanması gündeme gelebilecektir. Daralan hane halkı gelirleri takipteki kredi oranlarının artmasına yol açabilecektir. Salgın sonrası beklenen ekonomik daralma birçok kurumun temerrüde düşmesini, yeniden yapılandırma veya ilave krediye başvurmasını kuvvetle muhtemel kılmaktadır.

Otomobil, paylaşım esaslı sanal ofis uygulamaları, emlak, yurt dışı e-ticaret siteleri, ulaştırma, kültür hizmetleri, turizm ve lüks tüketim ürünleri kaybettikleri prestiji yeniden kazanma noktasında olumlu mesafe kaydedecek kategori başlıkları olacaktır.³⁸ Ancak bu sektörlerde salgın öncesi gelir düzeylerine kısa sürede dönülmeyeceği anlaşılmaktadır.

³⁷ Deloitte; "Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye'de Farklı Kategorilere Etkileri", Nisan 2020.

³⁸ İyzico; "Corona Virüs Tüketim Dünyasında Neleri Değiştirdi?", 15.04.2020.

YENİ YÖNETİŞİM DİNAMİKLERİ

- 40 Küresel Dayanışma Versus İç Kapanma - Aynı Soruna Zıt Çözümler
- 44 Otoriterlik Versus Demokrasi - Yeni Devletçiliğin Sınırları
- 48 Dayanıklılık Versus Bulaşıcı Korku - Sosyal Dinamikler

KÜRESEL DAYANIŞMA VS. İÇE KAPANMA - AYNI SORUNA ZİT ÇÖZÜMLER

Nisan 2020 başında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, salgına karşı küresel dayanışma ve uluslararası işbirliğinin artırılmasına yönelik kararı oy birliğiyle kabul etmiştir. Bu kararda ayrıca virüsle mücadelede her türlü ayrımcılık, ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı çıkılması ve insan haklarına saygı gösterilmesi gerektiği paylaşılmıştır. Bu kararın hemen ardından Rusya tarafından BM Genel Kurulu'na sunulan, salgının neden olduğu zorluklar karşısında ticaret savaşlarına son verilmesi ve BM Güvenlik Konseyi onayı olmadan ülkelerin tek taraflı yaptırım kararı almaması çağrısının yer aldığı tasarı ise kabul edilmemiştir.³⁹

Bu kararlar silsilesi, önümüzdeki dönemde ülkelerin izleyecekleri yolla ilgili önemli bir gösterge olarak yorumlanmıştır. Salgın sürecinde ülke düzeyinde müdahalelerle krizin küresel boyutu ve karmaşıklığı ile mücadele edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle ülkeler özellikle sağlık ekipmanları alanında iş birliğini gösteren somut adımlar atmışlar ve ekonomik açıdan koordineli

davranmaya çalıştıklarını gösteren beyanlarda bulunmuşlardır.

Karantinalar, üretim duruşları ve sevkiyat kısıtlamaları nedeniyle küresel değer zincirlerinde yaşanan kırıma, özellikle Batı toplumlarını ciddi bir endişeye sevk etmiştir. Bazı ürünlerin tedarik edilememesinin hemen ardından küreselleşmenin bittiği, artık her ülkenin kendi başının çaresine bakmak zorunda kalacağı yorumları yapılmıştır. Oysa küreselleşme, büyük konteyner gemileri ve kıtalararası tedarik kanallarından ibaret bir olgu değildir. Hizmet ve kültür endüstrilerinin küreselliği belki imalat ve ticaretten çok daha kuvvetlidir. Siyasi, sosyal ve kültürel yönleri bulunan küreselleşme, ticaretin küre çapında genişlemesiyle ilgili olduğu kadar, şirketlerin ve kurumların uluslararasılaşmasıyla ve belli kavramlar etrafında sağlanan mutabakatla da ilgili bir olgudur. Daha da önemlisi "alabildiğine yaygınlık kazanan internet erişimi ve çağlayan gibi dökülen dijital bilgi; bireyler, kurumlar ve milletler arasında fikirlerin ve sanal

³⁹ Capital; "Covid-19'a Karşı 'Küresel Dayanışma' Kararı", 03.04.2020.

bağlantıların akışını çok kuvvetli hale getirmiştir. Bu, karantinaya alınamayacak bir şeydir.”⁴⁰

Üstelik başlı başına salgının kendisi, içinde yaşadığımız dünyanın ve insanlığın geliştirdiği teknolojilerin her şeyi küreselleştirdiğini ispat eden bir şeydir: Patojenlerden yapay zekâya, bilgisayar virüslerinden radyasyona kadar kazaen ya da kasten yayılan her türlü şeyin sadece bir toplumu veya kısıtlı bir coğrafyayı etkilemeyeceği, bu tür konularda sorunun da çözümün de mecburen küresel olduğu bu vesileyle bir kez daha anlaşılmıştır.

Tedarik zincirlerindeki aksamanın yansımaları ve Çin konusundaki belirsizlik sürerken, bundan sonrası için hangi modellerin öne çıkabileceği de tartışma konusu olmuştur. Legrain bunun için üç alternatif bulunduğunu dile getirmektedir: Birincisi, Çin’deki operasyonların Vietnam ve Endonezya gibi diğer Asya ülkelerine kaydırılmasıdır. İkincisi, tedarik zincirlerinin kısaltılmasıdır (ABD firmalarının üretimlerini Meksika’ya, AB firmalarının da Doğu Avrupa veya Türkiye’ye kaydırması).

Üçüncüsü de gelişmiş ülkeler arasında robotlar ve 3D yazıcılara yapılan yatırımlarla tüketicilere yakın yerel üretim gerçekleştirmektir.⁴¹ Dikkat edilirse burada sayılan alternatiflerden ilki küreselleşmeye, diğer ikisi bölgeselleşmeye işaret etmektedir.

“Kasiyerlerine ve mutfak personeline hastalık izni vermeyi reddeden bir restoranda yediğim ucuz hamburger beni hastalığa karşı daha kırılğan yapmaktadır, tıpkı eleştirel düşünme becerileri ya da bilimi öğretmekte eğitim sistemimizin başarısız olduğu ve salgın sırasında evde oturmayı reddeden komşumu kırılğan yaptığı gibi...”⁴² derken, Klinenberg milletlerin kaderlerinin birbirine bağımlı olduğuna gönderme yapmakta ve salgınla birlikte bunun daha iyi anlaşılacağını vurgulamaktadır.

Dizginsiz küreselleşmenin 1980’lerden itibaren ulus-devletlerin nüfuz alanlarını daralttığı, kamu politika yapımında özerkliği sınırlandırdığı, hükümetleri aynı ekonomi-politik gömlekleri giymeye zorladığı ve dünyanın giderek

TEDARİK ZİNCİRLERİNDE ÖNE ÇIKABİLECEK MODELLER

Çin’deki operasyonların Vietnam ve Endonezya gibi diğer Asya ülkelerine kaydırılması

ABD firmalarının üretimlerini Meksika’ya, AB firmalarının da Doğu Avrupa veya Türkiye’ye kaydırması

Gelişmiş ülkeler arasında robotlar ve 3D yazıcılara yapılan yatırımlarla tüketicilere yakın yerel üretim yapılması

⁴⁰ Gibney, James; “Covid-19 Won’t Kill Globalization”, *The Japan Times*, 23.03.2020.

⁴¹ Legrain; a.g.m.

⁴² Klinenberg, Eric; “Coronavirus Will Change the World Permanently. Here’s How”, *Politico*, 19.03.2020

birörnek hale gelmesine yol açtığı yaygın küreselleşme eleştirileri arasında yer alan argümanlardır. Bu tespitlerin elbette önemli bir haklılık payı vardır. Yaşanan salgın ve açılan küreselleşme tartışmaları, bu argümanların tekrar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak yeryüzündeki hâkim tekno-strüktür, politik ve ideolojik yanları bir kenara bırakılarak söylenirse, küreselleşmenin olgusal yönünün geriye döndürülemez bir nitelik kazandığını göstermektedir.

Kendi kaderini mutlak kontrol, iç politikada özerklik, dış politikada saygınlık ve sözü dinlenirlik özellikle gelişmekte olan ülkelerin öteden beri arzu ettikleri bir şeydir. Bu anlamıyla ülkelerin kararlarında daha özgür ve özgün olmak istemeleri kadar doğal bir şey yoktur. Ancak ülkelerin sadece ticaret ve ekonomi değil, tekno-kültürel ve sosyal ağlarla birbirlerine bağlanmış olmaları, zaten doğası gereği yetki alanlarının paylaşımını ve karar süreçlerine vatandaşların katılımını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, açılan küreselleşme tartışmalarından güç alarak ülkelerin içe kapanabileceklerini düşünmek, dünyadaki çok katmanlı ve bir merkezden idare edilmesi mümkün olmayan dağıtık sosyal ağlarla gelişen çoğulcu siyasi-kültürel ekosistemi ihmal etmek demektir.

İçe kapanma tartışmalarının - bir sonraki alt başlıkta değinilecek - birkaç ülkedeki otokratik uygulamadan hareketle ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Türkiye özelinde ise zaten bu tür bir tartışmaya gerek duyulmamıştır. İçe kapanma tanımlamasının, içe kapandığı düşünülen ülkeleri değerlendiren uzmanlar/gözlemciler tarafından daha çok kullanıldığı izlenmektedir. Dolayısıyla "küreselleşme mi içe kapanma mı?" şeklinde bir soru halihazırdaki tabloyu doğru tanımlamamaktadır. Doğru soru "nasıl bir küreselleşme?" olmalıdır.

Uluslararası ve ulus-üstü örgütler için de benzer bir durum söz konusudur. Yaptırım gücünden mahrum ve bu yüzden de kimi zaman güçlü birkaç ülkenin yörüngesinde hareket eden uluslararası örgütlerin daha adaletli olmasını talep etmek, bu örgütlerin karar almadan uygulama ve denetlemeye kadar tüm yönetim aşamalarında iyileşme olması için çağrıda bulunmak çok anlamlı bir tutumdur. Ancak alternatif önermeksizin bu kurumların faydasız olduğunu ileri sürmek, ülkelerin aynı zeminde tartışabilmek ve ortak eylem adımları belirleyebilmek için ihtiyaç duydukları platformların ne zorluklarla yaratıldığını unutmak demektir. Daha da önemlisi, karar alma süreçleri ağır işlese de, bu tür örgütlerdeki deneyimli bürokrasinin dünyanın doğru bilgilendirilmesi ve ortak adımlar konusunda yönlendirilmesi açısından hâlâ çok değerli bir role sahip olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır.

Küresel dayanışmanın, salgının hız kesmesini ve hasar tespitini takiben öne çıkacak bir kavram olması beklenmelidir. Ülkelerin öncelikle kendi evlerindeki yangını söndürmeleri, hasar tespitinden ve hareket serbestisinin sınırlarının anlaşılmasından sonra ortak değer yarattıkları diğer ülkelere destek vermeleri makul seçenektir. Salgın sonrasında mal ve hizmet dolaşımı bir yandan lokal bütünleşmeler, ikili ticaret anlaşmaları vb. şekilde hızlandırılırken, fon akımının da bunlara paralellik arz edecek şekilde ilerlemesi muhtemeldir. Küresel dayanışmanın ekonomik etkisinin açık ve belirgin biçimde ancak orta vadede görülebileceği tahmin edilmektedir.

OTORİTERLİK VS. DEMOKRASİ - YENİ DEVLETÇİLİĞİN SINIRLARI

Salgın, otoriter sistemlerden aşına olunan katı acil durum önlemlerinin demokratik ülkelerde de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Salgınla mücadelenin ilk günlerinde otokrat olarak bilinen yönetimler katı önlemlere başvururken, demokrat olarak tanımlanan yönetimler ise daha uzlaşmacı ve katılımcı politikalar belirlemişlerdir.

Demokrasilerin kalbi olan parlamentolarda oturumlar salgın nedeniyle durdurulmuş, oy kullanma merkezlerinde mesafe ve hijyen kuralları uygulanarak seçimler yapılmıştır. Çeşitli metropol kentlerde yaşa bağlı sokağa çıkma yasakları, kısmi sokağa çıkma sınırlamaları, uçuş ve toplu ibadet kısıtlamaları uygulanmış, bu tür tedbirler vatandaşların hayatlarını belirli bir süreliğine yeniden şekillendirmiştir.

Türkiye’de salgının yayılmasını engellemeye ve vakaları kontrol altında tutmaya yönelik

pek çok tedbir kamuoyunun nabızı tutularak, hukukun üstünlüğünden taviz vermeden, demokratik sistemin verdiği imkânlar kullanılarak uygulamaya alınmıştır. Bazı demokratik ülkelerde yetki gaspı olarak değerlendirilen tasarrufların ortaya çıkması ise, otoriter rejimlerin ve tutum olarak otoriterliğin popülerleşmesi şeklinde yorumlanmıştır.

Bir başka yorum da salgınla birlikte yürütme erkinin dünya genelinde hızlı bir genişleme yaşadığına yöneliktir ve bunun da demokratik alanın özüyle ilgili bir potansiyel daralmayı ima edebileceği dile getirilmektedir. Salgın sürecinde birçok ülkenin toplanma yasağı getirmiş olması, vatandaşlarının seyahat özgürlüğünü kısıtlaması da bu genişlemeye kanıt olarak sunulmaktadır.⁴³

En çok dikkat çeken kararlardan biri Macaristan’da alınmıştır. Nisan başında parlamento, bir olağanüstü hâl kanununu

⁴³ Brown, Frances Z., Brechenmacher, Saskia ve Carothers, Thomas; “How Will the Coronavirus Reshape Democracy and Governance Globally?”, Carnegie Endowment or International Peace, 06.04.2020.

onaylayarak Başbakan Orban’a belirsiz bir süre için bütün yetkilerini devretmiştir. Olağanüstü hâlin devam ettiği süre boyunca hiçbir seçim yapılmaması ve “rahatsız edici bilgileri” yayanlara hapis cezası verilmesi de bu kanunla düzenlenen diğer hususlardır.⁴⁴ Bazı ülkelerdeki (İsrail, Hindistan, Brezilya, Tayland, Filipinler, vb.) çeşitli kısıtlayıcı uygulamalar da otoriterliğin artmakta olduğu tezine örnek olarak gösterilmektedir.⁴⁵ Ancak ağır terör saldırısı, altından kalkmakta zorlanılan doğal felâketler ve elbette bu olayda olduğu gibi küresel nitelik arz eden bir salgın, toplumları ve karar alıcıları şoklayabilmektedir ve bu da “sınırlandırılmış rasyonalite”ye yol açabilmektedir. Bu tür dönemsel ve büyük ihtimalle geçici tutumlardan hareketle dünyada siyasal yörüngelerin dramatik biçimde değişeceğine dair çıkarımlarda bulunmak gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Kriz dönemlerinde bireylerin, duydukları kaygılar nedeniyle özgürlüklerine yapılan müdahaleleri kabullenmeleri daha kolay olmaktadır. Bu dönemde bireyler kendilerini ve sevdiklerini bu tehlikelerden çekip çıkartacak daha güçlü lider profilleri görmek istemektedirler. Bu nedenle kriz dönemlerinde bazı liderlerin tutumlarında otoriter çağrışımlar yapan değişikliklere tanık olmak doğaldır. Doğal olmayan, bunlardan hareketle küresel nitelikli ve kesin genellemelerde bulunmaktır.

Özellikle demokratik ülkelerde muhalefet ve sivil toplum örgütleri, hükümetlerin salgın ile mücadelede aldığı kararları gözden geçirmelerini ve gerektiğinde düzeltmelerini sağlamışlardır. Birçok ülkede, salgının ağır ve yıpratıcı etkilerine rağmen, kurum ve kurallar

“

Birçok ülkede, salgının ağır ve yıpratıcı etkilerine rağmen, kurum ve kurallar halen yerli yerindedir. Yine birçok ülkede, olağanüstü ya da olağandışı önlemler, bir geçerlilik süresine (zaman kısıtlamasına) tâbidir ve meşru gerekçelere dayanılarak hukukun üstünlüğü çerçevesinde alınmıştır.

”

halen yerli yerindedir. Yine birçok ülkede, olağanüstü ya da olağandışı önlemler, bir geçerlilik süresine (zaman kısıtlamasına) tâbidir ve meşru gerekçelere dayanılarak hukukun üstünlüğü çerçevesinde alınmıştır.

⁴⁴ Hänel, Lisa: “Coronavirus: A Stress Test for Democracy”, Deutsche Welle (DW), 08.04.2020.

⁴⁵ Schmemmann, Serge: “The Virus Comes for Democracy”, The New York Times, 02.04.2020.

Gözlem ve bulgular, dünyada demokrasiden uzaklaşma yönünde güçlü bir eğilim olmadığına işaret etmektedir.

Salgın sonrasında AB'nin entegrasyon ve ortak tedbirler konusunda ciddi bir yeniden yapılanmadan geçmesi beklenmektedir.

Çin ve ABD arasındaki kutuplaşmanın ciddi şekilde artması da canlılığını koruyan bir ihtimaldir.

Bütün bu gözlem ve bulgular, dünyada demokrasiden uzaklaşma yönünde güçlü bir eğilim olmadığına işaret etmektedir. Belki de bu tür bir endişenin oluşmasının gerisinde, devletlerin yeni dönemde daha etkin ve merkezi bir rol oynayacak olmaları yatmaktadır. Hem ABD’de hem de Avrupa’da “devletin geri dönüşü” ile ilgili tespitler yapılmaktadır. ABD’de kadim bir tartışma konusu olan “büyük devlet” (yani devletin ekonomide büyük bir oyuncu olması) kavramı yeniden gündeme gelmiştir: “Frekansımızı devletin sağlık yetkililerinin günlük brifinglerine ayarladığımız, valilerimizden gelen yönlendirmelere kulak verdiğimiz ve ulusal liderlerimizden umut ve yardım beklediğimiz için, ‘büyük devlet’in hayatımız ve sağlığımız için oynadığı kritik rolü görüyoruz. Aynı zamanda yaklaşık son 40 yıldır kamusal altyapı yatırımlarının elden çıkarılması ve kamusal tecrübenin uzaklaştırılmasının ölümcül sonuçlarını da izliyoruz. ABD sadece krizden çıkmak için ağır dozlu büyük devlet yaklaşımına - Washington’un hızlı devasa ekonomik kurtarma paketinin yansıttığı üzere - ihtiyaç duymamaktadır, aynı zamanda krizin bitiminden sonra da büyük ve bilge bir hükümete her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır.”⁴⁶

Salgın sonrasında AB’nin entegrasyon ve ortak tedbirler konusunda ciddi bir yeniden yapılanmadan geçmesi beklenmektedir. Ulus-ötesi bir kimlik projesi olan AB’nin kriz yönetiminde bir federal merkez gibi davranamadığı ve üye ülkelerde ahengi sağlayamadığı görülmüştür. Daha önce ABD’nin Ortadoğu’ya müdahalelerinde ve son dönemde mülteci sorununda kendi içinde politik kırılmalar yaşayan AB’nin, üye ülkelerdeki ulusal hükümetlerin daha güçlü olduğu bir modele doğru evrilmesi ihtimal dâhilindedir.

⁴⁶ O’Mara, Margaret; “Coronavirus Will Change the World Permanently. Here’s How”, *Politico*, 19.03.2020.

Çin ve ABD arasındaki kutuplaşmanın ciddi şekilde artması da canlılığını koruyan bir ihtimaldir.⁴⁷ Bu kutuplaşma soğuk savaş dönemi gibi olmasa bile iplerin endişe verici boyutlarda gerilmesine yol açabilecektir. Çin'in salgın sonrası dönemde etki alanını Kuşak ve Yol projesi ülkelerinde yaygınlaştırmaya çalışması, ekonomik ve kültürel hayata yeniden canlılık kazandırılmasını hedefleyen eylemleri finanse etmek gayesiyle kendi "Marshall Planı"nı⁴⁸ açıklaması da zikredilen ihtimaller arasındadır. Bazı yorumcuların ABD-eksensiz küreselleşmeden Çin-eksensiz küreselleşmeye doğru doğal bir kayma yaşanacağını ve bunun daha az ideolojik, daha çok pragmatik bir seyir izleyeceğini ileri sürdüğü⁴⁹ göz önüne alındığında, gerginliğin ve güç mücadelesinin belirginleşmesi daha kuvvetli seçenek haline gelmektedir. Bütün bunlar, yoğun ticari ilişki içinde bulunduğu AB ile daha yakın ilişkiler geliştirme arayışı dâhil, Türkiye'nin konumlanmasını etkileyecek hususlardır.

Türkiye'nin sağlık altyapısının birçok Batılı muadilinin aksine bu çapta krizleri yönetmeye yetecek yetkinlikte ve birikimde olduğu bu süreçte anlaşılmıştır. Devletin güçlenmesi ("geri dönüşü") açısından bakıldığında ise, zaten kamu-özel işbirliklerini yaygın biçimde uygulayan bir ülke olarak Türkiye'nin bocalama yaşamayacağı öngörülmektedir. Ancak ekonomide ortaya çıkacak sıkıntıların, işsizliğin azaltılması ve zor durumdaki küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) kurtarılması başta olmak üzere alınacak tedbirlerin, devletin ekonomik hayatın içinde daha fazla ve daha aktif olarak yer almasını gerektireceği

düşünülmektedir. Salgın sonrasında bir taraftan şirketleri yaşatmayı hedeflerken öte taraftan vergi oranlarını artırmak, kamu hizmetlerine yönelik kemer sıkma politikaları üretirken ihtiyaç sahiplerine teşvik ve destekler sunmak gibi çelişkilerin çözümü bütün dünyada devletleri bekleyen en önemli sınavdır. Türkiye'de de devletin uzlaşması kolay olmayan bu çelişkilere, ekonomik aktörleri ve vatandaşları birlikte gözeterek çözüm bulması gerekecektir.

Yine Türkiye özelinde, salgın ile mücadele sonrasında sadece savunma sektöründe değil, sağlık sektöründe de yerli ve milli çözüm arayışlarının hız kazanacağı tahmin edilmektedir. Bu dönemde kapsayıcı dijital devletin daha ön plana çıkması bir başka beklentidir. Devletin sunduğu elektronik imkânlar arttıkça buna karşı gerçekleştirilecek saldırıların da artması kaçınılmaz olacaktır. Bu nedenle, devletin orta vadede dijital savunma, önleme ve siber güvenlik konularına daha çok teşvik sunması muhtemel olarak değerlendirilmektedir.

⁴⁷ Kurt, Veyssel; "Koronavirüs ve Uluslararası Siyaset: ABD-Çin Soğuk Savaşı mı?", SETA, Sayı:274, Nisan 2020.

⁴⁸ Pandey, Ashutosh; "Coronavirus Could Force China to Rein in Belt and Road Ambitions", Deutsche Welle (DW),17.04.2020.

⁴⁹ Örnek için bkz.

- Gao, M. Hongmei ; "Globalization 5.0 Led by China: Powered by Positive Frames for BRI", Zhang, W., Alon, I., Lattemann, C. (editörler) içinde: China's Belt and Road Initiative, Palgrave Macmillan, 2018, ss.321-335.

- Dhar, Biswajit; "COVID-19: The Threat of a China-led Model of Globalisation", Money Control, 16.04.2020.

DAYANIKLILIK VS. BULAŞICI KORKU - SOSYAL DİNAMİKLER

Koronavirüsün “ölümcül bir salgın” olduğu gerçeğinin kabul edilmesi ve önerilen tedbirlerin hayata geçirilmesi noktasında bireyler ve toplumlar ciddi travmalarla karşı karşıya kalmışlardır. Salgın hastalıklar, özellikle Covid-19 gibi kesin tedavisi bulunmayan hastalıklar, yarattıkları belirsizlik nedeniyle doğal olarak toplumda korkuya, paniğe ve endişeye yol açarlar. Yaşanılan korku ve içinde bulunulan stres hali, aslında ilk kez başa gelen ve çözümü bilinmeyen bir duruma karşı verilen çok olağan bir tepkidir.⁵⁰ Bu korku sadece hastalığa yakalanıp sağlığın ve hatta hayatın kaybedilmesiyle ilgili değildir. İnsanın sevdiklerinin, işinin, hayallerinin, üzerine yatırım yaptığı şeylerin kaybedilmesiyle ilgili büyük bir korkudur. Korkunun alanı bu kadar geniş olunca bireylerin hayal gücü ve toplumların kolektif aklı sınırsız miktarda senaryonun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. ABD’de pek çok akademi ve enstitüden sosyal mesafenin artırılması konusunda uyarıların geldiği bir dönemde, Cumhuriyetçiler’i destekleyen Fox News’in

sunucusu Jerry Falwell, virüsün Başkan Trump’a zarar vermek için Kuzey Kore tarafından üretildiğini iddia edebilmiştir.

Farklı kaynaklardan beslenen korku toplumsal bir bağımlılık haline gelebilmekte, salgın şartları ortadan kalktığında korkular ve yanlış inançlar arzu edilmeyen eylemleri doğurabilmektedir. Salgın hakkında farklı mecralarda paylaşılan bilgiler toplum üzerinde yüksek düzeyde stres ve korku oluştururken beraberinde uyku problemleri, yeme bozuklukları ve fobi gelişimine de neden olabilmektedir. Salgından korunmak için farkındalık yaratacak korku seviyesi ve kontrollü stres bir noktaya kadar faydalıdır, ancak korkuların fobilere dönüşmesi toplumda kalıcı hasarlara yol açabilmektedir.

Karantina sürecinde her gün takip edilen haberler ve istatistiklerin karantina sonrasında akılda kalması, bu tür haberleri takip etme alışkanlığının bir süre daha devam etmesi, karantina sürecinin uzamasıyla birlikte kaygı

⁵⁰ Ankara Üniversitesi; “COVID-19 Salgın Sürecinde Psikolojik Sağlamlığımızı Korumaya Yönelik Öneriler”, Ankara Üniversitesi DTCE Psikoloji Bölümü.

odaklı stres tepkilerinin yanında umutsuzluk ve çaresizlik gibi duyguların da ortaya çıkması mümkündür. Kontrol edilemeyen olumsuz düşünce ve davranışlar da salgın sebebiyle uzun vadede oluşabilecek problemlerden birisidir.⁵¹

Salgın sonrasında korkuyu kontrol altına almak için ilk yöntem doğru ve etkin bilgilendirmenin yapılması ve şeffaflığın sağlanmasıdır. Yanlış bilgilendirme ve sahte haberler toplum sağlığı için açık bir tehlike oluşturmaktadır. Sansasyonel habercilik anlayışı salgın esnasında ve sonrasındaki dönemde çok tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir.

Korku bulaşıcıdır ve bağımlılık yapan bir unsurdur. Salgın sonrasında dikkat edilmesi gereken bir konu da salgının etkileri hakkında çıkan, endişe yaratabilecek haberlere, efsanelere ve kayıtsız konuşmalara karşı çocukları korumaktır.⁵² Büyüklerdeki endişe hali de çocukları olumsuz etkileyebilmektedir. Büyüklerin açık iletişimi çocukların güven

duygularının gelişmesine, salgın hakkında kafalarına takılan soruları daha rahat yöneltmelerine, olası kaygılarının kontrol altına alınmasına yardım edecektir.

Bilgi kirliliği korkunun bulaşıcılığını artıran bir etkidir. Özellikle bilgi kirliliğinin yoğun olduğu ve kimi zaman nefret söylemlerinin de görüldüğü sosyal mecralar, toplumsal dinamiklerin alt üst edilmesinde bir aracı konumuna gelebilmektedir. Bu nedenle salgın sonrası dönemde toplumsal dayanıklılığı artırmak için sosyal medya platformlarının yapısal iyileştirmeler yapmaya teşvik edilmesi önem taşımaktadır.

Bireysel dayanıklılık için özellikle medya yayınlarına gereğinden fazla maruz kalmaktan kaçınılması gerekmektedir. Bir konuda bilgi almak gerekiyorsa güvenilir kaynaklardan bilgi almaya gayret edilmesi, kaynağın kontrol edilmesi önemlidir. Sağlıklı sosyal iletişim bulaşıcı korkunun yayılmasını engelleyen

⁵¹ Türkiye Bilimler Akademisi; "Pandemi Değerlendirme Raporu", 17.04.2020.

⁵² CDC, National Center for Immunization and Respiratory Diseases (NCIRD), Division of Viral Diseases; "Stress and Coping with Covid-19", 16.04.2020.

“

Sağlıklı sosyal iletişim bulaşıcı korkunun yayılmasını engelleyen etkili bir önlemdir. Salgın sonrasında aileye, akrabalara ve yakın çevreye daha çok zaman ayrılması korkunun kalıcı hasarını önemli ölçüde azaltacaktır.

”

etkili bir önlemdir. Salgın sonrasında aileye, akrabalara ve yakın çevreye daha çok zaman ayrılması korkunun kalıcı hasarını önemli ölçüde azaltacaktır. Özellikle varsa çocuklarla daha sık vakit geçirmek onların düşüncelerini ve salgın döneminde yaşamış oldukları duyguları ifade etmelerine izin vermek önerilmektedir.

Bulaşıcı korkuya karşı dayanıklılığın artırılması, elbette bireylerin güçlendirilmesi adımıyla başlamaktadır. Ancak dayanıklılık, aynı zamanda toplumsal bir kavramdır. Bu terim, ilk olarak mühendislikte malzeme ve yapıların stres testi bağlamında kullanılmıştır. 2008 finansal krizin ardından söz konusu terim, küresel finansal risklerle baş etmeyi anlatan çekirdek bir kavram

haline dönüşmüştür. Örneğin Dünya Ekonomik Forumu’nun Küresel Risk Raporu’nun 2013 baskısında “dayanıklılık; stresten sonra hızla orijinal duruma geri dönebilme, daha büyük streslere katlanabilme ve belirli düzeydeki streslerden daha az etkilenme kapasitesi” olarak tanımlanmıştır.⁵³

Bireysel dayanıklılığın yanı sıra şirketlerin ve ekonomideki tüm aktörlerin dayanıklılıklarının artırılması da bu kapsamda önem taşımaktadır. Dayanıklılığın artırılmasıyla ilgili önlemler işletme sermayesi temin edilmesi, borçların ötelenmesi ya da kredilerin yeniden yapılandırılması gibi daha çok kısa ve orta vadeli finansal tedbirleri kapsayabildiği gibi, faaliyet gösterilen sektörün dinamiklerini dikkate alarak şirketlerin yeniden yapılandırılması, ihtiyaca göre büyütülmesi veya küçültülmesi, başka şirketlerle birleşmeye teşvik edilmesi gibi farklı seçenekleri de içerebilmektedir.

⁵³ Howell, Lee; “Boosting Resilience to COVID-19”, Project Syndicate, 01.04.2020.

TEMATİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK BEKLENTİLERİ

- 52 Gelişen Risk Yönetimi Yaklaşımı
- 58 İşgücü Yönetimi ve İş Sürekliliğinin Sağlanması
- 70 Toplum Sağlığı, Güvenliği ve Refahı
- 90 Salgın Günlerinde Atık Yönetimi
- 98 Salgın ve İklim Değişikliği İlişkisi
- 104 Salgın Kriziyle Öne Çıkan Sürdürülebilir Finans Çözümleri

GELİŞEN RİSK YÖNETİMİ YAKLAŞIMI

Şirketlerin değer zincirlerini, bağımlılıklarını iyi analiz etmeleri ve öngörülemez risklerin oluşmasını önlemek için planlı hareket etmeleri gerekmektedir.

Küçüğünden büyüğüne, doğrudanından dolaylısına, kendini belli edenden öngörülemezine kadar tüm olumsuz olaylara hazır olmak ve hızlı cevap verebilmek işletmelerin hayatta kalmaları için anahtar göstergelerden birisidir. Giderek daha fazla kuruluş için öncelik haline gelen bu konu, kurumsal risk yönetimi modelleri ile temsil edilmektedir. Kurumsal risk yönetimi, kuruluşun taşıdığı potansiyel riskleri değerlendirme ve yeterli bir şekilde tanımlama, risklerle başa çıkmak için hazırlık yapma, riskin yarattığı koşullara verilen cevapları belirleme gibi yetenekleri bulunan entegre ve bütüncül bir çerçeve gerektirmektedir. Bu çerçevede, kurumsal risk yönetiminde, stratejiye ve etki alanına odaklanılarak kuruluşun tüm yönleriyle değerlendirmeye tâbi tutulması beklenmektedir. Etkin bir sistem, bir organizasyonu sadece finansal değil, aynı zamanda stratejik, jeopolitik, hukuki, beşeri, teknolojik, çevresel ve sosyal açılardan ve piyasa, tedarik zinciri, dış ilişkiler,

paydaş yönetimi gibi çeşitli başlıklarda ortaya çıkabilecek tehditler ışığında değerlendirmeye çalışır. Bu bütünsel yaklaşım, kuruluşlara iş tehditleri karşısında hedeflerini ve fırsatlarını geliştirirken riski azaltmak için daha iyi bir ortam sunmaktadır.

Herhangi bir topluluk veya ülke ayrımı olmaksızın tüm dünya Covid-19 salgını nedeniyle oldukça zor bir dönemden geçmektedir. Üstelik belki de tarihte ilk defa herhangi bir statü, refah düzeyi fark etmeden herkes bu derece güçlü bir tehdit ile karşı karşıya kalmış durumdadır.

Zurich Sigorta ve Marsh & McLennan tarafından hazırlanan ve bu sene Dünya Ekonomik Forumu'nda sunulan "Küresel Risk Raporu 2020"de birçok riskle beraber bulaşıcı hastalıkların küresel ekonomiler için taşıdığı riskin şiddetinin en büyük 10. risk olarak yer bulduğu açıklanmıştır.⁵⁴ Allianz tarafından

⁵⁴ The World Economic Forum; "The Global Risks Report 2020", 2020.

hazırlanan “Risk Barometresi 2020”de ise, risk uzmanları, salgınları bu yıl için en büyük küresel riskler listesinde 17. sırada değerlendirmiştir.⁵⁵ Salgının dolaylı etkisi olarak değerlendirilen tedarik zincirinin bozulması, iş sürekliliğinin kesintiye uğraması gibi diğer riskler bu sıralamalarda yerini almıştır; ne var ki Covid-19 gibi bir tehdidin bu derece büyüyeceği ve küresel ekonomiyi bu denli etkisi altına alacağı risk uzmanları tarafından öngörülemedi.

Ekonomik açıdan bazı sektörler salgından olumlu yönde etkilenmiştir. Bununla birlikte, salgının ekonomiyi genel olarak derin bir daralmaya sürüklediği ve birçok sektör üzerinde yıkıcı bir etkiye yol açtığı aşikârdır. Sağlık riskleri azalıp normalleşme başladığında bu yıkıcı etkinin boyutlarının çok daha iyi anlaşılacağı beklenmektedir ve birçok işletmenin önceliğini hayatta kalmak ve faaliyetlerini eskisi gibi sürdürebilmek şeklinde belirleyeceği tahmin edilmektedir.

Mart ayının başlarında yapılan bir Gartner anketinde, 1.500 katılımcının %56’sı kendilerini koronavirüsün yaratacağı etkilere karşı “kısmen hazır” hissettiğini söylemiştir. Katılımcılardan sadece %12’si “çok hazır” olduğu cevabını verirken %11’i ise “nispeten veya çok hazırlıksız” olduğunu itiraf etmiştir. Ayrıca anket, katılımcıların sadece %2’sinin işlerinin normal şekilde devam edebileceğine inandığını ortaya koymuştur. Katılımcıların dörtte biri salgın sonrası faaliyetlerinde çok az aksaklık beklerken, çoğunluk işlerin düşük bir hızda devam etmesini (%57), ciddi şekilde kısıtlanmasını (%16) veya tamamen (%1) kesilmesini beklemektedir.⁵⁶

⁵⁵ Allianz; Allianz Risk Barometer 2020, Allianz Global Corporate & Specialty SE, Şubat 2020.

⁵⁶ Tuttle, Hilary; “Coronavirus Causes Global Business Upheaval”, Risk Management Magazine, 01.04.2020.

1.500 kişinin katıldığı bir ankete göre koronavirüsün yaratacağı etkilere hazır olma durumu

%56

Virüsün yaratacağı etkilere “kısmen hazır”

%12

Virüsün yaratacağı etkilere “çok hazır”

%11

Virüsün yaratacağı etkilere “nispeten veya çok hazırlıksız”

Küresel çaplı Covid-19 salgını birden fazla sosyal soruna dokunan nadir vakalardan biridir.

Küresel ekonomik düzenin üretim, lojistik ve dağıtım süreçlerindeki bütün asli ve tali aktörleri kuvvetli bağlarla birbirine bağlamış olması, ekonomik ilişkileri sınırların ötesine taşımış ve etkileşimin çok yönlü, çok boyutlu ve çok katmanlı bir içerik kazanmasına yol açmıştır. Ekonomideki bu örgütlenme biçimi ve sofistike rol dağılımı, salgın gibi küresel niteliği bulunan tehlikelerin çok yaygın etkiler doğurabilmesinin en temel nedenlerinden birisidir. Örneğin bir şirket Covid-19 salgınından doğrudan etkilenmese bile, değer zincirinin kritik bir noktasında yer alan bir paydaşının krizden ciddi ölçüde etkilenmesi, söz konusu şirketi de müşkül durumda bırakabilmektedir. Tam da bu yüzden şirketlerin değer zincirlerini, bağımlılıklarını iyi analiz etmeleri ve öngörülemez risklerin oluşmasını önlemek için planlı hareket etmeleri gerekmektedir. Benzer şekilde, finans kuruluşlarının da açık ve/veya yeni risklerini değerlendirirken daha dikkatli davranmaları ve “görüş mesafelerini” artırmaları gittikçe elzem hale gelmektedir. Şirketlerin kısa vadeli finansal durumları iyi olsa bile, salgının yarattığı farklı alanlardaki risklerin (tedarik zincirinde kırılma, sipariş tesliminde aksama, gümrük kısıtlamaları, vb.) şirketin faaliyetlerini etkilemesi, nakit akışını bozması ve bilanço suyu süratle kötüleştirilmesi her zaman mümkündür. Bu durum, finans kuruluşlarının sadece şirketin kendi faaliyetlerini değil, tedarik zincirini de değerlendirmeye katmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmalar büyük, risk yönetim fonksiyonuna sahip ve daha önce bir felâket geçirmiş kurumların Covid-19 ve benzer risklere karşı daha güçlü ve dayanıklı durduklarını, küçük ve fazla gelişmemiş şirketlerin ise krizde hayatta kalma riskiyle karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir.

Risk Management dergisinde yer alan bir habere göre; Fortune 500 listesindeki ON Semiconductor şirketi, geniş tedarik zinciri ağıyla beraber 2003'teki SARS ve 2009'daki domuz gribi salgınlarını ve 2011'deki Fukushima depremi ve tsunami felâketlerini yaşamış bir şirket olarak gelişmiş kurumsal risk yönetimi mekanizması uyguladığı için Covid-19 gibi yeni, geniş çaplı ve uzun süreli risklere karşı dayanıklı bir duruş sergilemektedir. Şirketin üst düzey kurumsal risk yönetimi yöneticisi Michael Zuraw tedarik zinciri esnekliği konusunun şirketin uzun zamandır üzerinde çalıştığı bir konu olduğunu ifade etmektedir. Tecrübe edilen önceki felâketlerin, iş sürekliliğini korumak için şirketin ne yapması ve ne yapmaması konusunda kendilerine rehberlik ettiğini belirten Zuraw, bu kriz yönetim ilkelerini oluşturabilmek için tecrübelerin ve olası senaryoların tartışıldığı sayısız değerlendirme toplantısı gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. “Bugün risk oluşursa nasıl hareket edilmeli” düşüncesiyle farklı senaryolar için eylem planlarını hazırlamış ve etkin görev dağılımını yapmış olan ON Semiconductor, 3 fabrikası Çin’de olmasına

rağmen, Covid-19 salgını patlak verip Çin'de çeşitli kısıtlamalar devreye girdiğinde tedarik zincirinde herhangi bir aksama yaşamadan üretim kapasitesini Çin dışındaki diğer fabrikalarına hızlıca kaydırmış ve salgının getirdiği olumsuz etkileri önlemeyi başarmıştır.⁵⁷ Salgının şirketler için domino etkisi yaratarak birçok risk tipini tetiklediği de hatırla tutulması gereken hususlardan birisidir. İş sağlığı ve güvenliği, toplum sağlığı ve güvenliği, itibar, yolsuzluk, tedarik zinciri riskleri ve siber riskler gibi iş sürekliliğini etkileyen birçok farklı risk grubunda, bazen birbirini etkileyerek yaratılan hasarı şiddetlendiren, tamiri ve yönetmesi zor geniş kapsamlı etkiler meydana gelebilmektedir. Dolayısıyla şirket içindeki tüm fonksiyonların birlikte katkı sağladığı bir risk haritalandırması yapmak ve risklerin birbirinden bağımsız olmadığını unutmadan hareket etmek oldukça önemlidir.

Riskler belirsizliklerin ürünüdür ve bir kurumun/şirketin faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek olaylar/faktörler anlamına gelmektedir; ancak bazı belirsizliklerin olumlu sonuçlar doğurabileceği ve her krizin bir fırsat potansiyeli taşıdığı da bilinmektedir. Gelişmiş risk yönetimi hedefleri, etki alanını ve risk iştahını ortaya koyarak bir arada değerlendirme fırsatı verdiği için şirketlere yeni fırsat alanları da sunabilmektedir. Örneğin, salgının yaşandığı birçok ülkede kritik malzeme ve ürünlerin tedarikinde sorunlar yaşandığı için bazı endüstriler bu durumu fırsata çevirmeyi başarmışlardır. Giyim, parfüm ve hatta alkol üreticileri, üretim hatlarını maske, el dezenfektanı ve diğer ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden tasarlayarak düşen satışlarını yeniden yükseltmenin ve farklı bir gelir kaynağı yaratmanın yolunu bulmuşlardır.

⁵⁷ Banham, Russ; "Supply Chain Under Strain", Risk Management Magazine, 01.05.2020.

⁵⁸ Edmonson, Amy C.; "Don't Hide Bad News in Times of Crisis", Harvard Business Review, 06.03.2020.

Kriz ve risk yönetimi sürecinde etkin iletişim oldukça önemli hale gelmektedir. Amy Edmonson, “Şeffaflık bir krizde yapılması gereken bir numaralı iştir” diyerek bu zamana kadar dünyanın en büyük şirketleri ve en küçük aile işletmeleri de dâhil olmak üzere neredeyse tüm şirketlerin, koronavirüs hakkında bir tür açıklama veya güncelleme paylaştıklarını belirtmektedir.⁵⁸ Birçok uzmana göre başta müşteriler olmak üzere tüm paydaşlar, salgının ne tür etkilere yol açtığı ve bu etkileri yönetmek için hangi adımların atıldığı konusunda kuruluşlardan bir güncelleme beklemektedir.

Yapılan araştırmalar, tüketicilerin, kendilerinin duyarlı olduğu konuları destekleyen şirketleri önemseydiğini göstermektedir. Salgın öncesi, ABD’de araştırmaya katılan Y kuşağı temsilcilerinin %74’ü önem verdikleri sosyal sorunları destekleyen markalar satın alma olasılıklarının daha yüksek olduğunu beyan etmiştir. Küresel çaplı Covid-19 salgını birden fazla sosyal soruna dokunan nadir vakalardan biridir. Salgın karşısında markaların atacağı doğru adımlar ve paydaş iletişiminde kullandıkları etkili mesajlar sadece hayatta kalmalarını değil, itibar inşa etmelerini ve uzun vadede güçlü bir tüketici⁵⁹ sadakatine sahip olmalarını da sağlayacaktır.

Bu süreçten minimum hasarla çıkabilmek veya doğabilecek fırsatları değerlendirebilmek için şirketlerin kendilerine özgü bir strateji doğrultusunda bir yol haritası oluşturmaları ve harekete geçmeleri gerekmektedir. Aşağıdaki adımlar şirketlerin kısa vadede uygulamaya koyması gereken unsurları özetlemektedir.

Tüm bu önerilen adımların şirketlere birden fazla fayda sağlaması beklenmektedir. Bir taraftan risklerinin farkında olan ve buna

“

Gelişmiş risk yönetimi uygulayan şirketler, kazandıkları doğrudan faydalara ek olarak; finansmana erişimde kolaylık, marka itibarlarının artması ve çalışan bağlılığı gibi dolaylı faydalar da edineceklerdir.

”

hazırlıklı yakalanan şirketler için alınacak hasar minimize edilirken, diğer taraftan bu gibi fırtınalara karşı yelken açma kabiliyeti, çeviklik ve esneklik gelişecek ve şirket olası risklere daha dayanıklı hale gelecektir. Yürütülen strateji ile tedarik zincirini de kapsayan bu yaklaşım, tüm değer zincirinde söz konusu yetkinliklerin gelişmesine ve dolayısıyla tedarik kaynaklı kırılganlıkların azaltılmasına imkân verecektir. Yatırımcı ve kreditorler açısından ise, risklerinin farkında ve bu riskleri yönetmek için bir strateji ortaya koyan firmalarla iş yapmak daha cazip hale gelecektir. Dolayısıyla, gelişmiş risk yönetiminin şirketlere doğrudan sağlayacağı faydalar azalan riskler ve artan finansal performans olurken; dolaylı faydalar finansmana erişimde kolaylık, artan marka itibarı ve çalışan bağlılığı olacaktır.

⁵⁹ Wilson, Julia; “Sustainable Brands Can Pivot With Purpose to Help Address COVID-19”, Nielsen, 23.04.2020.

SALGINA HAZIRLIK VE SALGINLA MÜCADELE STRATEJİSİ GELİŞTİRMEK İÇİN ÖNERİLER

01 Salgınla Mücadele ve Koordinasyon Ekibi Kurulması

Şirketin Strateji, Finans, İnsan Kaynakları, Üretim, Satış & Pazarlama, Kurumsal İletişim, Satınalma, Bina Yönetimi/İdari İşler, Bilgi İşlem gibi fonksiyonlarından sorumlu üst düzey yöneticilerinin bulunduğu, şirketin bu acil durum karşısında kurgulaması gereken stratejiyi şekillendirecek ve takip edecek ekibin kurulması çok önemlidir.

03 Farkındalık Yaratma ve Bilinçlendirme Çalışmaları Düzenlenmesi

Farklı paydaş grupları ile çeşitli kanallar aracılığıyla iletişime geçmek ve salgına karşı hazırlık ve mücadele konusunda farkındalık yaratıcı ve kapasite geliştirici bilgiler sunmak oldukça önemlidir. Değişimin en çok yaratılması hedeflenen paydaş grubu çalışanlar olmalıdır. Çalışanlara hem özel yaşam hem de iş yaşamı için salgına hazırlık ve salgınla mücadele konusunda bilgilendirici içeriklerin sunulması, konunun benimsenmesi ve uygulamaya konulması noktasında performansı artıracaktır.

02 Risk Analizi ve Paydaş Etkileşim Planı Hazırlanması

Paydaşların salgın kaynaklı risklere maruz kalma seviyesi ve biçimlerinin, bu risklerin şiddeti, oluşma olasılığı ve yönetilme kapasitesi bakımından değerlendirilmesi gerekmektedir. Oluşabilecek riskler ortaya çıkarıldıktan sonra, atılması gereken en önemli adım riskin iletişimidir. Çalışanlar, müşteriler, hissedarlar, tedarikçiler gibi paydaş gruplarının nasıl etkilenmesi öngörülmekte ve bu paydaşlar ile nasıl bir iletişimin kurgulanması planlanmaktadır? Bu soruların cevapları Paydaş Etkileşim Planı'nın çatısını oluşturmaktadır.

04 Salgınla Mücadele Planı'nın Oluşturulması ve Uygulamaya Konulması

Kurulan üst düzey ekip tarafından oluşturulan strateji ve bu stratejinin ı ışık tuttuğu risk analizi ve ilgili planlar doğrultusunda, "potansiyel riskler nelerdir ve bu riskler kim tarafından nasıl yönetilebilir?" sorularının cevaplanması önemlidir. Bu, aynı zamanda, şirket içinde kimin neden sorumlu olması gerektiği konusunda karmaşayı önleyen bir planlama yöntemidir. Bu kapsamda oluşturulmuş eylem planı, etkin yönetim için çeşitli politika, uygulama talimatı, prosedür gibi dokümanlar ile detaylandırılarak kullanıcılar için daha uygulanabilir hale getirilebilecektir.

İŞGÜCÜ YÖNETİMİ VE İŞ SÜREKLİLİĞİNİN SAĞLANMASI

SANAYİDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE SALGININ HIZLANDIRICI ETKİSİ

İnsanlık tarihi boyunca üretim tekniklerindeki gelişmeler toplumların gelişimini de derinden etkilemiştir. Tarih öncesi çağlarda üretim aletlerindeki değişimler yeni bir çağa geçişin habercisi olmuştur. Her ne kadar ilk çağlar ve Ortaçağ boyunca siyasi olaylar dönem/çağ geçişlerinde daha büyük bir rol oynamış olsa da sanayi devrimiyle birlikte etkileşimde ağırlık teknolojiye geçmiş, buharın iş makinelerinde kullanımı toplumsal ve ekonomik gelişmeleri doğrudan etkilemiştir.

18. ve 19. yüzyıllarda, özellikle Birleşik Krallık'ta, buhar gücüyle çalışan makinelerin üretimde kullanılması ve bunun tetiklediği 1. Sanayi Devrimi ile birlikte fabrikaların kurulduğu yerler ve tesis boyutları farklılaşmış, üretim kabiliyeti ve kapasitesi gelişmiş, tüketim alışkanlıkları değişmiş, sosyal sınıflarda tabakalaşma artmış, dolayısıyla sosyoekonomik yapıda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise elektrik teknolojisinin gelişerek üretimde kullanılması ile seri üretimin ilk adımları atılmış ve "Teknoloji Devrimi"

adıylada bilinen 2. Sanayi Devrimi başlamıştır. Savaşlar ve ekonomik buhranlar nedeniyle duraklayan teknolojik ilerlemeler 1950’li yıllarda dijital teknolojinin gelişmeye başlaması ile yeniden hız kazanmıştır. Hesap makinesinin üretilmesi, bilgisayarların ve iletişim araçlarının geliştirilmesi gibi pek çok adım ile teknolojik ürünler insanların günlük hayatlarına kadar girmiş ve bu dönüşüm 3. Sanayi Devrimi olarak adlandırılmıştır.⁶⁰

Geçtiğimiz on yılda ise bilgi teknolojileri alanındaki gelişme ve ilerlemeler ile birlikte “Nesnelerin İnterneti (IoT)” kavramı ortaya çıkmıştır. IoT teknolojisi kullanılarak makineler arasında internet üzerinden iletişimin sağlanması mümkün olmuştur. Nesnelerin interneti teknolojisinin yanı sıra büyük veri analitiği, bulut teknolojileri, akıllı robotlar, yapay zekâ, 3D baskı, sanal ve artırılmış gerçeklik gibi teknolojilerin de gelişmeye başlaması ile fabrikalarda insandan bağımsız olarak üretim yapılabilmektedir. Nesneler arasındaki bu iletişimin hem üretimde kullanılması hem de günlük hayatta yer bulan dijital ürünlere entegre olmaya başlaması ile 4. Sanayi Devrimi veya diğer adıyla içinde bulunduğumuz Endüstri 4.0 dönemi başlamıştır.⁶¹

Endüstri 4.0’ın ortaya çıkması ile beraber insandan bağımsız işleyen akıllı teknolojilerle ilgili olarak çeşitli sektörlerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Sanayi sektöründe de dijital dönüşüm süreçleri başlamıştır, ancak ilerleme beklenenden yavaş seyretilmiştir. Yatırım maliyetlerinin yüksek olması, teknolojik altyapıdaki eksiklikler, kalifiye işgücü yetersizliği ve genel anlamda dijital dönüşüm farkındalığının eksik olması ilerlemenin

önündeki engellerin nedenlerinden bazıları olarak gündeme gelmektedir.⁶²

Teknoloji dönüşümünde istenen hıza erişilememiş olsa da Covid-19 krizi öncesinde Endüstri 4.0, dijital dönüşüm, akıllı üretim teknolojileri gibi konulara yönelik eylem planları pek çok firma tarafından kurumsal stratejilerine entegre edilmiştir. İşletme yöneticileri bu dönüşümü büyük potansiyel faydaları olan verimli bir yöntem olarak kabul etmektedir.

Salgın patlak vermeden önce Endüstri 4.0’ın üretimde en çok yer bulduğu alanların başında otomotiv sektörü gelmekteydi. Otomotiv sektöründe Mercedes Benz, BMW, Audi, Volkswagen gibi markalar IoT konseptinin kullanımı açısından örnek markalardır.⁶³ Günümüzde akıllı telefonlar ile çalışabilen ve insana ihtiyaç duymadan otomatik şekilde park edebilen otomobil modelleri piyasaya çıkmış durumdadır. Sürücüyeye ihtiyaç duymadan otomatik sürüş gerçekleştirebilen otomobillerin de ilk örnekleri piyasa çıkmaktadır. AKKA Technologies ve Dassault Systèmes sürücüsüz, internet bağlantılı otomobil pazarında yenilikçiliği teşvik etmeyi hedefleyen uzun vadeli bir iş ortaklığı kurmuşlar, sürücüsüz akıllı otomobil teknolojisinin en iyi örneklerinden biri olarak kabul edilen ve Link&Go adı verilen konsept otomobili geliştirmişlerdir.⁶⁴

Endüstri 4.0’ın esnek ve hızlı bir şekilde daha fazla ürün elde edilmesi için yeni üretim süreçleri geliştirilmesine imkân sağladığı diğer bir sektör ise tekstil sektörü olmuştur. IoT sayesinde, makinelerin kendi aralarında haberleşmesi ve bilgi transferinin gerçekleşebilmesi mümkün hale gelmiştir.

60 Pouspourika, Katerina; “The 4 Industrial Revolutions”, The Institute of Entrepreneurship Development (iED), Haziran 2019.

61 Escarus (TSKB Sürdürülebilirlik Danışmanlığı); Sanayi Dönüşümleri ve Endüstri 4.0’ın Sektörlere Etkisi, Değerlendirme Raporu, Kasım 2017.

62 Kalkınma Bakanlığı (Mülga); On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Sanayide Dijitalleşme Çalışma Grubu Raporu, Kalkınma Bakanlığı, 2018.

63 Knight, Will; “How Human-Robot Teamwork Will Upend Manufacturing”, MIT Technology Review, Eylül 2014.

64 Dassault Systemes; “Inventing the Future”, <https://www.3ds.com>, 2020.

Sürecin sonunda dijital iş modellerinin ve otomasyonun artık sanayi kuruluşlarının hedeflerinde değil, zorunlulukları arasında yer alacağı beklenmektedir.

Gelişen sensör teknolojileri eğirme ve dokuma makinelerinin verimliliğini üst seviyelere çıkarırken insana bağımlılığını en alt düzeye indirmektedir. Değişen çevresel koşullara anlık olarak tepki veren, gelişmiş malzemelerle üretilen ve tıbbi, askeri, teknik alanlarda kullanılabilen akıllı tekstil ürünleri de teknolojinin sektöre getirdiği diğer bir yenilik olmuştur.

Gıda sektörü, dijital dönüşümde öncü olan sektörlerden bir diğeridir. Robotik ve otomasyon teknolojileri üretim döngülerini kısaltmakta, üretim hatlarının optimum şekilde yerleştirilerek alandan tasarruf edilmesine imkân vermekte ve verimliliği artırmaktadır. Gıda sektöründeki uygulamalara Türkiye’den güzel bir örnek bir gıda firmasının Gaziantep ilinde kurmuş olduğu tesistir. Endüstri 4.0 standartlarındaki bu üretim tesisinde akıllı depolama, robotik üretim ve paketleme sistemleri kullanılmaktadır.⁶⁵ Covid-19 krizinin pek çok alanda olduğu gibi dijital teknolojilerdeki dönüşüm sürecini de tetikleyeceği ve Endüstri 4.0 döneminin

ilerleme sürecinde bir katalizör rolü oynayacağı düşünülmektedir.

Küresel ekonomi üzerinde büyük etkileri olan felâket, salgın ve benzeri kriz dönemlerinde, ticari operasyonların nasıl işlediği her zamankinden daha önemli hale gelmektedir. Salgın nedeniyle milyonlarca insanın izolasyon tedbirleri alması ve/veya evden dışarı çıkamaması, dünya çapında iş yapış şekillerinde önemli değişimleri beraberinde getirmektedir. Çok uluslu şirketlerden bazıları, küresel operasyon birimleri tarafından yürütülen karmaşık ve kritik hizmetlerini tekrar değerlendirmek ve yeniden yapılandırmak zorunda kalmıştır. Benzer şekilde pek çok şirket, ani gelişen seyahat kısıtlamaları gibi beklenmedik durumlar karşısında iş sürekliliği ve kriz yönetimi eylem planlarını devreye almış, geniş kapsamlı uzaktan çalışma modellerini hayata geçirmiştir. Süreç boyunca şirketler, hizmetlerini devam ettirebilmek ve operasyonlarını riske atmamak için radikal tedbirler almak zorunda kalmışlardır.

⁶⁵ Sungur, Ebru; “Gaziantep’te 600 Milyonluk Endüstri 4.0 ‘Şölen’i”, Dünya Gazetesi, Mayıs 2017.

Sanayide üretim gerçekleştiren firmalar için uzaktan çalışma modelleri üretim fonksiyonlarının özellikleri nedeniyle zorlayıcı olmuştur. Koruyucu malzeme, sağlık ekipmanları, ilaç, gıda gibi zorunlu ihtiyaçların üretimi haricinde pek çok sanayi tesisinde üretim büyük ölçüde azalmış, fabrikalar durma noktasına gelmiş ve proses fonksiyonları önemli oranda etkilenmiştir. Araştırmalar, salgından en az etkilenen kuruluşların halihazırda en iyi otomasyon uygulamalarına ve güçlü dijital altyapılara sahip olan şirketler olduğuna işaret etmektedir. IoT cihazları kuruluşlara salgın süresince gelir sürekliliğini sağlamaya yönelik bir şans sunmuştur ve halihazırda bu uygulamalara sahip şirketler nakit akışlarını belli ölçüde koruyabilmiştir.

Endüstri 4.0 ve sanayide dijital dönüşümü benimseyerek üretimini bu doğrultuda şekillendiren Çin'in mevcut teknolojik altyapısı salgınla mücadelede başarılı yöntemler izlemesine imkân sağlamıştır. Hastalığın çıkış noktası olan Çin'de ilk vakanın görülmesinin üzerinden üç ay geçtikten sonra yeniden üretime başlanmıştır. Dünyanın birçok noktasında faaliyet gösteren Çin merkezli telsiz üreticisi Hytera şirketi, Endüstri 4.0 tecrübesi ile pazarın değişen taleplerine aynı hızla cevap vermiş ve üretim hatlarında tek kullanımlık yüz maskeleri üretimine başlamıştır. Bu maskeler, dünya çapında piyasaya sunulmuştur.⁶⁶ Benzer örnekler endüstri dönüşümünde lider pozisyonda olan Türk sanayi firmalarında da söz konusudur.

Her ne kadar işletmeler geçmişte dijital iş akışlarını benimsemeye başlamış olsalar da salgının dramatik görünümü, akıllı üretim veya uzaktan 3D baskı ile üretim gibi süreçlerin uygulanması ve mevcut tesislerin

akıllı birer fabrikaya dönüştürülmesi için üreticilere güçlü bir teşvik daha sağlamıştır. Bu sürecin sonunda dijital iş modellerinin ve otomasyonun artık sanayi kuruluşlarının hedeflerinde değil, zorunlulukları arasında yer alacağı beklenmektedir. Herkesin bir bilgi teknolojisi çalışanı olduğu, insan ve makine birleşimi kompozit iş modelleri ile rutin görevleri otomatikleştirmenin, salgın sonrasında işletmelere büyüme fırsatları açısından fayda sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Endüstri 4.0 kapsamında karanlık (lights out) fabrikalar⁶⁷ olarak isimlendirilen tesislerde aktif olarak üretim gerçekleştirilirken, insan gücüne hiç ihtiyaç duyulmamakta ve tüm faaliyetler insandan tamamen bağımsız olarak sağlanmaktadır. Karanlık fabrikalar, kelime anlamı itibarıyla ilk başta kulağa ürpertici gelse de 4. Sanayi Devrimi ile üretim endüstrilerinin ulaşabileceği nihai sonuca dair anlamlı bir ipucu sunmaktadır.

Karanlık fabrika kavramı, salgın yayıldıkça daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Kavram, insan iş gücü gerektirmeyen, tamamen işlevsel bir fabrika zemininde kesintisiz üretim anlamına gelmektedir. Salgın öncesi dönemde birçok kuruluş bu otomasyon seviyesine geçmekte tereddüt etmiştir. Akıllı fabrikalarda çoğu basit görevler otomasyon ile gerçekleştirildiği için, bu tür tesislerde işgücü ihtiyacı önemli ölçüde azalmaktadır. Aynı tesis içindeki çalışan sayısının azalması ve insansız üretim yapılması, işçilerin yakın temasta bulunmasını engellediği ve maruziyet sürelerini kısalttığı için salgın sürecinde çalışanların virüse yakalanma riskini düşürmüştür. Salgından sonra bu uygulamaların daha çok ilgi çekmesi, IoT teknolojisinin ve teknoloji temelli iş akışlarını kullanan Endüstri 4.0'ın sanayi

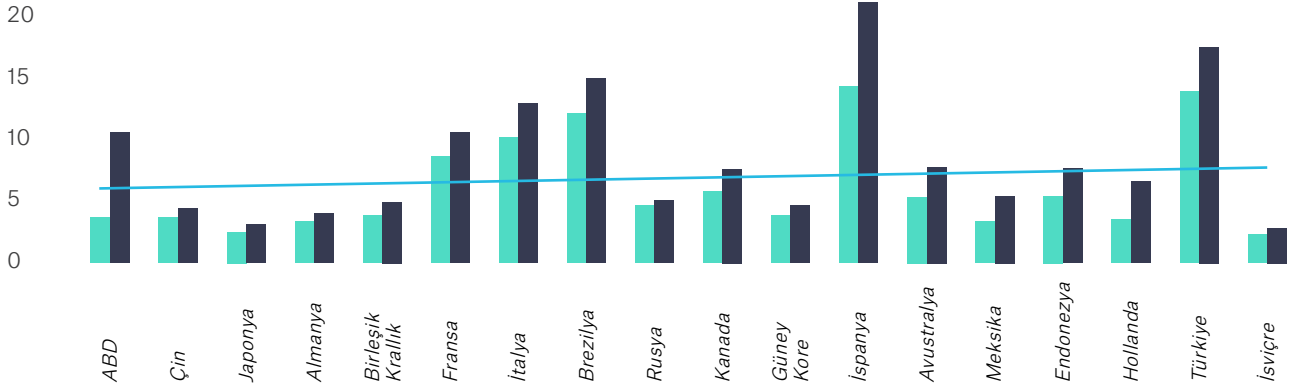
⁶⁶ Deloitte; "Yeni Nesil Teknolojilerin COVID-19 Mücadelesindeki Önemi - Ülke Örnekleri", Nisan 2020.

⁶⁷ McKinsey; "Automation, Robotics, and the Factory of the Future", Eylül 2017.

İŞSİZLİK ORANI (%)

2019 2020* Üstel (2020*)

Kaynak: IMF

şirketleri tarafından daha çok benimsenmesi beklenmektedir.⁶⁸

Endüstrilerin nasıl değişeceğini ve bu değişimlerin ne kadarının kalıcı olacağını tahmin etmek için henüz çok erken olsa da bir dönüşümün yaşanacağını söylemek yanlış değildir. Orta ve uzun vadeli gelecekte, birçok üreticinin, Endüstri 4.0 işletim modellerini uygulamaya hızla alması öngörülmektedir. İşletmelerin bu yeni senaryoda başarıya ulaşmak için yeni stratejiler, yeni uygulamalar, farklı yöntemler ve araçlar geliştirmeleri gerekmektedir. Endüstriyel otomasyon, farklı verilerin toplanması ve birbiri ile bağlanması, derinlemesine incelenmesi gereken konulardır.

Teknolojik ve endüstriyel gelişmelerin çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada çok önemli bir rolü vardır. Bu nedenle firmalar, sürdürülebilir büyüme sağlamak ve/veya sürdürülebilirliği daha genel bir düzeyde geliştirmek için Endüstri 4.0'a ilişkin araçları ve fırsatları; organizasyonlarını, stratejilerini, politikalarını ve operasyonlarını şekillendirmede etkin bir şekilde kullanabilmelidir.

SALGININ İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNE ETKİLERİ

Halk sağlığı üzerindeki etkisi giderek artan Covid-19 salgınının ülke ekonomileri ve işgücü piyasası üzerindeki etkisi de şiddetini her geçen gün artırmaktadır. Çalışanlar, işverenler ve devletler bir yandan salgın koşullarına uyum sağlarken, bir yandan da insana yakışır işleri muhafaza edebilmek için çözüm yolları aramaktadır.

Küresel düzeyde son dönemde gözlenen toplu işten çıkarmalar, işyeri kapatmaları ve çalışma koşullarında yaşanan değişimler, işgücü piyasasının çeşitli alanlarında çözüm bekleyen sorunları da beraberinde getirmiştir. Salgının işgücü piyasasını ülkeler, taraflar ve sektörler bakımından aynı şiddetle etkilemediği, belirli kesimleri daha çok etkileyeceği konusunda derin bir tartışma söz konusudur.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), salgın nedeniyle küresel işgücünün yarısını oluşturan 1,6 milyar çalışanın işsiz kalma riskiyle karşı karşıya olduğuna dikkat çekmektedir.⁶⁹

⁶⁸ IoT Analytics GmbH; "The Impact of Covid-19 on the Internet of Things - Now and Beyond the Great Lockdown: Part 1", Nisan 2020.

⁶⁹ ILO Ankara; "COVID-19: Ekonomi ve İşgücü Talebini Artırmak", 29.04.2020.

Uluslararası Para Fonu (IMF) ise Nisan 2020 Dünya Ekonomik Görünümü raporunda⁷⁰ pek çok ülkede işsizlik oranında ciddi bir artış beklendiğini açıklamaktadır. Özellikle ABD, İspanya, Avustralya, Meksika, Endonezya ve Hollanda’da işsizlik oranlarında ortalamanın üzerinde bir artış olması beklenmektedir. Son üç ayda yapılan çalışmalarda, devletlerin birtakım müdahale planları ve alınan önlemler

ile “etken” olarak, işveren ve çalışanların da uyum ve tedarik sağlayan tarafta yer almaları nedeniyle “edilgen” olarak konumlandıkları görülmektedir. Dolayısıyla salgının işgücü piyasasına etkilerini etken ve edilgen taraflar üzerinden 4 farklı etki alanında değerlendirmek mümkündür.

TARAFLAR

Etken

- Devlet

Edilgen

- İşveren
- Çalışan

ETKİ ALANLARI

Zaman

- Tam Zamanlı Çalışma
- Yarı Zamanlı/Kısa Çalışma
- Fazla Mesai/Normal Dönemden Daha Uzun Çalışma

Mekan ve Çalışma Koşulları

- Evden Çalışma
- Koşulları İyileştirilmiş İşyerinde Çalışma
- Ortak Çalışma Mekanları ve Ortak İşgücü

Ücret

- Devlet Destekleri
- Düşük Ücretler

İş Kayıpları

- İşten Çıkarılma
- Zorunlu Ücretsiz İzin
- İş Sağlığı ve Güvenliği Koşullarının Uygun Olmaması
- Neticesinde İstifa Ederek İşten Ayrılma

⁷⁰ IMF; World Economic Outlook 2020, Nisan 2020, ss.20-25.

SALGIN SONRASI İŞGÜCÜ PİYASASI VE DEVLET

Devletler, işgücü piyasasında virüs sonrasında gözlemlenen olumsuz etkilere yönelik olarak farklı tedbirler almaya ve işgücü piyasası üzerinde müdahale alanları oluşturmaya çalışmaktadır. Devlet müdahaleleri finansal destekler ve iş sağlığı ve güvenliğine yönelik tedbirler ile şekillenmektedir.

Aşağıda yer alan tabloda görüldüğü üzere, küresel bir çaba olarak işyerindeki çalışanları korumak öncelikli müdahale alanı olarak belirlenirken, ekonomiyi ve istihdamı teşvik etmek ve iş ve geliri desteklemek kapsamında da farklı önlemler söz konusudur.⁷¹

Salgın sonrasında değişen çalışma koşulları beraberinde iş sağlığı ve güvenliği alanında

yeni riskleri gündeme getirmektedir. ILO'nun "Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm: Eğilimler 2019"⁷² raporu insana yakışır iş konusunda yetersiz olan kapasiteye dikkat çekmekte ve "Düşük kaliteli istihdam, küresel işgücü piyasalarının başlıca sorunu olmaya devam ederken milyonlarca insan yetersiz çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kalmıştır" vurgusunu yapmaktadır.

Türkiye'de iş sağlığı ve güvenliği alanında belli adımlar atılmış ve ilgili kanun ve düzenlemelerin uygulanmasına yönelik gelişmeler kaydedilmiş olmasına rağmen, insana yakışır iş ortamının sağlanması için iyileştirilmesi gereken alanlar bulunmaktadır. Çalışma koşullarının tam not alamadığı ülkede salgın ile birlikte kontrol koşulları zorlaşmakta ve salgın yeni sorun alanlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda Aile ve Sosyal Hizmetler

	Türkiye	ABD	İspanya	İtalya	Fransa	Almanya	İngiltere	Çin	İran	Belçika	Brezilya	Rusya	Kanada	Hollanda	İsviçre	Portekiz	Avustralya	Hindistan	İrlanda	İsrail
İşten çıkarma yasağı	●		●	●	●	●					●									
Emekliler için maaş zammı	●											●								
Sağlık çalışanlarına ek maddi destek	●				●	●			●	●		●	●	●	●	●	●		●	●
Özel sektöre vergi öteleme imkanı	●	●	●		●	●	●	●	●	●		●	●	●	●		●	●	●	
Kamu bankaları ile destek kredisi	●		●		●	●		●	●			●		●	●			●		
İhtiyaç sahiplerine maddi destek	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●			●	●	●	●	●

71 Anadolu Ajansı; "Ülkelerin Covid-19'la Mücadele İçin Attığı Adımlar", 20.04.2020.

72 ILO Ankara; "Dünyada İstihdam ve Sosyal Görünüm - Eğilimler 2019", 13.02.2019.

Bakanlığı önleyici tedbirlere yoğunlaştıklarını belirtmiş, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü tarafından da “yeni koronavirus salgını kapsamında iş sağlığı ve güvenliği profesyonellerinin işyerlerinde aldıracağı tedbirler”le ilgili bir kılavuz hazırlanmıştır. Devletler tarafından alınan önlemler arasında istihdamın sürdürülmesi için hazırlanan destek paketleri de her geçen gün önemini artırmaktadır. Sosyal izolasyon önlemleri kapsamında işgücü piyasasının çökmemesi için devletlerin sunduğu mali desteklerden yararlanılması bu noktada doğru bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Sosyal korumanın genişletilmesi, istihdamın sürdürülmesinin desteklenmesi, mali yardımlar ve vergi indirimleri ile belirli sektörler için kredi sağlama ve diğer finansal destekler de gözlenmektedir.

Avrupa genelinde oldukça yaygın bir şekilde uygulanan devlet destek paketleri için Almanya’da 470 bin şirketin başvuru yaptığı ve bu sayının daha da artmasının beklendiği ifade edilmektedir. Fransa’da ise 669 bin şirketin başvurduğu ödenekten şu ana kadar 6,3 milyon kişi yararlanmıştır.⁷³ İngiltere’de özel sektör maaşlarının %80’ine kadar ödeme yapmak için bir devlet programı uygulamaya konulurken, Danimarka ve Hollanda’da bu oranın daha yüksek olduğu görülmektedir.

Türkiye’de salgın döneminde uygulanan mali destekler kısa çalışma ödeneği, nakdi ücret desteği, asgari ücret desteği, telafi çalışması ile şekillenmektedir. Ayrıca salgına yönelik geçici işten uzaklaştırmalar için İşsizlik Sigortası Fonu temelli ücret garanti fonundan esnetilmiş koşullarda geçici ödemeler yapılması da gündemdedir.⁷⁴

SALGIN SONRASI İŞGÜCÜ PİYASASI VE İŞVERENLER

Koronavirüs ile mücadele kapsamında işverenlerin farklı uygulama pratiklerine başvurdukları gözlenmektedir. Sektörlerin virüsten etkilenme şiddetlerinin olumlu ve olumsuz yönde farklı ivmelere sahip olması işverenlerin de önlem uygulama alanlarında farklı konumlanmalarına neden olmaktadır. Lojistik, e-ticaret ve gıda gibi sektörlerde yer alan firmaların ekonomik bakımdan olumlu bir sürece girmeleri süreci başarılı bir ekip ve sistem ile devam ettirme çabalarını ortaya çıkarmakta ve bu kapsamda önlem ve müdahale alanları yaratmalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan tarım, hizmet ve imalat sektörlerinde ise salgından olumsuz etkilenen firmalar devlet destekleri ile ayakta kalabilmeye çabalamaktadırlar.

Genel olarak şirketler tarafından bu süreçte benimsenen önlemler aşağıda yer alan başlıklar ile değerlendirilebilir.

İş sağlığı ve güvenliği önlemlerini güçlendirmek

Ayrımcılık/dışlamayı önlemek

Ücretli izne erişimi artırmak

Ortak çalışan yaklaşımı uygulamak

Çalışma düzenlemelerini uyarlamak (uzaktan çalışma, yarı zamanlı çalışma)

⁷³ Web24News; “6.3 Million French People Affected By Partial Unemployment”, 08.04.2020.

⁷⁴ T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı; “İşyerlerinde Koronavirüs İle Etkin Mücadelede Bakanlığımızın Yürüttüğü Çalışmalar”, 01.05.2020.

Şirketlerin gerek çalışanlarını gerek iş akışlarını ve firma itibarlarını koruma amaçları ile işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliği önlemlerine öncelik verdikleri görülmektedir. İnsana yakışır iş kapsamında önemli bir adım olan iş sağlığı ve güvenliği konularının salgınla birlikte daha da önem kazanmış olması, kurumların bu kapsamdaki olgunluklarını da artıran bir faktör olmaktadır. Şirketlerin çalışanların sorularına cevap verme, yardım hatları, konuya yönelik bilgilendirmeler ve kişisel koruma materyalinin dağıtılması yoluyla önlemler alındığı görülmektedir. Japonya'da İş Federasyonu (Keidanren), salgının yayılmasıyla mücadeleyle ilişkin işyeri önlemleri hakkında anket uygulamış; Japon İşçi Sendikaları Konfederasyonu (JTUCRENGO) ise bu konuya özgü yardım hatları kurmuştur.⁷⁵

Türkiye'de 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili ikincil mevzuat ile çalışanların sağlık gözetimlerinin yapılması ve gerekli iş güvenliği tedbirlerinin alınması yükümlülüğü işverenlere bırakılmıştır. İşverenler, salgın gibi riskli durumlarda özellikle riskli gruplara (gebeler, 60 yaş üstündekiler, kronik rahatsızlığı olanlar gibi) yönelik alternatif çalışma ortamı sağlanması ya da izin uygulamalarının (uzaktan çalışma, ücretsiz izin, yıllık izin) hayata geçirilmesi konusunda da sorumlu taraf olarak görülmektedir. Bu kapsamda, ülkedeki işverenlerin İş Kanunu'na ve ilgili bakanlık tarafından yayınlanan rehber dokümanlara riayet ederek hareket etmesi beklenmektedir.

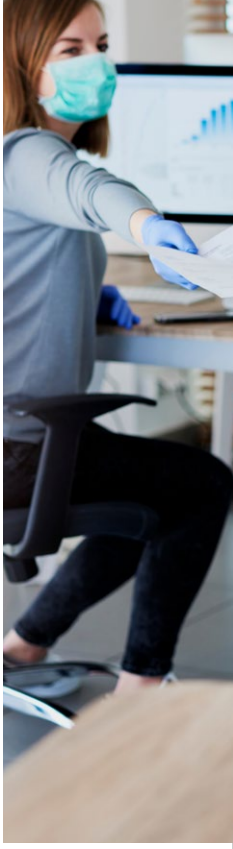
Salgın sürecinde en çok tartışılan konulardan birisi olan kurumsal düzeyde uzaktan çalışma ve azaltılan çalışma saatleri, en yaygın şekilde uygulanan işveren tedbirleri arasında yer almaktadır. İş sürekliliğini sağlamak amacıyla

“
2020 yılı ikinci çeyreğinde çalışma sürelerinde yaşanacak değişimin ABD'de %12,4; Avrupa ve Orta Asya'da ise %11,8 olabileceği belirtilmektedir.

”

uzaktan çalışma uygulamalarını tercih eden şirketler, teknolojik altyapıları güçlü ve salgın gibi riskler karşısında süreç yönetim kabiliyeti yüksek olan firmalardır. Özellikle gelişmiş ülkelerde başarılı uygulamaları görülen bu yaklaşımın Türkiye'de de karşılık bulduğu izlenilmektedir. Ancak bu yeni modelin yaygınlaşması için hâlen bazı kısıtların mevcut olduğu da görülmektedir. Türkiye için Aytun ve Özgüzel tarafından yapılan bir çalışmada beceri düzeyine göre, dört yıllık üniversite mezunu ve üstü eğitim düzeyine sahip çalışanlar, işlerinin ortalama %50'sini evden yürütebilirken, bu oran daha düşük eğitimli çalışanlarda %17'ye düşmektedir.⁷⁶

Şirketlerin teknolojik altyapılarını geliştirmeye yönelik adımları ile bu oranın her geçen gün değişime uğraması söz konusudur. Evden çalışma konusunda teknolojik olgunluk dışında

⁷⁵ ILO Ankara; "COVID-19 ve Çalışma Yaşamı: Etkiler ve Yanıtlar", 18.03.2019.

⁷⁶ Aytun, Uğur ve Özgüzel, Cem; "Türkiye'nin Evden Çalışması Mümkün mü?", Sarkaç, 12.04.2020

işin uzaktan yapılabilirliği ve sektörün uygunluğu da önemli bir etkidir. Bu kapsamda her ne kadar önemli adımlar atılmış olsa da Türkiye gibi imalat sanayii güçlü ülkelerde bu oranın belli bir bandın üzerine çıkamaması güçlü ihtimaldir.

Diğer bir önlem olarak çalışma saatlerini azaltan firma sayısı da her geçen gün artmaktadır. ILO'nun yayımladığı bir rapora göre, 2020'nin ikinci çeyreğinde çalışma sürelerindeki düşüşün, daha önceki tahminlerden daha fazla olması beklenmektedir. Raporda yayınlanan verilere göre 2020 yılı ikinci çeyreğinde çalışma sürelerinde yaşanacak değişimin ABD'de %12,4; Avrupa ve Orta Asya'da ise %11,8 olabileceği belirtilmektedir.⁷⁷

Salgın süreci şirketler için aynı zamanda şirket kültürlerine yönelik bir kapasite değerlendirmesi fırsatı da sunmaktadır. Kurumsal kültürün önemli bileşenlerinden birisi olan şirkete

bağlılık, şirketlerdeki bütünlük ve kapsayıcılık ile doğrudan ilişkilidir. Bu süreçte kapsayıcı önlem ve müdahale planları geliştiren şirketler, çalışanlar nezdinde değer kazanmaktadır. İş akışının devamlılığını sağlamak amacıyla özellikle imalat odaklı şirketlerde beyaz yakalı çalışanlara evden çalışma imkânı sunulurken mavi yakalı çalışanların işyerinde olmaya devam etmesi "ayrımcılık" değerlendirmesini de gündeme getirmektedir. Türkiye'de birçok işverenin mavi yakalı çalışanlarına uzaktan çalışma hakkı sunamaması nedeniyle beyaz yakalı çalışanları da işyerinde tuttuğu bilinmektedir.

Şirketlerin bu dönemde devlet, paydaş ve tedarik zincirleriyle işbirliği içinde oldukları, karşılaşabilecekleri sorunlara daha hızlı ve esnek şekilde tepki vermek için farklı ortak çözümler geliştirdikleri de görülmektedir. Özellikle "çalışan paylaşımı", Çin'de başarılı bir şekilde uygulanmasının ardından birçok ülke tarafından benimsenen bir yaklaşım olmuştur. Kanada ve ABD'de yaygınlaşan bu uygulamanın örneklerine Avrupa ülkelerinde de rastlanmaktadır. Çin'de bazı şirketlerin virüsle başa çıkmak için çalışan paylaşımı⁷⁸ yaklaşımını tercih etmesi sayesinde, salgın sonrasında personel ihtiyacı ortaya çıkan lojistik ve e-ticaret sektöründeki firmalar ile diğer sektörlerdeki (hizmet, seyahat ve turizm) firmalar arasında başarılı şekilde bir işgücü paylaşımı söz konusu olmuş, böylelikle süreç belli açılardan daha az hasarla atlatılmıştır. Uygulamanın görüldüğü şirketler arasında restoran zincirleri, XiBei ve YunHaiYao ve Çin e-ticaret devi Alibaba ve HeMa yer almaktadır. Bir araştırmaya göre, Çin'de şirketlerin %45'inin bu yaklaşımı benimsediği ve çalışanların da yaklaşık %92'sinin ortak istihdamı denemek istediği görülmektedir.⁷⁹

⁷⁷ ILO Ankara; "Ekonomi ve İşgücü Talebini Artırmak", 29.04.2020.

⁷⁸ Reeves, Martin, vd.; "How Chinese Companies Have Responded to Coronavirus", Harvard Business Review, 10.02.2020.

⁷⁹ Tianyu, Wang; "Employee Sharing Helps Companies Survive Covid-19", CTGN, 10.03.2020.

Meslek grupları üzerinde de farklı etkileri olan virüs salgını sonrasında, bazı mesleklerin tercih edilme oranlarının düşmesi beklenmektedir.

Süreç içerisinde tüm önlemleri alarak hayatta kalmaya çalışan birçok şirket mevcuttur, hatta süreçten bulunduğu sektör gibi nedenlerle olumlu etkilenen şirketler de vardır; ancak kapanan işyeri sayısında yaşanan artış sürecin birçok işveren için oldukça vahim biçimde sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Son veriler ile en fazla vaka sayısına sahip olan ABD’de, işini kaybedenlerin sayısının Nisan ayı itibarıyla 22 milyona ulaştığı ifade edilmektedir. Türkiye’de ise İçişleri Bakanlığı’nın “Koronavirüs Tedbirleri” genelgesi kapsamında, ülke genelinde 149 bin 382 işyerinin geçici olarak faaliyetlerine ara verdiği bilinmektedir.⁸⁰

SALGIN SONRASI İŞGÜCÜ PİYASASI VE ÇALIŞANLAR

Salgının çalışma hayatı üzerindeki etkisini en çok hisseden grup çalışanlardır. Gerek tam zamanlı çalışma hayatından yarı zamanlı çalışmaya geçilmesi gerek maaşlarının belli oranlarda kesintiye uğraması nedeniyle iş görenler finansal kayıplar ve hatta iş kayıpları yaşamışlardır. Salgın nedeniyle dünya genelinde çalışma sürelerinde yaşanan

keskin düşüşün sürmesi durumunda, küresel işgücünün neredeyse yarısını oluşturan kayıt dışı ekonomideki 1,6 milyar işçinin geçim imkânlarının yok olması riski mevcuttur.⁸¹ Salgının yayılmasını önleyici tedbirler çerçevesinde dışarı çıkma yasakları ve sınırlamaları ile ticaret azalmış ve gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere olan fon akışı olumsuz etkilenmiştir. Tüketime azalması ile de belli ürünlerin üretimi durdurulmuş ve sonuç olarak işsizlik rakamlarında radikal artışlar görülmeye başlanmıştır.

Salgının çalışanlar üzerindeki sağlık-dışı etkileri, finansal koşullar ve haklar temelinde şekillenmektedir. Ayrıca bu etkiler, farklı sektörler ve çalışma koşulları özelinde cinsiyet odaklı farklılaşmalar da doğurabilmektedir. Genel olarak son dönemde kaleme alınan raporlarda, salgın sonrasında özellikle kadınlar ve gençler olmak üzere kırılgan grupların iş kayıpları yaşama risklerinin daha yüksek olduğuna değinilmektedir. Benzer şekilde, ABD üzerine yapılan araştırmalarda düşük gelirli ve kısa süreli kontratlı çalışan gençlerin virüsten en fazla etkilenecek olan kesimde yer

⁸⁰ T.C. İçişleri Bakanlığı; “Koronavirüs Tedbirleri Genelgesi Kapsamında 149.382 İş Yeri Geçici Süreliğine Faaliyetlerine Ara Verdi”, 19.03.2020.
⁸¹ ILO Ankara; “COVID-19 ve Çalışma Yaşamı: Etkiler ve Yanıtlar”, 18.03.2019.

aldıkları belirtilmektedir. BM Nüfus Fonu'nun (UNFPA) yayınladığı bilgi notunda, kadınların ve erkeklerin teşhis ve tedavi hizmetlerine erişim konusunda eşit imkânlarla sahip olmadıklarına dikkat çekilmektedir.⁸²

Meslek grupları üzerinde de farklı etkileri olan virüs salgını sonrasında, bazı mesleklerin tercih edilme oranlarının düşmesi beklenmektedir. Keza otomasyon/robotlaşma dönüşümü sürecinde, gişe görevliliği ve resepsiyonistlik gibi müşteriyle yüz yüze irtibat gerektiren işlerin sayısında azalmalar yaşanması öngörülmektedir. Diğer taraftan, evden çalışabilme imkânı da meslek gruplarına göre farklılık göstermektedir. Türkiye'de yönetici olarak görev yapan çalışanların %70'e yakını için evden çalışma imkânı söz konusu iken ağır iş yükü gerektiren temel meslekler ve zanaat işleri için bu oranın %10'un altında olduğu belirtilmektedir.⁸³ Sektör odağında bakıldığında ise salgının; havacılık, imalat, konaklama, yeme-içme, petrol/enerji gibi sektörleri ve bu sektörlerin istihdam piyasalarını önemli ölçüde olumsuz etkileyeceği tahmin edilmektedir.

İş kayıplarının dışında, daha az süreli çalışma ve ücretsiz izin gibi nedenlerden ötürü çalışan yoksulluğunun önemli ölçüde artması ihtimal dâhilindedir. Ayrıca, uzun bir süre işten uzak kalan çalışan kesim için işle ilgili becerilerin unutulması, adaptasyon süreci ihtiyacı ve buna bağlı olarak oluşabilecek psikolojik sorunlar da salgın sırasında ve sonrasında önemli etki alanı olarak değerlendirilmektedir.

⁸² Eşit Adımlar; "Korona İle Mücadelede Kadın Vurgusu", 31.03.2020.

⁸³ Aytun ve Özgüzel; a.g.m.

TOPLUM SAĞLIĞI, GÜVENLİĞİ VE REFAHI

Fırsat eşitsizliği, gelir ve servet eşitsizliğinin sürekli biçimde artmasına yol açmakta, toplumun uzun dönemdeki ekonomik büyümesini olumsuz yönde etkileme potansiyeli taşımaktadır.

COVID-19 KAPSAMINDA FIRSAT EŞİTLİĞİ VE KAPSAYICILIK

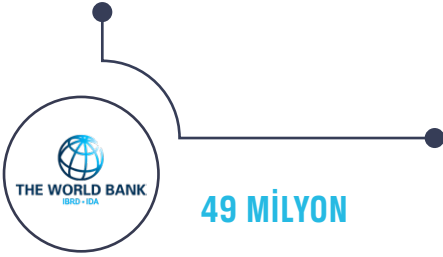
Kaynaklara erişimde, bireyler arasında ve bireylerin kontrol edemediği etkenler nedeniyle ortaya çıkan eşitsizlikler, uzun yıllardır toplumların sosyal ve ekonomik refahını olumsuz yönde etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Literatürde “fırsat eşitsizliği” olarak tabir edilen bu durum; bireylerin cinsiyetleri, etnik kökenleri, doğum yerleri, ailelerinin geçmişi gibi doğuştan gelen özelliklerinin onların sosyal statülerini, aldıkları eğitimi, yaptıkları işi ve kazançlarını ciddi ölçüde etkilemesine neden olmaktadır. Fırsat eşitsizliğinin makro seviyedeki en önemli etkisi, bireylerin kapasite ve yeteneklerinin en verimli seviyede ve alanda kullanılmasının önünde bir engel oluşturmaktır. Fırsat eşitsizliği, gelir ve servet eşitsizliğinin sürekli biçimde artmasına yol açarak, toplumun uzun dönemdeki ekonomik büyümesini olumsuz yönde etkileme potansiyeli taşımaktadır.⁸⁴ Ancak fırsat eşitsizliğinin tek olumsuz sonucu gelir eşitsizliği nedeniyle

sekteye uğrayan ekonomik kalkınma değildir. Son dönemlerde ekonomik kalkınmanın amaç değil, insanların iyi ve sağlıklı yaşamlar sürmesi için bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan görüşlerle birlikte fırsat eşitsizliğinin bireyler üzerindeki etkisine odaklanabilmenin yolu açılmıştır. Fırsat eşitsizliğinin bireyler üzerinde yarattığı en büyük etkinin kırılganlık olduğunu söylemek mümkündür. Bu kırılganlık; eşitsizliğe maruz kalan kimi bireylerde iyi eğitim imkânları, iş güvenliği ve sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan zorluklar olarak kendini gösterirken, bazı bireylerde ise temiz su ve yeterli besin gibi temel ihtiyaçlara erişim güçlüğü olarak ortaya çıkmaktadır.

Gündelik rutinleri içerisinde halihazırda güvenli ve sağlıklı bir yaşam sürmekte zorlanan bu insanların yaşam şartları deprem, su baskını, salgın vb. felâket durumlarında, toplumun diğer kesimlerine kıyasla daha fazla zorlaşmaktadır. Yaşanan Covid-19 krizi her ne kadar her ülkeyi ve toplumun her kesimini etkiliyor olsa da fırsat eşitsizliğine maruziyetleri dolayısıyla

⁸⁴ Marrero, Gustavo A. ve. Rodríguez, Juan G.; “Inequality of Opportunity and Growth”, *Journal of Development Economics*, Yıl: 2013, Cilt: 104, ss.107-122.

kırılgan hale gelen bireyler, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin etkisinin artmasıyla kriz sürecinde daha fazla zarar görmektedir. Bu eşitsizlikler kırılgan grupların ekonomik zorluklarla nüfusun geri kalanına kıyasla daha fazla karşılaşmasına neden olmaktadır. Söz konusu grupların hem enfekte olma hem de enfekte olduklarında ölme riskleri yüksektir.

49 MİLYON

2020'de aşırı yoksulluk sınırına erişeceği düşünülen insan sayısı

265 MİLYON

Açlık sınırına erişeceği düşünülen insan sayısı

1 MİLYAR

Kalabalık gecekondu ve kayıt dışı yerleşim alanlarında yaşayarak yüksek enfeksiyon riski taşıyan insan sayısı

“

Fırsat eşitsizliğinin tek olumsuz sonucu gelir eşitsizliği nedeniyle sekteye uğrayan ekonomik kalkınma değildir.

”

Fırsat eşitsizliği bireylerin enfekte olma riskini nasıl etkiliyor?

Yukarıda bahsedildiği üzere fırsat eşitsizliği bireylerin temel hizmetlere erişimine engel olabilme kapasitesi taşımaktadır. Bu temel hizmetlerden birisi şüphesiz temiz sudur. Salgın sürecinde hastalıktan korunmanın birinci koşulu olarak gösterilen hijyen kurallarına uyulabilmesi için öncelikle temiz suya erişim gerekmektedir, ne var ki dünyanın birçok yerinde temiz suya erişimi olmayan on milyonlarca dezavantajlı birey bulunmaktadır. Uzmanlar, su altyapılarına gereken fonun ayrılmaması nedeniyle küresel nüfusun yarısından fazlasının güvenli sanitasyona erişiminin bulunmadığını söylemektedir.

Su ve sabunun koronavirüs ve benzeri hastalıklara karşı mücadelede en önemli silah olduğu bilinmektedir, ancak gelişmekte olan ülkelerdeki hane halklarının dörtte üçünün evinde musluk suyu yoktur ve suya doğrudan erişim eksikliğinin nasıl bir risk meydana getirdiği açıktır. Gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık merkezlerinin üçte birinde de yerinde temiz su erişimi bulunmamaktadır.⁸⁵

⁸⁵ The Guardian; "Poor Water Infrastructure Puts World at Greater Risk from Coronavirus", 22.03.2020.

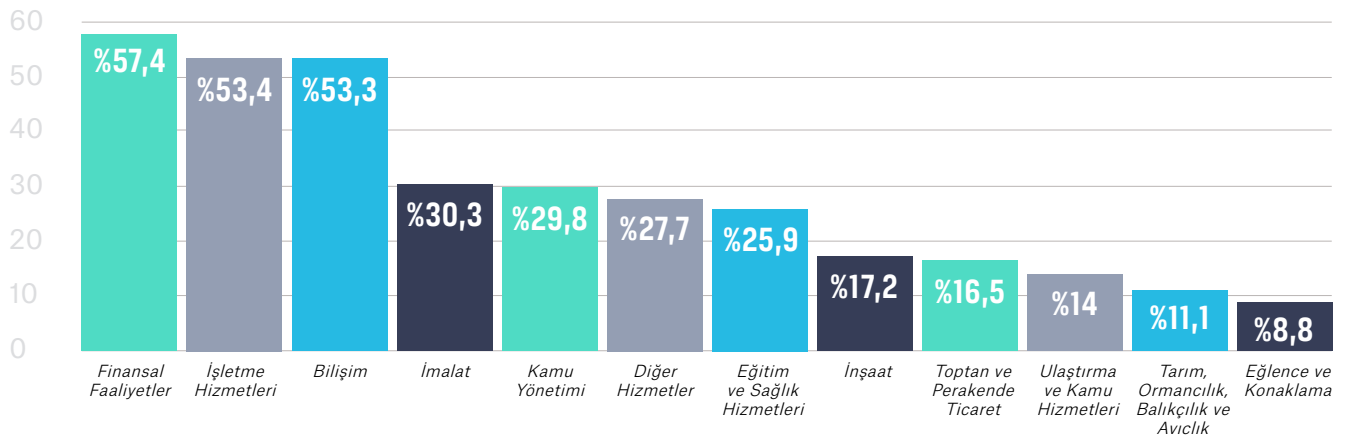
Salgınla mücadele sırasında uzmanlar tarafından önerilen en etkili tedbirlerden bir diğeri mesafe kurallarına dikkat edilmesi olmuştur. “Evde kal” çağrılarının dünyanın her yerinde yankılandığı salgın sürecinde, göz önünde bulundurulması gereken önemli bir detay vardır: evde kalmanın herkes için bir seçenek olmaması. Fırsat eşitsizliği nedeniyle dezavantajlı konumda bulunan bireyler için evde kal çağrılarının uymak çok daha zordur. Zira veriler, dezavantajlı bireylerin çoğunlukla evden çalışmanın mümkün olmadığı mesleklere sahip olduğunu göstermektedir. Düşük gelirli çalışanların kayda değer bir kısmı sosyal korumanın nispeten çok daha az olduğu kayıt dışı sektörlerde çalışmaktadır. Kayıtlı sektörlerde çalışanların ise çoğunluğu saatlik ücret karşılığı ve hastalık izni olmadan görev yapmaktadır. Örneğin İngiltere’de salgın sürecinde çalışmaya devam eden bakım evi, gıda fabrikası ve depo çalışanları ve kuryeler, aynı zamanda İngiltere ekonomisinin en düşük gelir getiren ve istikrar vadetmeyen mesleklerini

yapmaktadırlar.⁸⁶ ABD’de ise sektörler bazında uzaktan çalışabilen çalışanların oranı aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafikte de görüldüğü üzere, genel çalışma şartları ve gelirlerin daha iyi olduğu sektörlerde uzaktan çalışma olasılığı da fazladır. Ancak halihazırda zor şartlar altında çalışmak ve gelir darlığı sıkıntıları ile yoğun şekilde yüzleşmek durumunda kalan çalışanların kırılabilirlikleri, salgın sürecinde uzaktan çalışma imkânlarının da olmamasıyla iyiden iyiye artmaktadır. Üstelik uzaktan çalışma olasılığı bulunmayan sektörlerdeki işlerin çoğunun gündelik fiziksel yakınlık gerektirmesi (özellikle ulaştırma ve kamu hizmetleri, toptan ve perakende ticaret, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde) çalışanların enfekte olma riskinin katlanmasına yol açmaktadır. Bu duruma ek olarak fırsat eşitsizliğinin sektör içerisinde de kendini gösterdiğini düşünmek mümkündür. Her ne kadar veri setinde sektörler içerisinde uzaktan çalışabilen kişilerin iş yerlerindeki

SEKTÖR İÇERİSİNDE UZAKTAN ÇALIŞABİLEN İŞGÖRENLERİN ORANI

Kaynak: ABD İşçi İstatistikleri Bürosu, İş Esneklikleri ve Çalışma Programları, 2017-2018

⁸⁶ O'Connor, Sarah; "It Is Time to Make Amends to the Low-paid Essential Worker", Financial Times, 01.04.2020.

pozisyonlarının kırılımı görülemese de yönetim seviyesindeki pozisyonlarda çalışan kişilerin görevlerinin uzaktan yürütülme olasılığı daha yüksektir. Bu nedenle kırılğan gruptaki çalışanların aynı sektör içerisinde uzaktan çalışamayanların da büyük kısmını oluşturduğu, dolayısıyla bu kişilerin yalnızca sektörler arası değil sektör içerisinde de dezavantajlı durumda olduğu düşünülebilir.

Uzaktan çalışma imkânı gelir seviyesi bazında incelendiğinde, fırsat eşitsizliğinin kırılğan grupları salgın sürecinde daha da kırılğan hale getirdiği anlaşılmaktadır. ABD'nin çalışanlara yönelik verileri incelendiğinde, maaş dağılımının en alt çeyreğinde bulunan çalışanların yalnızca %9,2'sinin (bu oran en üst çeyrekte %61,5'tir) uzaktan çalışmasının mümkün olduğu görülmektedir. Uzaktan çalışamayan kişilerin iş saatleri sırasında virüse maruz kalma olasılıkları artmaktadır. Bu kişilerin işe geliş-gidişlerde çoğunlukla toplu taşıma kullandıkları da göz önüne alındığında (düşük kazançlı çalışanların çoğunun ulaşımını kişisel araçlarla karşılamasının zor olduğu ve toplu taşıma yöntemlerini tercih ettikleri düşünülmektedir), hastalığa yakalanma olasılıklarının katlanarak artacağı tahmin edilmektedir.⁸⁷

Gelir dağılımının alt kısımlarında yer alan bu bireyler, düşük kazançlarının haricinde, çoğunlukla geçici kontratlar ile istihdam edilmek ya da çalıştıkları saat başına ücret almak gibi dezavantajlara da sahiptirler. Bu şartlar altında, hastalığa yakalanma riskinin arttığının bilincinde olmalarına rağmen çoğunluğunun işten ayrılma imkânı bulunmamaktadır. Söz konusu bu bireylerin işlerini bırakmaları durumunda geçimlerini sağlayabilecek bir sosyal güvenceleri ya da birikimlerinin olmaması sık görülen bir durumdur. Virüsten en çok etkilenen ülkeler

GELİR SEVİYESİ GRUBU İÇERİSİNDE UZAKTAN ÇALIŞABİLEN İŞGÖRENLERİN ORANI

%61

Birinci çeyrek aralığında ya da daha az geliri olanlar

%38

İkinci çeyrek aralığında geliri olanlar

%20

Üçüncü çeyrek aralığında geliri olanlar

%9

Dördüncü çeyrek aralığında ya da daha fazla geliri olanlar

Kaynak: ABD İşçi İstatistikleri Bürosu, İş Esnekliklikleri ve Çalışma Programları, 2017-2018

olan İtalya ve İspanya'da nüfusun sırasıyla %27'si ve %40'ı üç aydan fazla çalışmamaları durumunda geçinemeyecek durumdadır. İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) üyesi ülkelerin ortalamasına bakıldığında ise bu oranın %39 olduğu görülmektedir.⁸⁸ Fırsat eşitsizliğinin etkilerini ekonomik zorluk olarak göğüsleyen bireylerin salgın sürecinde çalışmaya devam etmek zorunda kalması, bu dezavantajlı kesimlerin virüse yakalanma ihtimalinin daha yüksek olmasının nedenleri arasındadır.

Gelir seviyeleri nedeniyle kırılğan grupta değerlendirilen kişiler ve evde kalma şanslarına dair yukarıda sunulan verilere ek olarak, New York Times'ın yürüttüğü ilginç bir çalışmada

⁸⁷ Blow, Charles M.; "Social Distancing Is a Privilege", *The New York Times*, 05.04.2020.

⁸⁸ United Nations; "World Economic Situation and Prospects: April 2020 Briefing, No. 136", 01.04.2020.

ABD’de çalışan
ebeveynlerin
uzaktan çalışma
şansları
(ABD İşçi İstatistik Bürosu
verilerine göre)

%34,9

Uzaktan çalışabilen
ebeveynler

%65,1

Uzaktan çalışamayan
ebeveynler

“kırılganlık” ve “sosyal izolasyon şansı” arasındaki bağlantı doğrudan ve çarpıcı şekilde gözler önüne serilmektedir. 15 milyon cep telefonu kullanıcısının verilerini günlük olarak kaydeden Cuebiq isimli konum analizi şirketinin verilerine dayanarak yürütülen çalışmada, salgın sürecinde yapılan “evde kal” çağrıları doğrultusunda tüm gelir gruplarındaki bireylerin salgın öncesine göre daha az yer değiştirdiği, bununla birlikte gelir seviyesi daha yüksek olanların, özellikle hafta içi günlerde düşük gelir seviyesindeki kişilere kıyasla çok daha fazla evde kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca aynı veriler, yüksek gelir seviyesindeki insanların düşük gelir seviyesindekilere kıyasla günler öncesinden evde kalmaya başladığını göstermektedir. Uzaktan çalışma verileriyle uyumlu sonuçların elde edildiği bu çalışma, kırılgan grupta olanların hastalığa maruziyet oranlarının daha fazla olduğu argümanını desteklemektedir.⁸⁹ Aynı gazetedeki benzer bir haberde ise, New York şehrindeki Covid-19 pozitif testlerin sonuçlarına dair verilerin kamuya açılması sonrasında yürütülen bir analize yer verilmektedir. Ortaya çıkan sonuç ekonomik kırılganlıkları yüksek olan semtlerde hastalığın daha fazla yayıldığına işaret etmektedir. Covid-19 pozitif testlerin oranının en az olduğu 20 bölgeden 19’u şehrin en varlıklı bölgeleridir.⁹⁰

Meslek grubu ve gelir seviyesine göre uzaktan çalışma imkânlarının değerlendirildiği verilere ek olarak incelenmesi anlamlı bir kırılım daha bulunmaktadır: ebeveyn olan çalışanların uzaktan çalışma şansları. ABD İşçi İstatistikleri Bürosu’nun verilerine göre ülkedeki çalışan ebeveynlerin yalnızca %34,9’u uzaktan çalışma imkânına sahiptir. Yukarıdaki verilerden yola çıkarak geriye kalan %65,1’lik kesimdeki çalışanların büyük çoğunluğunun düşük

⁸⁹ Valentino-DeVries, Jennifer, Denise, Lu ve Dance, Gabriel J.X; “Location Data Says It All: Staying at Home During Coronavirus Is a Luxury”, *The New York Times*, 03.04.2020.

⁹⁰ Buchanan, Larry, vd.; “A Month of Coronavirus in New York City: See the Hardest-Hit Areas”, *The New York Times*, 01.04.2020.

ücretli ve sosyal güvenliği olmayan işlerde çalışan kırılgan gruptan olduğu konusunda fikir yürütmek mümkündür. Dolayısıyla fırsat eşitsizliğine maruz kalmış bireylerin ayrıca ebeveyn de olması, onların yalnızca sağlıklarını riske atmadıklarını, aynı zamanda okulların kapalı ve çocukların evde olduğu bu dönemde çocuklarına bakmak için evde olamadıklarını ve çocuklarının bakımı konusunda da zorluklar yaşadıklarını göstermektedir.⁹¹

Salgın sürecinde hijyen ve sosyal mesafe tedbirlerinin önem kazandığı ve fırsat eşitsizliğine maruz kalan bireylerin bu iki tedbiri almak konusunda zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Uzmanların önem verdiği ve sıklıkla tekrarladığı üçüncü bir tedbir ileri yaştaki, özellikle de 65 yaş ve üstü kişilerin korunmasıdır ve yine fırsat eşitsizliği nedeniyle bu tedbiri de her kesim eşit seviyede alamamaktadır. Nedeni ve etkileri yeni anlaşılmakta olan Covid-19 virüsü ile ilgili ilk ortaya çıkan bulgulardan birisi, hastalığın ölümcül etkileriyle ileri yaşlarda daha fazla karşılaşıldığı olmuştur. ABD Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi ülkedeki Covid-19 kaynaklı yaşanan on ölümden sekizinin 65 yaş üstü bireylerden oluştuğunu bildirmiştir. Dolayısıyla yetkililer bu yaş grubundaki bireylerin korunmasına ekstra önem gösterilmesi gerektiğine yönelik çağrılarda bulunmaktadır. Ancak bu gruptaki herkesin kendini eşit derecede korumasının zor olduğu görülmektedir. ABD’de ülke genelinde 65 yaş üstünde olan ve evden çalışması mümkün bulunmayan 5 milyondan fazla çalışan mevcuttur.⁹²

Özetle fırsat eşitsizliği nedeniyle temel hizmetlere erişim sıkıntısı, esnekliği olmayan iş

koşulları nedeniyle sosyal etkileşime maruziyet ve ileri yaşa rağmen çalışma zorunluluğu durumları ile karşı karşıya olanlar salgın sürecinde enfekte olmayı önleyen üç önemli koruma yönteminden yoksun kalmaktadırlar: hijyen, sosyal mesafe ve ileri yaştaki bireyler için koruma.

Enfekte olma durumunda fırsat eşitsizliği nedeniyle kırılgan konumda bulunan bireyler hastalıktan neden daha fazla etkileniyor?

Fırsat eşitsizliği, kırılgan durumda olan bireylerin enfekte olma riskini artırmakta, enfekte olmaları durumunda ise hastalıkla mücadelenin daha ağır şartlarda gerçekleşmesine yol açmaktadır. Bunun en önemli nedeni, fırsat eşitsizliğinden kaynaklanan sağlık durumundaki eşitsizliktir. Sağlık durumundaki eşitsizlik terimi, özünde kişilerin genel iyi olma halleri arasındaki farkları nitelemek için kullanılmaktadır. Ancak sıklıkla kişilerin alabildikleri sağlık hizmetleri ve sağlıklı olabilmek için sahip oldukları fırsatlar da bu terimin kapsamı içinde ele alınmaktadır. Bu nedenle sağlık durumundaki eşitsizlik kavramı değerlendirilirken tahmin edilen yaşam süresi, kronik hastalık durumları, sağlık durumunu etkileyen davranışsal durumlar (örneğin sigara kullanımı) gibi faktörlerin yanında tedaviye ulaşılabilirlik, elde edilebilen tedavinin kalitesi ve hatta konut kalitesi göz önünde bulundurulmaktadır.⁹³ Buradan hareketle fırsat eşitsizliğinin sağlık eşitsizliğini iki yolla beslediğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, kırılgan durumdaki kişilerin yaşam koşulları dolayısıyla kronik hastalıklara ve daha düşük tahmini yaşam sürelerine sahip olmalarıdır. Örneğin ABD’de fırsat eşitsizliğine en fazla maruz kalan topluluklardan olan azınlıklar arasında sağlık sıkıntıları daha

⁹¹ Gould, Elise ve Shierholz, Heidi; “Not Everybody Can Work from Home: Black and Hispanic Workers Are Much Less Likely to Be Able to Telework”, *Economic Policy Institute*, 19.03.2020.

⁹² Gould, Elise; “Older Workers Can’t Work from Home and Are at a Higher Risk for COVID-19”, *Economic Policy Institute*, 31.03.2020.

⁹³ Williams, Ethan, Buck, David ve Babalola, Gbemi; “What Are Health Inequalities?”, *The King’s Fund*, 18.02.2020.

fazla gözlenmektedir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden birisi, farklı azınlık gruplarında diyabet hastalığıyla karşılaşılma oranıdır. Yerli Amerikalı topluluklarda diyabet hastası olanların oranı %23,5, siyahi Amerikalılarda ise %13'tür. Eşitsizliğin boyutu beyaz nüfus içerisindeki diyabet hastalarının oranına bakıldığında daha net anlaşılmaktadır: %8.⁹⁴

Bireylerin halihazırda var olan sağlık problemlerinin, ileri yaş ile birlikte Covid-19'un etkilerini ölümcül hale getirebildiği tüm uzmanlar tarafından kabul edilmektedir. Enfekte olan bir bireyin, hastalığın ölümcül sonuçlarına yol açacak diğer bir hastalığı bünyesinde barındırması olasılığı, bu kişinin fırsat eşitsizliği dolayısıyla kırılgan konumda bulunmasıyla paralellik göstermektedir. ABD'de Covid-19 kaynaklı ölüm oranlarının azınlıklar özelinde incelenmesi sonucunda bu ilişkiyi destekler verilere ulaşılmıştır. Guardian tarafından yapılan haberde azınlıkların çoğunlukla düşük gelirli, yetersiz konutlarda yaşayan, sağlıklı yiyecek ve bakıma erişemeyen kişiler olduğu notuyla paylaşılan veriler, fırsat eşitsizliğinin sağlık durumundaki eşitsizliği nasıl beslediğini gözler önüne sermektedir. Haberde yer alan verilere göre Michigan eyaletinde siyahi Amerikalılar nüfusun %15'ini oluştururken Covid-19 nedeniyle hayatını kaybedenlerin %40'ı siyahi Amerikalı'dır; bu oranın Chicago'da %30'a %70 ve Louisiana'da ise %32'ye %70 olduğu belirtilmektedir.⁹⁵

Fırsat eşitsizliğinin hastalığın kırılgan gruplar için etkisini şiddetlendiren bir diğer etken kaliteli sağlık hizmetine erişimde yaşanan sıkıntılardır. OECD'nin yaptığı bir araştırmaya göre sağlık hizmetine ihtiyaç duymalarına

rağmen maliyetinden dolayı hizmetlerden yararlanamayan kişilerin Avrupa ortalaması en düşük gelirli kesimde %26'yken en yüksek gelir seviyesinde %8'dir. AB ülkelerinde sağlık hizmetlerini finanse etmekte zorlandıklarını söyleyen ailelerin oranı neredeyse %17'dir. Ancak bu soru yalnızca yoksulluk sınırı altındaki ailelere yöneltildiğinde oran %30'a kadar çıkmaktadır. Az gelişmiş ülkelere kıyasla fırsat eşitsizliğinin daha düşük seviyelerde seyrettiği AB ülkelerindeki bu oranlar dünyanın geri kalanında durumun ciddiyeti ile ilgili alarm verir niteliktedir.⁹⁶

Ekonomik kırılganlıklarının da etkisiyle halihazırda kronik rahatsızlıklarla mücadele eden ve yeterli sağlık hizmetlerine erişemeyenlere ek olarak, salgın sürecinden olumsuz etkilenen ve göz ardı edilmemesi gereken bir grup daha bulunmaktadır: engelliler. Engelli bireyler, toplumun gündelik işleyişi sırasında halihazırda hizmet ve kaynaklara erişim, erişilebilirlik gibi konularda sıkıntı yaşamaktadırlar. Bu bireyler enfekte olduklarında, engeli olmayan herhangi bir bireye kıyasla hastalıktan daha fazla etkilenmektedirler. Zira temel ihtiyaçlarını gidermek kapsamında diğer insanlara muhtaç olan engelli bireyler için sosyal mesafe şansı oldukça düşüktür. Virüsten korunma, semptomların fark edilmesi gibi konularda yapılan işitsel ve görsel medya uyarılarına engelleri dolayısıyla erişimde zorlanan bireyler de mevcuttur. Fırsat eşitsizliği nedeniyle toplumda normal şartlar altında dahi yüksek kırılganlıkları olan engelli bireylerin salgın sürecinde hastalıktan çok daha fazla etkilenme riski mevcuttur.⁹⁷

⁹⁴ Weiner, Stacy; "The New Coronavirus Affects Us All. But Some Groups May Suffer More.", Association of American Medical Colleges, 16.03.2020.

⁹⁵ Hirsch, Afua; "If Coronavirus Doesn't Discriminate, How Come Black People Are Bearing the Brunt?", The Guardian, 08.04.2020.

⁹⁶ OECD; "Health for Everyone? Social Inequalities in Health and Health Systems", 27.10.2019

⁹⁷ OHCHR; "COVID-19: Who Is Protecting the People with Disabilities?", 17.03.2020.

Dünya genelinde özellikle gıda, lojistik, sağlık ve bakım sektörlerinde çalışanların ne kadar kritik bir konumda oldukları daha iyi anlaşılmıştır.

Neler yapılmalı?

Toplum içerisindeki fırsat eşitsizliklerin azaltılması Covid-19 krizi öncesinde de devletler, özel sektör kuruluşları ve STK'ların gündeminde önemli bir yer tutmaktaydı. Ancak salgın süreci bu eşitsizliklerin olağanüstü durumlarda ne kadar yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini gözler önüne sermiştir. Bu süreçte kapsayıcı, eşitlikçi ve sürdürülebilir toplumların ne kadar önemli olduğu anlaşılmış ve BM'nin "kimseyi geride bırakmamak" sloganının önemi derinden kavranmıştır. Salgından çıkarılan dersler çerçevesinde, süreçten daha fazla etkilenen kişilerin kırılganlıklarını hem süreç boyunca hem de süreç sonrasında azaltmaya yönelik adımlar atmak, sağlam ve sürdürülebilir toplulukların inşası için uğraşmak gerekmektedir. Bu doğrultuda BM, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacının 10.'su olan "Eşitsizlikleri Azaltmak" amacını 2020-Mayıs ayında "ayın amacı" olarak belirlemiştir. Salgın kapsamında bu amaç; sürecin çok boyutlu etkilerini de göz önüne alarak daha eşit, kapsayıcı, sürdürülebilir ve salgınlara, iklim değişikliğinin etkilerine ve benzer olağanüstü durumlara dayanıklı toplumlar ve ekonomiler inşa etmek bakış açısıyla ele alınmaktadır.⁹⁸

Öncelikle hayat kurtarıcı mesajların kırılgan topluluklar da dahil olmak üzere tüm kesimlere ulaştığından emin olunması gerekmektedir. Sosyal mesafe, hijyen, evde kalma ve hastalık semptomları konusunda bilgilendirme yapılırken fırsat eşitsizliği nedeniyle bu bilgilere erişim imkânları daha düşük olabilecek kişilere (göçmenler, mahkûmlar, televizyon/internet erişimi olmayanlar, ülkenin resmi dilini bilmeyen azınlıklar, yaşlılar, engelliler gibi) bilgi ve duyuruların eriştiğinden emin olunmalıdır.⁹⁹

Süreç sona erdiğinde ve ekonomi toparlanmaya başladığında ise yapılması gerekenlerin başında sosyal güvencesiz yürütülen işlerin iyileştirilmesi gelmektedir. Güvencesi olmayan ve yasal boşluklar barındıran geçici sözleşmelerin yerini devamlı işlerin, daha iyi maaşların ve daha fazla çalışan eğitiminin alması için adımlar atılması gerekmektedir. Bilhassa özel sektördeki işletmeler için ilk etapta kârlılığı düşürme potansiyeli olan bu önlemler, uzun vadede kırılganlığı düşük çalışanlarla desteklenen sağlam iş modelleri yaratacaktır. Çalışan güvenliği ve sağlığının değerinin fark edildiği bu süreçte dünya genelinde özellikle gıda, lojistik, sağlık ve bakım

⁹⁸ United Nations; "Goal of the Month | May 2020: Reduced Inequalities".

⁹⁹ Jones, Camara P.; "Coronavirus Disease Discriminates. Our Health Care Doesn't Have To", *Newsweek*, 07.04.2020.

sektörlerinde çalışanların ne kadar kritik bir konumda oldukları daha iyi anlaşılmıştır. Kriz sonrasında da bu farkındalığın korunması ve çalışanların çalışma standartlarını düzeltmeye yönelik adımların atılması büyük önem taşımaktadır.¹⁰⁰

SALGININ GÖÇMENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Günümüz dünyasının önemli sorunlarından birisi olan insan göçleri, en geniş tanımıyla kişilerin ekonomik, sosyal, siyasi ve/veya çevresel nedenlerle yaşadıkları yeri geçici ya da kalıcı olarak değiştirmelerini ifade etmektedir. Geniş anlamda göçmen olarak tabir edilen kişiler göç nedenleri, göç ettikleri yerde kalıcı/geçici olmaları, göç ettikleri yerdeki yasal hakları gibi etkenlere dayanarak literatürde kendi içlerinde göçmen işçi, sığınmacı, mülteci gibi farklı gruplarda değerlendirilmektedir. Her ne kadar farklı gruplara mensup göçmenler birbirlerinden çok farklı deneyimler yaşıyor olsa da hepsinin ortak bir noktası bulunmaktadır: yerel halklara oranla yaşam standartlarının daha az istikrarlı olması. Özellikle sosyal ve ekonomik krizler sırasında göçmenler; devletlerin vatandaşlarını önceliklendiren koruma politikaları izlemesi, bazı yasal haklardan mahrum olmaları, ötekileştirme gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bir sağlık krizi ile başlayıp günden güne sosyal ve ekonomik bir krize dönüşen Covid-19 salgın süreci de göçmenlerin olumsuz etkilerini derinden hissettiği bir süreçtir.

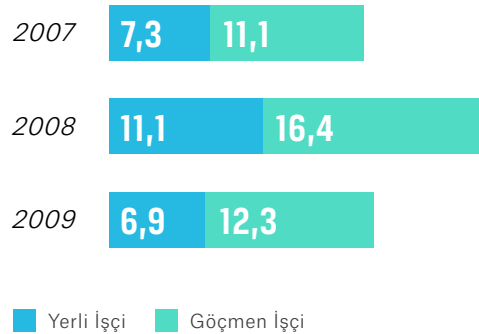
Uzunca bir süredir Suriye krizinin etkilerine maruz kalan ve yine uzunca bir süredir 4,5 milyondan fazla göçmeni sınırları içinde barındıran, misafir eden, onların olabildiğince insani şartlarda yaşaması için gayret gösteren Türkiye'nin, son dönemlerde dünyada dış göç olgusunun ekonomik ve sosyal maliyetine

en fazla katlanan ülkelerden birisi olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin güçlü sağlık altyapısı, virüse yakalanan kendi vatandaşlarına uyguladığı tedavi ve bakım protokollerini hastalık belirtisi gösteren ya da hastalanan göçmenlere de uygulamasını mümkün kılmıştır; ancak özellikle yoğun bakım ünitelerinde taşıma kapasitesi sorunu bulunan birçok ülkede, göçmenlerin hem dışlanmaya maruz kalabildikleri, hem de eşit tedavi imkânlarına erişemedikleri gözlenmektedir.

Salgının en derinden etkilediği göçmen gruplarından birisi sezonluk ve kalıcı göçmen işçilerdir. Salgınla birlikte uygulanan karantina, seyahat yasakları ve sosyal mesafe önlemleri, ayrıca dış ve iç ticarete getirilen sınırlamalar, ekonomik faaliyetleri durma noktasına getirmektedir. Ekonomideki durgunluk ve daralmaya bağlı olarak ortaya çıkan iş kayıplarının göçmen işçileri daha fazla etkilemesi beklenmektedir. 2008-2009 ekonomik krizi sırasındaki AB işsizlik kayıtlarında görülen tablonun Covid-19 salgını sürecinde de benzer bir seyir izleyeceği tahmin edilmektedir.

2008-2009 KRİZİNDE AB'DEKİ GÖÇMENLER VE YERLİ HALKLAR İÇİNDEKİ İŞSİZLİK ORANLARI (%)

Kaynak: Eurostat

¹⁰⁰ O'Connor, Sarah; "It Is Time to Make Amends to the Low-paid Essential Worker", Financial Times, 01.04.2020.

Dünyanın bazı kesimlerinde salgın sürecinde işlerini kaybeden yurt içi ve yurt dışı göçmenlerin yaşadığı zorluklar basına yansımaktadır. Çalışmak için ülkedeki farklı bir şehre ya da başka bir ülkeye göçmüş olan kişiler, işlerini kaybetmelerinin ardından göçtükleri yerde hayatlarını daha fazla devam ettiremeyecek duruma gelebilmektedirler. Bundan dolayı bazı bölgelerde bir tür “geri göç hareketi” gözlenmeye başlamıştır. Dünya genelinde bu hareketi en yoğun ve sert koşullarda yaşayan gruplardan biri kendi ülkelerine komşu ülkelerde çalışan Venezuelalıları’dır. Ülkedeki siyasi karışıklıklar üzerine geçimlerini sağlayabilecekleri bir iş bulmak umuduyla Lâtin Amerika’nın diğer ülkelerine göçmüş olan yaklaşık 5 milyon Venezuelalı’nın yoğunlukla bulunduğu ülkeler olan Arjantin, Peru ve Kolombiya’nın, Covid-19’un yayılmasını önlemek amacıyla pek çok sektörde iş yavaşlatma ya da durdurma önlemleri almasıyla ortaya çıkan işsizlik sorunundan bu göçmenler de etkilenmişlerdir. İşsiz kalan Venezuelalıların herhangi bir sosyal güvenceleri de olmaması nedeniyle göç ettikleri ülkelerde yaşamlarını çalışmadan sürdürmeleri imkânsızdır. Bu durum bahsi geçen ülkelerden Venezuela’ya doğru bir geri göç başlatmıştır. Bölgedeki ülkelerin virüse karşı sınırları kapatma önlemleri almalarına rağmen Venezuelalıların ülkelerine dönmelerini sağlayan bir insani koridor açık tutulmaktadır.¹⁰¹

Venezuela’dakine benzer bir durum Hindistan’da da yaşanmaktadır. Hindistan’ın büyük şehirlerine çalışmak için gelen ve salgın sürecindeki ekonomik gelişmeler dolayısıyla işsiz kalan Hindistanlı iç göçmen işçilerin yoğunlukla gündelik işlerde çalışmaları

nedeniyle şehirde konakladıkları evlerin kiralalarını ödeyemeyecek konuma geldikleri bildirilmektedir. Maliye Bakanı’nın 26 Mart’ta ilan ettiği 23 milyar Dolar’lık yardım paketine rağmen işlerini kaybeden Hintliler memleketlerine dönmek üzere yola çıkmışlardır. Tren ve otobüsler gibi şehirler arası hizmet veren toplu taşıma araçları virüsün yayılmasını önlemek amacıyla hizmetlerini durdurmuş olsalar da insanlar kimi zaman 500 km’yi bulan yolculuklarını yürüyerek yapmaktadırlar.¹⁰²

Göçmen işçiler ve salgının iş süreçlerinde yarattığı problemlerle ilgili madalyonun diğer bir yüzünde ise seyahat önlemleri nedeniyle çalıştıkları bölgeye erişemeyen işçiler bulunmaktadır. Tahminlere göre göçmenler GSYH’nin küresel toplamına yaklaşık %10’luk bir katkı sağlamaktadır ve virüsün yayılmasını engellemek amacıyla getirilen hareketlilik kısıtları bu durumu olumsuz etkilemektedir.¹⁰³ Özellikle de küresel gıda arzı milyonlarca göçmen işçiye bağlıdır. Zira ABD, Almanya, Avustralya, Kanada gibi gelişmiş ülkelerde tarım sektöründeki işçi açıklarının doldurulması ve gıda üretiminin sürdürülebilirliği büyük ölçüde göçmen işçiler aracılığıyla sağlanmaktadır. İtalya, Fransa, Almanya gibi Batı Avrupa ülkelerinin tarımsal işgücünü ise çoğunlukla Doğu Avrupa’dan gelen göçmen işçiler oluşturmaktadır. Seyahat kısıtlarının göçmen işçilerin çalıştıkları bölgelere ulaşmasını engellemesi sonucunda Birleşik Krallık’ta 80.000, İspanya’da 70.000-80.000 ve İtalya’da 250.000 tarım işçisi açığı oluşacağı tahmin edilmektedir. Uzmanlar, bu durumun gıda güvenliğini tehlikeye sokabileceği endişesini dile getirmektedirler.¹⁰⁴

¹⁰¹ Granttan, Steven, Faiola, Anthony ve Herrero, Ana V.; “Coronavirus Lockdowns Across Latin America Send Venezuelan Migrants Back to Their Broken Homeland”, *Washington Post*, 07.04.2020.

¹⁰² Kapur, Manavi; “In Locked Down India, Poor Migrants Are on a Long March Back Home”, *Quartz India*, 27.03.2020

¹⁰³ Letzing, John; “How COVID-19 Is Throttling Vital Migration Flows”, *World Economic Forum*, 08.04.2020.

¹⁰⁴ International Office of Migration; “COVID-19 Analytical Snapshot #18: Migrants & Global Food Supply”, 20.04.2020.

Salgının göçmen işçiler özelinde oluşturduğu riskler yalnızca iş kaybı ile sınırlı kalmamaktadır. İşlerine devam eden göçmenler, çalışma ve yaşama şartlarına bağlı olarak virüsün etkilerine açık haldedirler. Körfez Ülkeleri İşbirliği Konseyi'ndeki (GCC) 25 milyon göçmen işçi bu kapsamda endişelerin odağı olan gruplar arasındadır. İçlerinde işleri dolayısıyla halihazırda kronik hastalıklara sahip olanların bulunduğu bu işçiler, çoğunlukla yeterli hijyen koşullarından yoksun, oldukça kalabalık göçmen işçi kamplarında konaklamaktadırlar.¹⁰⁵ GCC ülkeleri, göçmen işçilerin normal şartlar altında konaklamalarının mümkün olduğu alanları, virüsün ülkede yayılması endişesiyle işçilerin erişimine kapatmıştır. Bu da işçilerin halihazırda oldukça kalabalık olan alanlara daha da yoğun şekilde kümelenmeleri zorunluluğunu doğurmuş ve göçmenlerin sosyal mesafe önlemleri alma şanslarını yok etmiştir. Bu nedenle de göçmen

işçilerin yaşama alanları Covid-19 sıcak noktaları haline gelmektedir.¹⁰⁶

Salgın sürecinde işlerine devam eden kimi göçmen işçilerin yaşadıkları alana bağlı olarak karşılaştıkları riskler, dünyanın pek çok yerindeki mültecilerin karşı karşıya kaldığı risklerle benzerdir. Göçmen işçilerden farklı olarak bir ekonomik kaygıyla değil zorunluluklar dolayısıyla yaşadıkları yeri terk eden göçmenler olan mülteciler, BM'nin 1951 Kongresi'nde kabul edilen tanımıyla "ırkı, dini, milliyeti, belli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm göreceği konusunda haklı bir korku taşıyan ve bu yüzden ülkesinden ayrılan ve korkusu nedeniyle geri dönmeyen veya dönmek istemeyen kişi" olarak tarif edilmektedir. Mültecilerin varış noktalarına bakıldığında çoğunlukla konforlu bir hayata erişemedikleri görülmektedir. BM Mülteciler

¹⁰⁵ McAuliffe, Marie ve Bauloz, Céline; "The Coronavirus Pandemic Could Be Devastating for the World's Migrants", World Economic Forum, 06.04.2020.

¹⁰⁶ Haque, Shahidul; "Avoiding a COVID-19 Migration Crisis", Project Syndicate, 14.04.2020.

Yüksek Komiserliği (UNHCR) verilerine göre dünyadaki 25,9 milyon mülteci çoğunlukla onlara ekonomik ve sosyal açıdan refah ortamı yaratmakta zorlanacak ülkelerde bulunmaktadır. 2018 verilerine göre Pakistan'da yaklaşık 1,5 milyon, Uganda'da ve Sudan'da ise yaklaşık 1'er milyon mülteci bulunmaktadır.¹⁰⁷

Mültecilerin zor şartlar altında yaşadığı ve Covid-19 açısından sıcak nokta oluşturması muhtemel bölgelerdeki duruma dair en çarpıcı örneklerden biri Bangladeş'in Cox Bazar bölgesidir. Cox Bazar'da 34 mülteci kampının bulunduğu ve 855.000 mültecinin yaşadığı bölge üzerine yapılan araştırmada, bölgede kilometrekare başına düşen insan sayısının ortalama 40.000 olduğu ve en kalabalık bölgelerde bu sayının 70.000'e kadar çıktığı tespit edilmiştir. Bu sayı hastalığın başlangıç noktası olan Çin'in Wuhan kenti ile kıyaslanırsa (Wuhan'da kilometrekare başına düşen insan sayısının 6.000 olduğu bilinmektedir) -hijyen koşullarının yetersizliğinin de göz önüne alınmasıyla- salgının bölgeye ulaşması durumunda karşılaşılabilecek yıkıcı sonuçlarla ilgili fikir yürütmek mümkün hale gelmektedir.¹⁰⁸ Yunanistan'ın ada bölgelerinde bulunan mülteciler için de Covid-19'un ciddi tehlike yarattığı Sınır Tanımayan Doktorlar'ın buradaki mülteci kamplarının acilen tahliye edilmesi için yayınladıkları çağrıdan anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Mülteci çocuklarla ilgilenen organizasyonlar, Yunanistan'a salgının artışı döneminde gelen mültecilerle ilgili önlem alınması konusunda çağrıda bulunmuştur. AB ve Yunan liderlerine gönderilen mektupta Yunanistan'a salgın sırasında erişen çocukların birçoğunda akciğer hastalıkları, soğuk algınlığı gibi virüsün

etkisini artıran hastalıklar bulunduğunu; ayrıca çocukların yolculuk sırasında güçsüz ve yorgun düştüğünü ve izolasyon imkânı bulamadıklarını bildiren görevliler, otoritelerin bu konudaki yol haritasını ve planlarını öğrenme talebinde bulunmuşlardır.¹¹⁰

Bazı mülteci gruplarının göçleri ise henüz güvenli bir noktaya erişme imkânı dahi bulamadan salgın nedeniyle engellenmiştir. Örneğin; ülkeleri Myanmar'ı terk etmek zorunda kalan Rohingya mültecilerin bir kısmı, varış noktası olarak belirledikleri Malezya'da, ülkeye yabancı uyruklu kişilerin girmesini salgın kapsamında yasaklayan düzenleme ile karşılaşmışlardır. Mültecilerin Malezya'ya ulaşmak üzere olan botları Malezya donanması tarafından engellenmiştir.¹¹¹ Malezya kıyılarında yaşanan bu olayın bir benzeri ABD-Meksika sınırında yaşanmaktadır. ABD hükümeti, salgın sürecinde ülkeyi zaruri olmayan girişlere kapattığını ve ülke güneyindeki Meksika sınırından yapılacak sığınma başvurularını geri çevireceğini açıklamıştır. Kararlar sonucunda ABD'ye girişleri engellenen göçmenler ise süreç içerisinde ABD-Meksika sınırında yaşamaya başlamıştır. Sınırdaki göçmenlerin yaşadığı alanlardan biri olan Matamoros kampı ile ilgili basına yansıyan bilgi ve görüntüler kampta göçmenler için sosyal mesafe kurallarını uygulamanın imkânsız ve sağlık hizmetinin oldukça sınırlı olduğuna işaret etmektedir.¹¹² Virüsün ülkelerde yayılmasının önüne geçmek isteyen pek çok hükümet, sığınma ve göç işlemlerini dondurmıştır. Bu adımlar, Malezya ve ABD sınırlarındakine benzer resimlerin ortaya çıkma olasılığını artırmaktadır. Kanada, ABD'den karayoluyla gelen kişilerin sığınma

¹⁰⁷ McAuliffe ve Bauloz; a.g.m.

¹⁰⁸ McLaughlin, Timothy; "The Unseen Pandemic", *The Atlantic*, 02.04.2020.

¹⁰⁹ Doctors without Borders; "Evacuation of Squalid Greek Camps More Urgent Than Ever over COVID-19 Fears", 12.03.2020.

¹¹⁰ Human Rights Watch; "Russia: As Pandemic Grows, Migration Detention Deadlock", 16.04.2020.

¹¹¹ Human Rights Watch; "Malaysia: Allow Rohingya Refugees Ashore", 18.04.2020.

¹¹² Flores, Ivan; "A Desperate Scramble to Prevent the Pandemic at a U.S.-Mexico Border Camp", *Foreign Policy*, 30.03.2020

başvurularını dikkate almayacağını bildirirken, pek çok Avrupa ülkesinde sığınma başvuru servislerinin çalışması durdurulmuştur.¹¹³

Mülteci ya da işçi kampları gibi düzenli göçmen konaklama bölgelerinde bulunan göçmenlere ek olarak, göz ardı edilmemesi gereken bir başka göçmen grubu da düzensiz göçmenlerdir. Birçok ülkenin virüsün yayılmasını önlemek için uluslararası insan hareketliliğini durdurmaya karar vermesiyle, ev sahibi ülkeden uzaklaştırılmalarına karar verilen düzensiz göçmenler gözaltı merkezlerinde tutulmak zorunda kalmışlardır. Fransa'da bu duruma dikkat çekmek isteyen 24 organizasyon Fransız Hükümeti'ne bir mektup yazarak bu kişilerin soğuk, nemli, hijyen koşullarından uzak, kalabalık ve ince çadırlarda konakladığını bildirmiştir.¹¹⁴ Benzer bir duruma Rusya'da da rastlanılmaktadır. İkamet kayıtlarında düzensizlik, pasaport süresinin dolması, aylık ödemelerin geciktirilmesi ve göçmen kartlarının yenilenmesinde aksaklıklar gibi nedenlerle ülkeden uzaklaştırılmasına karar verilen göçmenler gözaltı merkezlerinde tutulmaktadır. Ancak ülkeye giriş ve çıkışların sağlanabileceği tüm ulaşım yollarının virüsün yayılmasını engellemek üzere alınan önlemler doğrultusunda 30 Mart 2020'den itibaren kapalı olması, ülkeden ayrılması gereken göçmenler için zorluk oluşturmaktadır. Açıklanan bilgilere göre Rusya'da göçmen gözaltı merkezlerinde aileler ve çocuklar dahil olmak üzere 8.000'den fazla kişi bulunmaktadır. Bu merkezlerin koşulları ise uluslararası camiada yankı bulduğu üzere kapasite üstü kalabalıklığı, sağlık hizmetlerine erişimin yetersizliği ve hijyen koşullarının zayıflığı ile bilinmektedir.¹¹⁵

Belçika, İspanya, Hollanda ve Birleşik Krallık'ta ise ülkeden uzaklaştırılmasına karar verilen göçmenlerin sınırların kapatılması nedeniyle uzaklaştırılamaması, bazı göçmenlerin gözaltı merkezlerinden salınması kararını beraberinde getirmiştir.¹¹⁶

Özetle, salgınla mücadele sürecinde yürütülen uygulamalar ve alınan tedbirlerde göçmenlerin göz ardı edilmemesi hayati önem taşımaktadır. Göçmen işçiler için hayata geçirilebilecek ekonomik etki azaltma tedbirleri sayesinde bu kişilere güvenli bir alan sağlanması mümkündür. Esasen sağlık krizinin derinleşmemesi için bu tür tedbirlerin alınması elzemdir. Mültecilerin yaşama alanlarında ise gerekli sağlık ve hijyen koşullarının sağlandığından emin olunmalıdır. Ayrıca kriz döneminde toplum içerisinde yabancı düşmanlığı ve göçmenlere karşı ayrımcılık davranışların ortaya çıkma ihtimalinin olduğu göz önüne alınmalı ve bu konuda da tedbirler geliştirilmelidir.

SALGININ CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ

Küresel ekonomi için önemli bir tehdit oluşturan yeni tip koronavirüs, özellikle en kırılgan kesimleri etkilemekte, halihazırda zaten eşitsizliklerle malul olan toplumlardaki hassas sosyal dokuyu daha da hassas hale getirmektedir. Toplumsal eşitsizliğin en önemli bileşenlerinden biri olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunun salgın sonrasında artacağı¹¹⁷, özellikle de kırılgan gruplarda kadın ve erkekler arasındaki mevcut eşitlik uçurumunun çok yüksek oranlara ulaşacağı pek çok uluslararası kuruluş tarafından

¹¹³ Connor, Phillip; "More Than Nine-In-Ten People Worldwide Live in Countries with Travel Restrictions Amid COVID-19", Pew Research", 01.04.2020.

¹¹⁴ Kelly, Annie, Grant, Harriet ve Tondo, Lorenzo; "NGOs Raise Alarm As Coronavirus Strips Support from EU Refugees", The Guardian, 18.03.2020

¹¹⁵ Human Rights Watch; "Russia: As Pandemic Grows, Migration Detention Deadlock", 16.04.2020.

¹¹⁶ McAuliffe ve Bauloz; a.g.m.

vurgulanmakta, bu konuda alınması gereken önlemlerin altı çizilmektedir.¹¹⁸

Yeni tip virüsle ilgili kısa dönem istatistikleri incelendiğinde erkeklerin Covid-19'dan kadınlara kıyasla daha çok etkilendiğini görülmektedir. Virüsten en fazla etkilenen Çin, İtalya, İspanya, ABD gibi ülkelerde ölenlerin çoğunluğu erkektir. Ancak uzun dönem etkileri dikkate alındığında virüsün neden olduğu sosyal ve ekonomik krizin kadınları sert bir şekilde vurması beklenmektedir.

Covid-19 kaynaklı enfeksiyon ve ölüm oranlarının erkeklerde yüksek olmasının arkasında pek çok farklı faktör bulunabilmektedir. Virüs etkileri ile ilgili çeşitli kısa dönemli araştırmaların sonuçlarına bakıldığında kadınlarda sigara kullanımının düşük olması, kadınların beslenme kalitelerine erkeklerden daha çok özen göstermeleri, erkeklerin hastaneye kadınlara oranla geç başvurmaları ve dolayısıyla tedavi için geç kalmaları, kadınların hijyen koşullarına dikkat etmeleri gibi farklı değişkenlerin kadınlardaki ölüm oranını düşürdüğü anlaşılmaktadır.

Salgının kısa dönemli etkilerinin ötesinde üzerinde düşünülmesi gereken diğer bir konu da uzun dönemdeki etkilerinin nasıl olacağıdır. Halihazırda kadınlar bu salgının etkilerine fazlasıyla maruz kalmaktadırlar, uzun vadede ise farklı etkiler ile karşılaşmaya devam edeceklerdir.

¹¹⁷ UN Women; "Press Release: 'Women and Girls Are Left Behind in COVID-19 Response' - Warn Women's Organizations", UN Women, 30.04.2020.

¹¹⁸ UN Women; "Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women", 13.04.2020.

Covid-19 kaynaklı enfeksiyon ve ölüm oranlarının erkeklerde daha yüksek olmasının bazı davranışsal nedenleri

(kısa dönemli araştırmaların sonuçlarına göre)

Kadınlarda sigara kullanımının düşük olması

Kadınların beslenme kalitelerine erkeklerden daha çok özen göstermeleri

Erkeklerin hastaneye kadınlara oranla geç başvurmaları ve dolayısıyla tedavi için geç kalmaları

Kadınların hijyen koşullarına daha fazla dikkat etmeleri

“
WHO'ya göre, kadınlar sağlık ve sosyal hizmet sektöründeki iş görenlerin %70'ini oluşturmaktadır.
”

Sağlık çalışanlarının, hemşirelerin, uçuş görevlilerinin, öğretmenlerin ve hizmet sektörü çalışanlarının büyük çoğunluğunu oluşturan kadınlar işleri gereği salgının ön saflarında bulunmaktadırlar. Tüm dünyadaki sağlık çalışanları içerisinde kadın çalışan sayısı özellikle hasta bakımı ile ilgilenen kadrolarda çok yüksek oranlardadır. WHO'ya göre, kadınlar sağlık ve sosyal hizmet sektöründeki iş görenlerin %70'ini oluşturmaktadır. Evdeki bakım işlerinde de ağırlıklı olarak kadınlar yer almaktadır. Salgın öncesi veriler

incelendiğinde kadınların erkeklere göre üç kat ücretsiz bakım ve ev işi yapmakta oldukları görülmektedir. Bu görünmeyen ekonominin kayıtlı ekonomi ve kadınların yaşamları üzerinde somut etkileri olduğu bir gerçektir. Salgın süresince, toplumun ve kayıtlı ekonominin günlük işleyişinin bu görünmez çalışmaya ne kadar bağımlı olduğu da gün yüzüne çıkmıştır. Bu durumun daha görünür hale gelmesi her ne kadar sevindirici olsa da vaka sayıları arttığında ve sağlık sistemleri zorlanmaya başladığında Covid-19'lu birçok hastanın evlerinde bakım görmeye başlaması, kadınların genel yükünün yanı sıra enfekte olma riskini de artırmaktadır.

Salgın nedeniyle pek çok ülkede okullarda eğitime ara verilmiş, evden eğitim sistemleri devreye girmiştir. Türkiye'de bazı kamu kurumlarının küçük ve bakım ihtiyacı olan çocukların annelerine bir süreliğine izin verdiği bilinmektedir. Küçük çocuğu olan babalara izin veya evden çalışma imkânı sunan kurum sayısı ise ne yazık ki oldukça az sayıdadır. Özel sektörde ise, okulların uzaktan eğitim sistemine geçmelerini izleyen süreçte bakım

ihtiyacı olan çocukları ile birlikte evde kalmak zorunda olan kadınların maaşlarının kesilmesi gibi durumlar yaşanmıştır. Çalışanlara verilen sınırlı izin süreleri dolduğunda her iki ebeveynin de çalıştığı ailelerde çocuk bakımını kimin üstleneceğine yönelik bir karar verilmesi gerekebilecektir. Yüksek ihtimalle bu görevi üstlenen ebeveyn, maaşı daha düşük olan ebeveyn olacaktır. İstatistikler kadınların maaşının çoğunlukla daha düşük olduğunu göstermektedir ve salgının uzaması durumunda pek çok kadın çalışan, çocukları ile birlikte evde kalmak üzere işten ayrılmak zoruna kalabilecektir.

Salgına karşı alınan önlemler kapsamında tüm dünya genelinde esnek çalışma düzenlemelerine yönelen çok sayıda şirketin bulunduğu ve bu iş yapış şeklinin etkin bir şekilde kullanılması için gerekli altyapının da hazır olduğu görülmüştür. Artık iş ve bakım sorumluluklarının daha iyi dengelenmesini sağlayan bu çalışma modelinin normal dönemlerde de uygulanabileceği anlaşılmıştır. Salgın sonrasında şirketler tarafından uygulamaya alınacak kapsayıcı esnek çalışma modelleri ile birlikte kadınların ekonomiye katılmasının önündeki en büyük engel olarak görülen ev ve çocuk bakım sorumluluklarının aile içinde daha dengeli bir şekilde paylaşılmasına imkân sağlanabilecektir.

ILO, karantina önlemlerinin şu anda dünya işgücünün büyük bölümünü temsil eden işçilerin çoğunluğunu etkilediğini tahmin ederken¹¹⁹, IMF küresel çapta önemli bir ekonomik daralma öngörmektedir.¹²⁰ İşverenlerin kadınları ve hatta çocuk sahibi kadınları işten çıkarmaya daha yatkın oldukları ise bilinen bir gerçektir. Ebola salgınında kadınların ekonomiye katılma oranlarının büyük ölçüde düştüğü ve yoksulluk oranlarının önemli

ölçüde yükseldiği görülmüştür. Salgın geçtikten sonra erkeklerin ekonomiye katılma oranları önceki seviyelere yükselirken kadınlarda bu geri dönüş ne yazık ki gerçekleşmemiştir.

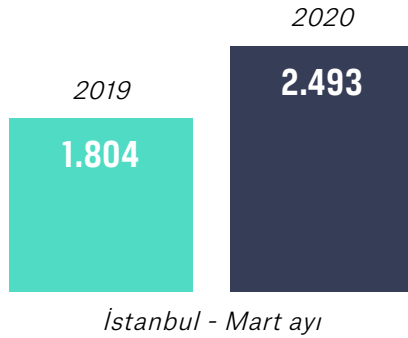
Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde kayıt dışı istihdam oranları yüksektir ve kayıt dışı iş kollarında ağırlıklı olarak kadınlar çalışmaktadır. Bu kadınlar sosyal güvenlik hizmetlerinden yoksun ve düşük ücretler ile iş görmekte ve geçinmektedirler. Kayıt dışı istihdam edilen kadınların iş bulabilmeleri de sosyal etkileşimlerle gerçekleşmektedir ve güncel durumda salgın önlemleri kapsamında bu da mümkün olamamaktadır. Zaten kırılğan olan bu kadınların virüsün dolaylı etkilerini daha şiddetli hissettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

Virüsün kadınlar üzerindeki dolaylı etkilerinden biri de aile içi şiddet vakalarının artış göstermesidir. Salgının kontrol altına alınmasında önemli bir etken olarak tüm insanlara evde kalmaları çağrılar yapılmaktadır. Çoğu ülke gibi Türkiye’de de kısmi olarak uygulanan sokağa çıkma yasakları ile virüsün bulaşma hızının yavaşlatılması için çeşitli önlemler alınmıştır. Ancak bu durum, aile içi şiddete maruz kalan kadınlar için şiddetin yaşandığı ortamda daha uzun süre kalmak anlamına gelmektedir. Anadolu Ajansı’nın İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nden edildiği verilere göre ise İstanbul’da ev içi şiddet 2020 Mart ayında %38,2 artmıştır. 2019 Mart ayında 1.804 aile içi şiddet olayı yaşanırken, 2020 yılının aynı ayında olay sayısı 2.493’e yükselmiştir. İstatistikler tüm dünyada aile içi şiddetin 2020 yılı Şubat, Mart ve Nisan aylarında önceki yılların aynı dönemlerine göre arttığını göstermektedir. Diğer yandan, salgına karşı alınan önlemler kapsamında şiddete maruz kalan kadınların ulaşabildikleri

¹¹⁹ ILO; "ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Second Edition (Updated Estimates and Analysis)", 07.04.2020.

¹²⁰ IMF; "The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression", IMF Blog, 14.04.2020.

AİLE İÇİ ŞİDDET VAKALARI

İstatistikler tüm dünyada aile içi şiddetin 2020 yılı Şubat, Mart ve Nisan aylarında önceki yılların aynı dönemlerine göre arttığını göstermektedir.

yasal ve sosyal hizmetler de kısıtlanmıştır. Çoğu kadın salgın öncesinde bile şikâyetlerini iletebilecekleri destek kanallarına erişemezken, kısıtlanan koşullarda bu iletişim çok daha zor olmaktadır.

Tüm bu etkiler çerçevesinde, kadının güçlendirilmesi alanında çalışan pek çok kurum ve girişim Covid-19 salgınının sonuçlarının kadınlar için daha ağır olacağını beklediklerini ifade etmektedir.¹²¹ Bu kurum ve girişimler, salgına karşı alınan önlem ve destek paketlerinde cinsiyet eşitliğinin özellikle hedeflenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kadınları ve kız çocuklarını ekonomik kalkınmanın merkezine alan bir yaklaşımın, sürdürülebilir kalkınmanın salgın sonrası daha hızlı bir toparlanma sürecinin desteklenmesinde önemli bir katkı yapacağı konusunda genel bir mutabakat mevcuttur.

SAĞLIK SİSTEMLERİNİN EMRE AMADELİK KAPASİTELERİ

Bilindiği üzere bulaşıcı hastalıklar, coğrafi haritalar üzerindeki sınırları tanımamaktadır. Covid-19 salgını da siyasi sınırlara aldırılmaksızın yayıldığına devletlerin halk sağlığı konusunda

meydana gelen olumsuz durumları doğru tespit etmek ve bunlara karşı etkili çözüm üretmek için gerekli önlemleri almasının önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Johns Hopkins Sağlık Güvenliği Merkezi (Johns Hopkins Center for Health Security, JHU), Nükleer Tehdit Girişimi (Nuclear Threat Initiative, NTI) ve Ekonomist İstihbarat Birimi (The Economist Intelligence Unit, EIU) tarafından hazırlanan ve 195 ülkeye ait veriyle küresel sağlık güvenliği performans değerlendirmesi sonuçlarını sunan 2019 Küresel Sağlık Güvenliği Endeksi Raporu'na göre, dünya genelinde ortalama sağlık güvenliği puanı 100 üzerinden 40,2'dir. Gelir düzeyi yüksek ülkeler ise ortalama 51,9 puana ulaşabilmiştir.¹²² Raporda salgınlara karşı hazırlığın uluslararası düzeyde çok zayıf olduğunun altı çizilmektedir. Raporun en çarpıcı bulguları şu cümleler ile ifade edilmektedir: "Ulusal sağlık güvenliği tüm dünya genelinde zayıftır. Hiçbir ülke bölgesel ya da küresel çaplı salgın hastalıklara karşı tam olarak hazır değildir ve her ülkenin ele alması gereken önemli boşluklar söz konusudur."

Raporun bulguları henüz çok tazeyken ortaya çıkan Covid-19 hastalığına yakalanmış insan

¹²¹ World Economic Forum; "The Coronavirus Fallout May Be Worse for Women Than Men. Here's Why", 12.03.2020.

¹²² JHU, NTI ve EIU; Global Health Security Index, Nuclear Threat Initiative, Ekim 2019.

sayısındaki hızlı artış, küresel ölçekte sağlık sistemleri üzerinde aşırı yüklenmelere yol açmıştır. Virüs nedeni ile çok sayıda insan hayatını yitirmiştir. Olup bitenler, salgın hastalıklara karşı etkili bir cevap verebilmek için iyi bir sağlık planlamasının çok önemli olduğu hususunu bir kez daha gündeme getirmiştir.

WHO, hastalığa engel olunması ve hastaların tedavi edilmesi süreçlerinde agresif önlemlerin alınmasını tavsiye etmektedir. Çeşitli modellemeler ile virüsün yayılmasının önüne geçilmesinde faydalı olacağı öngörülen ve hastane kapasitelerinin zorlanmasını da engelleyebilecek/azaltabilecek halk sağlığı tedbirleri belirlenmiştir. Bu modellere göre sosyal mesafe uygulamaları, okulların uzaktan eğitime geçmesi, toplu etkinliklerin durdurulması, iş yerlerinin kapatılması, kişisel ve çevresel hijyene daha fazla dikkat edilmesi, maske kullanımı, sokağa çıkma yasakları gibi önlemler sağlık sistemleri üzerindeki büyük baskıyı azaltmaya katkıda bulunmaktadır. Ancak bu tür önlemlerin her biri farklı etkinlik düzeyine sahiptir. Bu nedenle bu tedbirlerin bir paket olarak uygulanmasının, hastalık yayılma zincirinin kırılmasında en etkili yöntem olduğu görülmüştür.¹²³

Diğer yandan, yine WHO tarafından yayınlanan çeşitli yönlendirme notlarında, sağlık sisteminin ani ve beklenmedik bir hasta akınını yönetme kabiliyetini en üst düzeye çıkarmak için bir dizi tedbir de önerilmektedir. Bunlardan bazıları hasta bakım hizmetlerinin sağlanacağı fiziksel alanı genişletmek için aşamalı bir plan oluşturulması, mevcut sağlık iş gücünün belirlenerek ihtiyaca göre yeniden organize edilmesi, sağlık çalışanlarını desteklemek için yeterli malzemenin tedariki, yeterli tıbbi müdahale ekipmanının temin edilmesi, talep

artışını karşılamak için geliştirilen politikaların uygulanması ve yönetilmesi için sistemler kurulmasıdır.¹²⁴ Bu adımları başarı ile atan ülkeler salgının kontrolünde de en başarılı olan ülkelerdir.

Hastalığın yayıldığı süre boyunca incelenen verilere göre ülkeler arasında yoğun bakıma kaldırılan hasta sayısı, solunum desteğine ihtiyaç duyulan süreler ve ölüm oranları arasında farklılıklar söz konusu olabilmektedir.¹²⁵ Ülkelerin farklı nüfus yapıları ve enfekte kişilerdeki yaş ya da kronik hastalıklar gibi risk faktörlerinin yanı sıra hastaneye yatış kriterleri, hastane kapasiteleri, test uygulamaları, veri toplama yöntemleri, enfeksiyon önleme ve kontrol tedbirlerinin uygulanması, bakım süresi ve kalitesi gibi faktörler de hastalığın şiddet ve ölüm oranlarındaki ulusal farklılıkların nedenleri arasındadır. Bu yüzden acil durum hazırlık ve eylem planları yapılırken tüm bu faktörlerin dikkate alınması gerekebilmektedir. Salgının uzun vadeli sonuçlarının sağlık kurumlarını, meslekleri ve öncelikleri nasıl yeniden şekillendireceğini hayal etmek hâlâ zor olsa da hastalığı iyi yöneten ülkelerin sağlık sistemleri örnek alınarak tüm dünya genelinde yeni salgın hazırlık planlarının yapılacağını beklemek yanlış olmayacaktır.

Uluslararası kalkınma kuruluşları ise, sürdürülebilir kalkınma amaçlarından biri olan herkes için daha geniş sağlık ve refah hedefine ulaşmak için, esnek ve kapsayıcı sistemler oluşturma konusunda özellikle Afrika bölgesinde yer alan ülkelere başlıyarak sağlık alanında yatırımların ve uluslararası desteklerin artırılacağını vurgulamaktadır. Bu kalkınma kuruluşlarının gelecek dönemde iş birlikleri oluşturarak dünya genelinde sağlık sistemlerinin daha güçlü alt yapılara ulaşmasında somut

¹²³ WHO; "Considerations in Adjusting Public Health and Social Measures in the Context of COVID-19", Interim Guidance, 16.04.2020.

¹²⁴ WHO European Region; "Health Systems Respond to COVID-19 Technical Guidance #2", 30.04.2020

¹²⁵ WHO European Region; a.g.k.

adımlar atacağı öngörülmektedir. “DFI Alliance” altında bir araya gelen 16 OECD ülkesinin kalkınma finansmanı kuruluşları, gelişmekte olan ülkelerde Covid-19 küresel salgınına karşı birlikte çalışacaklarını duyurmak üzere ortak bir açıklama yapmıştır.¹²⁶ Bu açıklama mevcut likidite sorunlarının çözülmesine yardımcı olmak ve virüsün etkilediği şirketleri desteklemenin yanı sıra küresel sağlık, güvenlik ve ekonomik sürdürülebilirlik için gerekli yeni yatırımları teşvik etmek için gelmesi muhtemel yeni fonların habercisi niteliğindedir.

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK FAALİYETLERİNİN ARTAN ÖNEMİ

Şirketler çok uzun yıllar boyunca hissedarlarının faydasını odaklarının merkezine alarak hareket etmişlerdir. Ancak içinde bulunduğumuz dönemde artan toplumsal duyarlılıklar, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk kavramlarını hayatımızın merkezine getirmiş, bunun bir yansıması olarak iş dünyasının iş yapış süreçlerine bakış açısı kademeli olarak değişmiş ve kurumsal sosyal sorumluluk

ÜLKELERİN SAĞLIK SİSTEMLERİNİ TEKRAR GÖZDEN GEÇİRECEKLERİ DE AŞIKÂRDIR. 2019 KÜRESEL SAĞLIK GÜVENLİĞİ ENDEKSİ RAPORU’NA GÖRE, İYİ BİR SAĞLIK SİSTEMİNİN AŞAĞIDAKİ BAŞLIKLARIN HER BİRİNE YETERLİ OLGUNLUKTA KARŞILIK VERMESİ BEKLENMEKTEDİR.

Önleme

Patojenlerin ortaya çıkmasının veya salınmasının önlenmesi için gerekli eylemler

Sağlık Altyapısı

Hastaları tedavi etmek ve sağlık çalışanlarını korumak için yeterli ve sağlam sağlık altyapısı

Tespit ve Raporlama

Uluslararası salgınlar için erken teşhis ve raporlama sistemleri ve altyapısı

Uluslararası Normlara Uygunluk

Ulusal kapasiteyi geliştirme taahhütleri, boşlukları ele almak için finansman planları ve küresel normlara uyumluluk

Hızlı Cevap

Salgının yayılmasına hızlı cevap verme ve etkileri hafifletme önlemleri

Risk Ortamı

Biyolojik tehditlere karşı genel risk ortamı ve ülke savunmasızlığının analizi ve önleme planları

¹²⁶ FinDev Canada; “Development Finance Institutions Join Forces to Respond to COVID-19 in Developing Countries”, 07.04.2020.

(KSS) faaliyetleri önem kazanmıştır. Start-up seviyesindekilerden büyük ve pek çok sektöre uzanan holdinglere kadar tüm şirketlerin faaliyet anlayışı "hissedar önceliği"nden "paydaş önceliği"ne doğru kaymıştır. Çalışanlar, müşteriler, kamu denetçileri gibi birçok grubu içinde barındıran "paydaş" kavramının şirketlerin stratejilerinde merkeze oturmasıyla şirket yönetimlerinin de paydaşları etkileyen her türlü olaya karşı duyarlılık seviyeleri artmış ve KSS faaliyetleri hız kazanmıştır.

2019 yılının Ağustos ayında Business Roundtable'daki 200'ye yakın CEO, paydaşlar için yaratılan değer hissedarlar için yaratılan değer önüne geçtiği konusunda bir beyanat vermişlerdir.¹²⁷ Tüm dünyanın savaştığı Covid-19 krizinden sonra bu yöndeki eğilimin güçlenmesi, ivmelenerek daha görünür ve hissedilir hale gelmesi beklenmektedir. Çünkü KSS kapsamında iş yapış şekillerine ve şirket stratejilerine entegre edilen unsurların salgın süreçlerinde ne kadar önemli olduğu son günlerde gayet iyi anlaşılmıştır.

Salgınla mücadele sürecinde şirketleri pozitif etkileyen temel KSS unsuru güvendir. Paydaşlarla açık, etkili ve şeffaf iletişim, bir kurumun KSS kültürünün temel bileşenidir. Bu iletişim sayesinde paydaşlarla şirket arasında oluşturulmuş olan güven duygusu, salgın sürecinde şirketin başarısının devamlılığını sağlamak açısından oldukça etkilidir. KSS süreçleri kapsamında çalışanlarının sağlığı ve güvenliği konusunda azami dikkati gösteren ve onlara gerekli esneklikleri tanıyan şirketlerin, bu duruşlarını salgın sürecinde de sürdürdükleri ve çalışanların bu güvenle işlerine daha

rahat devam ettikleri izlenmiştir. Müşteriler ise, güvenlikleri konusunda tedbirleri en üst seviyeye çektikleri bu dönemde, şeffaflıkları ve özenleriyle bilinen şirketlerle olan etkileşimlerini sürdürmekte daha az tereddüt yaşamışlardır.

Oturmuş bir KSS kültürü salgın sürecinde yalnızca şirketin operasyonlarının ve başarısının devamlılığını olumlu etkilemekle kalmamakta, şirketin içerisinde faaliyet gösterdiği toplumu da olumlu yönde etkilemektedir. Sosyal yardım kampanyaları, dayanışma organizasyonları, bağışlar gibi faaliyetlere aşına olan kurumlar, salgın sürecinde de paylarına düşen sosyal faydayı yaratmak konusunda zorlanmamaktadır.¹²⁸ Bu konuda kurum kültürü gelişmiş olan şirketlerin içerisinde bulundukları sektörlerde liderlik rolü üstlenerek pozitif etki yarattıkları, dünyanın farklı coğrafyalarında halihazırda görülmeye başlanmış bir durumdur.¹²⁹

Salgın sürecinde KSS aracılığıyla yaratılan pozitif etkinin görülmesi için ise bir ön koşul öne çıkmaktadır: KSS'nin şirketin işleyişine bir eklenti olarak değil bütünleşik olarak kurgulanmış olması. Muhasebe, finans, insan kaynakları, pazarlama, satış ve strateji gibi alanlarla KSS'yi iç içe geçirebilmiş olan kurumlar salgın sırasında gözle görülür bir başarı elde edebilmektedir. Bu durum da KSS'nin tüm şirketler için önemini açıkça gözler önüne sermektedir.¹³⁰

¹²⁷ Robichaud, François; "How COVID-19 Is Changing Corporate Social Responsibility", Borealis, 06.04.2020.

¹²⁸ Prowly Magazine; "Corporate Social Responsibility in the Age of Coronavirus".

¹²⁹ Sotomayor, Barbara; "COVID-19, Contracts, and Corporate Social Responsibility", Legal 500 Magazine.

¹³⁰ Aguinis, Herman; "Understanding COVID-19: A Behavioral Corporate Social Responsibility Perspective", International Council for Small Business, 27.03.2020.

SALGIN GÜNLERİNDE ATIK YÖNETİMİ

Salgın sürecinde tercih edilen tek kullanımlık ürünler, salgından önce kullanılan muadillerine göre çok daha sık ve daha fazla atık oluşturmaktadır.

Her anlamda küreselleşen dünyada kentleşme, sanayileşme ve nüfus artışına bağlı olarak kaynaklar daha çok ve bilinçsizce tüketilmekte ve bunun sonucunda atık miktarında da artış görülmektedir. Malzemelerin kullanım ömrünü tamamlamasıyla kullanıcıları için değeri kalmayan atıkların çevre ve insan sağlığı üzerinde birçok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Atıkların söz konusu etkilerini ortadan kaldırmak için uygun şekilde toplanması, taşınması ve zararsız hale getirilmesi gerekmektedir. Yerleşim bölgelerinde üretilen organik, kâğıt, plastik, seramik, cam ve metal atıkların içinde bulunduğu toplam kentsel katı atık miktarı dünyada 2,01 milyar ton iken Türkiye’de 32,21 milyon tondur (2018).^{131, 132} Dünyada atık toplama işlemi genellikle belediyelerin sorumluluğundadır ve Türkiye’de de belediyeler tarafından yürütülmektedir.

Hem dünyada hem de Türkiye’de oluşan atığın azaltılma ve değerlendirilmesi amacıyla birtakım çalışmalar mevcuttur. Örneğin, AB döngüsel ekonomi paketi kapsamında hazırlanan eylem planı içerisinde, 2030 yılına kadar evsel atıkların %65’inin dönüştürülerek yeniden kullanılması, ambalaj atıklarının ise %75’inin dönüştürülerek yeniden kullanılması gibi hedefler bulunmaktadır.¹³³ Bunlara ek olarak AB; ekosisteme ve insan sağlığına zarar veren okyanuslardaki ve denizlerdeki artan plastik atık miktarını durdurmak için 2020 yılı sonuna kadar plastik tabak, çatal, bıçak, kaşık, pipet ve kulak temizleme çubukları gibi tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanımını yasaklayacağını duyurmuştur. 2029 yılına kadar ise plastik şişelerin %90’ının toplanır halde olması hedeflenmektedir.¹³⁴

¹³¹ Kaza, Silpa, Yao, Lisa ve diğerleri ; *What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050*, World Bank Group, Urban Development Series, Washington, D.C., 2018.

¹³² TÜİK; “Bertaraf ve Geri Kazanım Yöntemlerine Göre Belediye Atık Miktarı”, 2018.

¹³³ Ufuk 2020; “Döngüsel Ekonomi”, 28.04.2020.

¹³⁴ European Commission; “Circular Economy: Commission Welcomes Council Final Adoption of New Rules on Single-Use Plastics to Reduce Marine Plastic Litter”, 28.04.2020.

Türkiye’de son yıllarda israfın önlenmesi, kaynakların daha verimli kullanılması, atık oluşumunun engellenmesi ya da en aza indirilmesi, atığın oluşması durumunda ise kaynağında ayrı toplanması ve geri kazanımının sağlanması ile ilgili yaklaşımlar içeren “sıfır atık” projesi gündemdedir. Bu kapsamda yapılan önemli düzenlemelerden birisi plastik poşet kullanımına dönük ücretlendirmedir. Perakende satışlarda tek kullanımlık plastik poşet kullanımını azaltmak için daha önce ücretsiz olarak verilen plastik poşetler 2019 yılından beri tüketicilere belirli bir ücret karşılığında satılmaktadır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB) yetkililerinin açıklamalarına göre, uygulamanın başlamasını izleyen ilk 11 ayda yaklaşık 150 bin ton plastik tasarrufu sağlanmış ve aynı dönemde plastik poşetlerin kullanımı %77 oranında düşmüştür.¹³⁵ Türkiye’nin 2023 yılı hedefleri arasında oluşan toplam atığın %12’si oranındaki ambalaj atıklarının ayrı toplanması ve geri dönüştürülmesi, yine toplam atığın %4’ünün biyolojik yöntemlerle, %11’inin mekanik biyolojik yöntemlerle ve %8’inin ise

termal yöntemlerle geri kazandırılması, böylece toplamda atıkların %35’inin geri dönüşümü veya geri kazanımının sağlanması hedeflenmektedir.

2. Dünya Savaşı’ndan beri insanlığın karşılaştığı en önemli küresel sağlık sorunu ve en büyük zorluk olarak kabul edilen Covid-19’e karşı mücadelenin sürdüğü şu günlerde, hem dünyada hem de ülkemizde hijyen şartlarını sağlayabilmek amacıyla “tek kullanımlık” olarak nitelendirilen plastik eldiven, maske, kâğıt havlu vb. ürünlerin tüketimi dolayısıyla da atık miktarı kaçınılmaz olarak artmaktadır. PAGEV Başkanı Yavuz Eroğlu, normalde fast food, kafe, çay bahçesi, hastane gibi yerlerde tercih edilen tek kullanımlık plastik bardak, tabak, çatal, kaşık, bıçak gibi ürünlerin, salgın hastalık endişesiyle artık evlerde, iş yerlerinde ve fabrikalarda da tüketilmeye başlandığını vurgulamaktadır. Salgın sürecinde Türkiye’de ve dünyada toplu karantina alanlarında sadece tek kullanımlık plastik ürünlerin kullanıldığını ifade eden Eroğlu, virüsün hastane içerisinde yayılmasını engellemek için sağlık personeli ve hastalar

¹³⁵ Anadolu Ajansı; “Poşet Satın Almayan Vatandaşın Çevreye 150 Bin Tonluk Katkı”, 07.05.2020.

Wuhan'da salgın en fazla sayıda insana ulaştığında, günde 200 tonun üzerinde tıbbi atık ortaya çıkmıştır.

tarafından da sadece tek kullanımlık plastik ürünlerin tercih edildiğini belirtmektedir.¹³⁶

Salgında talebi artan bir diğer ürün grubu ise gerekli hijyen şartlarının sağlanması amacıyla bolca stoklanan ve kullanılan tuvalet kâğıdı, peçete, kâğıt el havlusu veya paketli ıslak mendillerdir. Tek kullanımlık ve kişisel nitelikli olması nedeniyle bu malzemeler, kumaş havlu ve bez gibi bir defadan fazla kullanılabilen ürünlerin yerine tercih edilmektedir. Bu süreçte tercih edilen tek kullanımlık ürünler, salgından önce kullanılan muadillerine göre çok daha sık ve daha fazla atık oluşturmaktadır.

Salgın önlemlerinden dolayı tamamen veya kısmen evde ikamet etmek zorunda kalan insanların büyük bölümü, ihtiyaçlarını internet üzerinden alışveriş yapmak suretiyle karşılamaktadır. Online olarak satın alınan bu ürünlerin kargo aracılığıyla tüketicilere teslim edilmesi, salgın öncesine göre daha fazla ambalaj atığı üretilmesine neden olmaktadır.

Halk sağlığının gözetilmesi hedefi doğrultusunda hastaların tedavisi ve sağlık/ hizmet çalışanlarının korunması için gerekli olan eldiven, maske, yaşam destek ekipmanı,

solunum cihazı, şırınga gibi ürünlerin yapımında kullanılan plastik malzemelere olan talep de ani olarak artmıştır. Plastik bazlı ürünlerin üretiminde ortaya çıkan atıkların yönetimi kadar, bizihi plastik ve plastik türevi malzemelerin kullanım sonrası bertarafı da önem arz etmektedir.

Tıbbi atıkların yönetimi hem dünyada hem de ülkemizde iki şekilde yapılmaktadır. Özel görevliler tarafından toplanan tıbbi atıklar yüksek sıcaklıklarda yakılmakta ya da yüksek sıcaklıklarda sterilize edildikten sonra düzenli depolama sahalarına gönderilmektedir. Hastanelerde üretilen tıbbi atık miktarı, enfeksiyonlu hasta sayısına bağlıdır. Çin'de yapılan bir araştırmaya göre, hastanede yatan enfeksiyonlu bir hasta günde 0,68 kg tıbbi atık üretmektedir.¹³⁷ Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede diğer hastalıklara göre çok daha fazla tıbbi kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Yatak başına üretilen günlük tıbbi atık miktarına maskeler, eldivenler, koruyucu gözlükler ve koruyucu giysiler de eklenince bu sayı 2,5'a (kg/gün.yatak) çıkmaktadır.¹³⁸ Salgının ilk günlerinde tıbbi atıkların yıllık 18.000 ton kapasiteye sahip olan yakma tesisinde işlenmekte olduğu Wuhan'da, bazı mevcut hastanelerde ve salgınla

¹³⁶ NTV; "Corona Virüs Endişesi Tek Kullanımlık Plastiklere Talebi Artırdı", 03.05.2020.

¹³⁷ Yong, Z., Gang, X. ve diğerleri; "Medical Waste Management in China: A Case Study of Nanjing", Waste Management, Yıl:2009, Sayı:29, ss.1376-1382.

mücadele amacıyla kurulan hastanelerde tıbbi atık bertarafı için tesisler inşa edilmiştir. Çin medyasına göre, Wuhan'da salgın en fazla sayıda insana ulaştığında günde 200 tonun üzerinde tıbbi atık ortaya çıkmıştır.¹³⁹

Hastanede üretilen tıbbi atıkların dışında koronavirüs testleri pozitif sonuçlanan, koronavirüs taşıyan hastanın temas grubunda bulunan, yurt dışı ya da şehir dışından gelmeleri sebebiyle karantinada olan kişilerin maske ve eldiven kullanması ile tıbbi atık üretim miktarı had safhaya ulaşmıştır. Bu tür ürünlerin kullanım ömrü bittiğinde, atıklarının yönetiminde birtakım sorunlar yaşanabilmektedir. Ortaya çıkan atıkların doğru şekilde yönetilmemesinin, insan sağlığı ve çevre üzerinde geri dönüşü olmayan etkileri bulunmaktadır.

Salgının başlamasından önce de kara ve deniz ekosistemlerindeki kirlilikle ilgili artan endişeler nedeniyle plastik atıkların yönetimi önemli bir çevresel sorun olarak kabul edilmekteydi. Son dönemde yapılan bir çalışmada; sosyal mesafe önlemleri, seyahat ve sokağa çıkma kısıtlamaları, halkın büyük bir bölümünün evde kalmayı tercih etmesi ve bütün bunlara bağlı olarak turizm faaliyetlerinin düşmesi sonucunda, atıkların azaldığı ve bu durumun, dünyadaki birçok plajın salgın öncesi döneme göre temizlenmesini sağladığı belirtilmektedir.¹⁴⁰ Hong Kong'da çevreci bir grup tarafından sahilde toplanan ve hiçbir önlem alınmaksızın doğaya bırakılmış, sadece insanlara değil deniz canlıları ve vahşi yaşama da zarar vermesi muhtemel maskeler ise yeni tehlikeyi göz önüne sermektedir.¹⁴¹

Bilindiği üzere Birleşmiş Milletler tarafından Binyıl Kalkınma Hedefleri üzerine 2030 gündemi kapsamında toplam 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA) tanımlanmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA'lar) küresel kalkınma yaklaşımı içinde büyüme, teknolojik gelişme, istihdam ve sanayileşme gibi ekonomik konuların yanı sıra cinsiyet eşitliği, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının gözetilmesi, gıda israfının azaltılması, çölleşme ve kuraklıkla mücadele, biyoçeşitliliğin korunması gibi sosyal ve çevresel konuları da sürdürülebilir kalkınma gündemine taşımıştır. Salgındaki atık etkilerinin SKA'lar merceğinden değerlendirilmesi çarpıcı sonuçlar çıkarmaktadır.

¹³⁸ Yu, Hao, Sun, Xu ve diğerleri; "Reverse Logistics Network Design for Effective Management of Medical Waste in Epidemic Outbreaks: Insights from the Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Outbreak in Wuhan (China)", *International Journal of Environmental Resource and Public Health*, Yıl:2020, Cilt/Sayı:17(5).

¹³⁹ South China Morning Post; "Coronavirus: China Struggling to Deal with Mountain of Medical Waste Created by Epidemic", 02.05.2020.

¹⁴⁰ Zambrano-Monserrate, M. A., Ruano, Maria A. ve Sanchez-Alcalde, Luis; "Indirect Effects of COVID-19 on the Environment", *Science of the Total Environment*, Yıl:2020, Cilt:728.

¹⁴¹ Master, Farah ve Chow, Yoyo; "Discarded Coronavirus Masks Clutter Hong Kong's Beaches, Trails", *Reuters*, 20.04.2020.

Daha önce bahsedildiği üzere, salgın nedeniyle tek kullanımlık bardak, tabak, maske, eldiven gibi ürünlerin kullanımından dolayı plastik atık miktarı, online olarak satın alınan ürünlerin kargo ile teslim edilmesinden dolayı ambalaj atık miktarı, tek kullanımlık peçete, kâğıt havlu kullanımından dolayı ise kâğıt atık miktarı artış göstermiştir. Bu ürünlerin daha fazla kullanılmasından dolayı söz konusu ürünler salgın öncesi döneme göre daha fazla miktarda üretilmiştir. Daha fazla miktarda üretilen bu ürünler, üretimlerinde kullanılan zararlı kimyasallar ve oluşan sera gazı emisyonları sebebiyle SKA 13'e (İklim Eylemi) olumsuz anlamda etki ederek hedefin sağlanmasında risk teşkil edebilecektir. Kullanılan zararlı kimyasallar ve oluşan sera gazı emisyonlarının hava kalitesini düşürmesi ile SKA 3 (Sağlık ve Kaliteli Yaşam) ve SKA 11'inin (Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar) de etkilenmesi söz konusudur. Oluşan atıkların (özellikle plastik atıklar) okyanus ve denizlere bırakılması kimyasal kirlenmeye yol açmakta, su kalitesini düşürmekte ve deniz ekosistemini bozmaktadır. Bu durum SKA 14'ü (Sudaki Yaşam) olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Atıkların neden olacağı su kirliliği SKA 6 (Temiz Su ve Sanitasyon) hedefine ulaşılmasını zora sokabilecektir. Plastik atıklar (mikroplastikler) ise balıklar tarafından yiyecek sanılarak tüketilebilmektedir. İnsanlar bu ürünlerle beslenen balıkları yediğinde, mikroplastiklerin

insana transferi söz konusu olabilmektedir ve bu durumun gelecekte insan nesli için çok ciddi sağlık problemleri yaratma riski mevcuttur.

Türkiye'de koronavirüs vakalarının görülmeye başlanmasıyla ÇŞB bünyesinde yer alan Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü atıkların yönetimi ile ilgili 3 adet genelge yayınlamıştır: Tek Kullanımlık Maske, Eldiven Gibi Kişisel Hijyen Malzeme Atıklarının Yönetiminde Covid-19 Tedbirlerine İlişkin 2020/12 Genelgesi (7 Nisan 2020), Covid-19 Salgını ve Atıksu Yönetimine İlişkin Önlemler Genelgesi (8 Nisan 2020), Covid-19 Salgını Süresince Gemi Atıkları Yönetimi Genelgesi (10 Nisan 2020).

Salgın, belediye atık yönetimi uygulamaları ve prosedürleriyle (çalışanlar için güvenlik ve sağlık önlemleri, atık arıtma gereksinimleri, atık sektörü için koronavirüse bağlı genel prosedürler) ilgili yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Kişisel hijyen malzeme atıkları ile ilgili olan genelgede bu atıkların biriktirilmesi, toplanması, taşınması, geçici olarak depolanması, atık işleme tesislerine teslim edilmesi aşamalarında dikkat edilmesi gereken hususlar yer almaktadır. Yayınlanan genelgede görevli personele ait yönergeler de bulunmaktadır. Genelgeye göre ev ve iş yerlerinden çıkan hijyen malzeme atıkları diğer atık statüsünde gri renkli veya gri etiketli bir ekipmanda toplanmalı ve ekipmandaki atık torbasının ¾'ü dolduğunda ağzı kapatılarak ikinci bir torba devreye alınmalıdır. Ağzı kapalı atık torbasının geçici depolama tesislerinde 72 saat bekletildikten sonra diğer atık olarak evsel katı atık kapsamında yönetilmek üzere belediyeye teslim edilmesi gerekmektedir. Genelgeye göre, toplu karantina alanlarında oluşan atıklar ise tıbbi atık olarak değerlendirilmelidir.¹⁴² Bunlara ek olarak, bazı yerel idareler şehrin bazı noktalarına kullanılmış

¹⁴² ÇŞB (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı); Tek Kullanımlık Maske, Eldiven Gibi Kişisel Hijyen Malzeme Atıklarının Yönetiminde Covid-19 Tedbirlerine İlişkin 2020/12 Genelgesi, 28.04.2020.

maske ve eldivenlerin bırakılması için tıbbi atık kutusu konuşlandırmıştır.

Ülkemizde tıbbi atıkların yönetimi ile ilgili esaslar 25.01.2017 tarihinde yürürlüğe giren “Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği” ile belirlenmiştir. Yönetmelik, tıbbi atık üreticilerine atıkların kaynağında ayrı toplanması ve geçici depolanması sorumluluğunu; belediyelere ise tıbbi atıkların geçici atık depolarından alınarak toplanması, taşınması, sterilizasyonu ve bertaraf işlemlerine tabi tutulması sorumluluğunu vermiştir.

ÇŞB beyan kayıtlarına göre 2017 yılında ülkemizde 98.729 ton tıbbi atık üretilmiştir.¹⁴³ Çevre izin ve lisansına sahip 67 sterilizasyon tesisi ve yakma tesisi bulunmaktadır. Salgından önce Türkiye’de sadece İstanbul’da günlük 77 ton tıbbi atık toplanmakta ve İSTAÇ’ın yıllık yaklaşık 40.000 ton kapasiteli sterilizasyon tesislerinde sterilize edildikten sonra düzenli depolamaya gitmekte idi. İstanbul’da tıbbi atıkların bir kısmı ise 1995 yılında kurulmuş olan tıbbi atık yakma tesisinde yakılmaktadır.¹⁴⁴ Bir başka güncel istatistik ise Samsun’dan elde edilmiştir. Samsun Büyükşehir Belediyesi Katı Atık Düzenli Depolama Sahası içindeki Tıbbi Atık Sterilizasyon Tesisinde 2019 yılında toplam 1.812 ton tıbbi atık işlendiği, virüsün etkisini hissettirdiği bu yılın Mart ayında 150 ton tıbbi atığın bertaraf edildiği açıklanmıştır.¹⁴⁵ Açıklanan bu rakamlar incelendiğinde, virüsün etkisiyle Samsun’da oluşan tıbbi atıkların artmadığı, hastanelerin poliklinik hizmetlerindeki azalmanın diğer etkilerden kaynaklanan artışı telafi ettiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, salgın süresince Türkiye’de tıbbi atık miktarının arttığına dair resmi bir açıklama bulunmamaktadır.

¹⁴³ ÇŞB; Tehlike Atık İstatistikleri Bülteni (2017), 28.04.2020.

¹⁴⁴ İSTAÇ; “Tıbbi Atık Yönetimi”, 28.04.2020.

¹⁴⁵ Samsun Belediyesi; “Tıbbi Atık Seferberliği”, 29.04.2020.

Türkiye’de koronavirüsün görülmesiyle atık yönetimiyle alakalı yayınlanan 3 genelge (Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü tarafından)

01

*Tek Kullanımlık Maske, Eldiven
Gibi Kişisel Hijyen Malzeme
Atıklarının Yönetimi*

02

*Covid-19 Salgını ve
Atıksu Yönetimi*

03

*Covid-19 Salgını Süresince
Gemi Atıkları Yönetimi*

AB ülkelerinin genelinde kişisel hijyen malzemeleri ile ilgili olarak Türkiye’de yayınlanan genelgeye benzer bir rehber yayınlanmıştır. Türkiye’de yayınlanan genelge bahse konu rehberle büyük ölçüde örtüşmektedir. AB ülkelerine yönelik olarak yayınlanan rehberde, koronavirüs testi pozitif olan kişilerin, karantinada tutuldukları bireysel alanlarında atık yönetimini nasıl yapmaları gerektiği daha ayrıntılı olarak verilmiştir.¹⁴⁶

Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca denize kıyısı olan 28 ili kapsayan gemi atıkları ile ilgili yayınlanan genelgede “Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesi Sözleşmesi” (Marpol Sözleşmesi) çerçevesinde salgınla mücadele edilmesi için uyulması gereken önlemler belirtilmiştir. Genelgede, yurt dışından gelen ve sıhhi bir risk taşıyıp taşımadığı kontrol edilmeyen hiçbir gemi ile temas kurulmaması, kontroller sonucunda risk taşımadığı tespit edilen gemilere ise sadece koruyucu ekipmanlar ile temas sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Genelgeye göre, gemide oluşan atıkların türlerine göre ayrıştırılmış şekilde ve kapalı poşetlerde teslim alınması gerekmektedir. Gemide oluşan kişisel hijyen malzemeleri atıkları ev ve iş yerlerinde

oluşan kişisel hijyen malzemeleri atıkları gibi yönetilecektir. Karantina uygulanan gemilerde ise oluşan tüm atıkların tıbbi atık olarak değerlendirilmesi beklenmektedir.¹⁴⁷

ÇŞB, WHO’nun Covid-19 virüsünün atıksu arıtma tesislerinden veya atıksudan bulaştığına dair herhangi bir delil bulunmadığını ifade ettiğini belirtmiş, virüsün dezenfeksiyona karşı hassas olduğuna dayanarak atıksu dezenfeksiyon uygulamaları bakımından Covid-19’a özgü yeni bir işlem yapılmasına gerek olmadığını bildirmiştir. Atıksu ile ilgili yayınlanmış olan genelgede bitki ve yeşil alan sulamasında kullanılan arıtılmış atıksuların dezenfekte edilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Arıtılmış atıksu deşarj edilen akarsularda rafting, yüzme, tahıl yıkama gibi faaliyetlere izin verilmemesi veya verilmesi durumunda tesis çıkışında dezenfeksiyon uygulanması gerekmektedir.¹⁴⁸

ÇŞB tarafından yayınlanan bu üç genelge salgının bulaşma riskini azaltma amaçlı olduğu için SKA 3 (Sağlık ve Kaliteli Yaşam) ve SKA 11 (Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar)’e hizmet etmektedir. Yayınlanan bu genelgeler, atıkların çevreye bırakılmasının önüne geçtiği için SKA 6 (Temiz Su ve Sanitasyon), SKA 13 (İklim Eylemi) ve SKA 14’ü (Sudaki Yaşam) olumlu şekilde etkilemektedir.

Salgından etkilenen bir diğer sektör ise geri dönüşüm sektörüdür. Geri dönüşüm, atıkların kaynağında ayrı toplanarak tekrar hammadde haline getirilmesidir. Bu şekilde kullanılmış maddelerden hammadde üretilmekte ve yeniden ürün üretimi gerçekleştirilmektedir. Geri dönüştürülen ürünler sayesinde sera gazı ve atıksu oluşumu azaltılmakta, enerji tasarrufu sağlanmakta, istihdam yaratılmakta, temiz

¹⁴⁶ ACR+ (Association of Cities and Regions for Sustainable Resource Management); “Municipal Waste Management and COVID-19”, 20.04.2020.

¹⁴⁷ ÇŞB; Covid-19 Salgını Süresince Gemi Atıkları Yönetimi Genelgesi, 03.05.2020.

¹⁴⁸ ÇŞB; Covid-19 Salgını ve Atıksu Yönetimine İlişkin Önlemler Genelgesi, 03.05.2020.

teknolojiler geliştirilmektedir. Bunlara bağlı olarak atık depolama ve yakma tesislerinde gereksiz kapasite işgalinin önüne geçilmektedir.

Salgından etkilenen çoğu AB ülkesinde Covid-19 testi pozitif çıkan hasta ve yakınlarının atıklarını ayrıştırmaması gerektiği söylenerek bir anlamda sürdürülebilir atık yönetimi kısıtlanmıştır. Bu kişilerin pil, batarya gibi elektronik atıkları ve diğer tehlikeli atıkları bir süre daha evlerinde saklamaları gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁹ Covid-19 ile birlikte geri dönüşüm tesisleri, hem dönüştürülen malzemelere olan talebin düşmesi nedeniyle hem de virüsten korunma amacıyla bir süre üretime ara vererek işletmelerini kapatmıştır.

Ayrıca, küresel çapta yaşanan ekonomik daralma ve faaliyetlerin durması sebebiyle fosil yakıtlara olan talep azalmış ve petrol fiyatları da son otuz yılın en düşük seviyesine inmiştir. Bu durumun, plastik gibi petrol kaynaklı ürünlerin üretim maliyetlerini düşürmesi beklenmektedir. Geri dönüştürülmüş plastik üretimi maliyetinin yeni plastik üretimi maliyetinin üzerinde kalması, büyük ihtimalle geri dönüştürülmüş plastik talebini azaltacak ve yeni plastik üretimini artıracaktır. Dünyada plastik atıklarının sadece %9'u geri dönüştürülebilirken ve oluşan plastik atıklarının çok büyük bir kısmı toprak ya da denizlerde kalıntı olarak birikerek çevreyi ve toplumu tehdit ederken, daha çok yeni plastik üretilebileceği tahmini oldukça endişe vericidir.

Geri dönüşüm yoluyla kaynak kullanımı açısından sağlanan verimlilik doğal kaynakların tükenmesini ve çevrenin kirlenmesini büyük oranda engellenmekte, su ve elektrik tüketimini azaltmaktadır. Bu bağlamda, geri dönüşüm tesislerinin bir süre işletilmemesi SKA 6

¹⁴⁹ ACR+; a.g.k.

“

Atık yönetimi;
kentleşme,
sanayileşme ve nüfus
artışı gibi faktörler
ışığında daha da
belirginleşen büyük
bir öneme sahiptir.

”

(Temiz Su ve Sanitasyon) ve SKA 13 (İklim Eylemi) ve bağıntılı olarak SKA 3 (Sağlık ve Kaliteli Yaşam), SKA 11 (Sürdürülebilir Şehir ve Topluluklar), SKA 14'ü (Sudaki Yaşam) olumsuz yönde etkilemektedir. Tesisin bir süre hizmet verememesi ve buna bağlı olarak istihdam kaybı yaşanması ise SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme) ve SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı) hedeflerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Atık yönetimi; kentleşme, sanayileşme ve nüfus artışı gibi faktörler ışığında daha da belirginleşen büyük bir öneme sahiptir. Salgın süresince tedavi ve tedbir için kullanılan ürünler ve tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle tıbbi atıklar ile kâğıt ve plastik atıkları artış göstermiş ve bazı geri dönüşüm tesisleri belirli bir süre için kapatılmıştır. Salgın günlerinde daha tehlikeli hale gelen ve doğru yönetilmediği takdirde hastalığın yaygınlaşmasına neden olabilecek bu gibi atıkların; temiz su teminine, sağlıklı ve kaliteli yaşama, çevreye, iklime ve istihdama olumsuz etkileri bulunmaktadır.

SALGIN VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLİŞKİSİ

İklim değışikliğı ve salgın hastalıklar arasında ciddi bir ilişki mevcuttur.

İNSANLIĞIN EN ZORLU PROBLEMİ: İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim değışikliğı, insanlığın önümüzdeki dönemde altından kalkmak için en fazla çaba sarf etmesi gereken problemlerin başında gelmektedir. İklim değışikliğinin bir kavram olarak toplumların yakın ilgi alanına girmesi son dönemlerde gerçekleşmiş olsa da sera gazı emisyonlarının küresel ısınmaya olan etkileri yaklaşık yüz yirmi yıl önce bile bilinmekteydi. Sanayi devrimi ile birlikte artan kömür kaynaklı enerji tüketiminin küresel sıcaklıkta artışa sebep olabileceğı öngörüsü - her ne kadar bu artışların soğuk iklimli bölgelerde tarım üretimini artırabilecek bir pozitif etken olabileceğı yönünde olsa da - 1896 yılında İsveçli bilim adamı Svante Arrhenius tarafından ifade edilmiştir. Ancak sera gazı emisyon artışının ciddi çevresel sonuçları olabileceğine yönelik ana akım medyadaki ilk haber, 1956 yılında New York Times'da yayınlanmıştır.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Revkin, Andrew; "Climate Change First Became News 30 Years Ago. Why Haven't We Fixed It?", National Geographic, Temmuz 2018.

Bilim dünyasında iklim değişikliğinin ne kadar önemli bir sorun olduğunun yüksek perdeden dile getirilmeye başlanmasının bir sonucu olarak politika yapıcılarını yönlendirmek üzere BM Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) kurulmasının üzerinden otuz yıldan fazla süre geçmiştir.

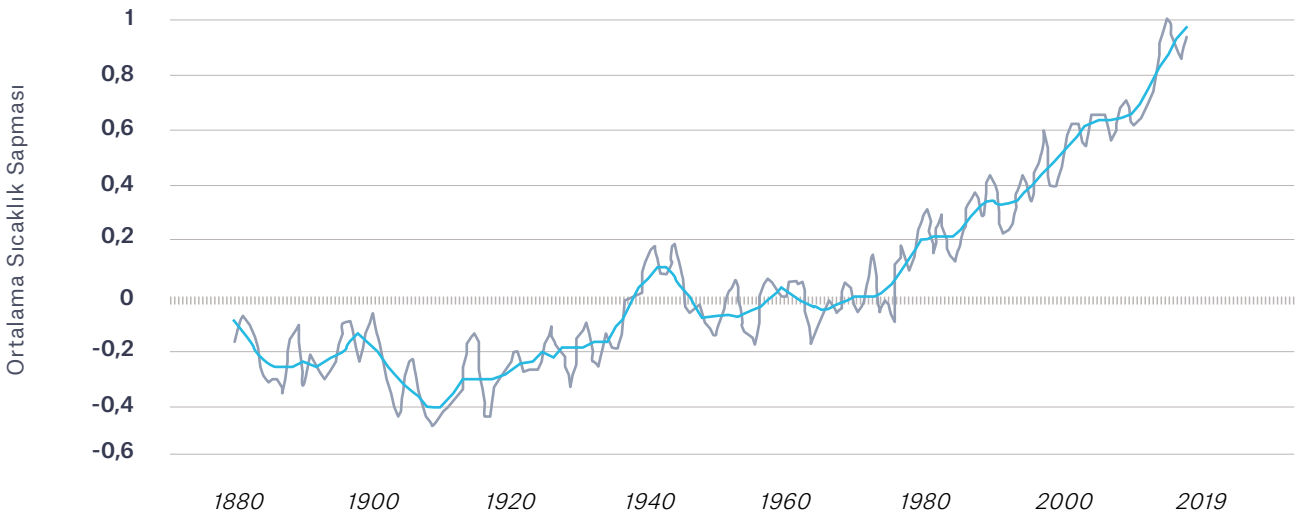
Ne var ki iklim değişikliğinin dünya ve insanlık için çok yıkıcı etkilerinin olacağı ve gerekli önlemler alınmaz ise bu takvimin sürekli olarak yakınlacağı yıllardır dile getirilse de günümüzde hâlâ elle tutulur bir çözüm veya çözümler silsilesi üzerinde mutabık kalılabilmiş değildir.

2015 yılında pek çok ülkenin imzaladığı Paris Anlaşması çerçevesinde iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinin engellenebilmesi için küresel ortalama sıcaklık artışının sanayi

öncesi döneme göre en fazla 1,5°C olması hedeflenmiştir. Halihazırda bu 1,5°C'lik sınırın yaklaşık 1°C'lik kısmına ulaşılmış durumdadır.

İklim değişikliğinin fiziksel etkilerinin doğrudan ve çok daha gözle görülür biçimde hissedilmeye başlanması, acil önlemler alınmasını gerektiren bu olgunun daha fazla konuşulmasına ve ortak çözümler için yapılan çağrılarının artmasına yol açmaktadır. Söz konusu fiziksel etkiler, bulunduğu konum nedeniyle iklim değişikliğinden yüksek oranla etkilenmesi beklenen ülkemizde de günden güne daha fazla hissedilir hale gelmektedir. Birkaç yıl önce hayatımıza giren dolu olayları, hem şiddet hem vaka sayısı açısından sürekli artışta olan aşırı yağışlar ve beraberinde gelen sel felaketleri, mevsim normallerinin dışında seyreden sıcaklıklar vb. artık Türkiye'de de günlük hayatın bir parçası olmaktadır.

NASA TARAFINDAN YAPILAN ÖLÇÜMLERE GÖRE DÜNYA TARİHİNDEKİ EN SICAK YİRMİ YILDAN ON DOKUZU 2001 SONRASINDA GERÇEKLEŞMİŞTİR. ANORMAL SICAKLIKLARIN YILLARA GÖRE ARTIŞI ŞÖYLEDİR:

Küresel Yerküre-Okyanus Sıcaklık Endeksi.
Şekil: Escarus, Kaynak: NASA

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE SALGIN HASTALIKLAR

Her ne kadar ilk bakışta - özellikle Türkiye'deki etkileri açısından - Covid-19 salgını ile iklim değişikliği arasında doğrudan bir bağlantı göze çarpmasa da iklim değişikliği ve salgın hastalıklar arasında ciddi bir ilişki mevcuttur.

Ormansızlaştırma, vahşi hayvanların insan popülasyonlarına daha fazla yakınlaşması sonucunu doğurmaktadır. Bu da zoonotik (hayvanlardan insanlara bulaşan) virüslerin türler arasında bir sıçrama yapması olasılığını artırmaktadır. Keza IPPC de küresel ısınmanın yeni virüslerin çıkma olasılığını yükselttiği uyarısını yapmaktadır.¹⁵¹

WHO da küresel salgın hastalıkları artırıcı potansiyeli sebebiyle iklim değişikliği konusunu oldukça yakından takip etmektedir. Özellikle sıtma ve deng humması hastalıkları üzerinde yapılan araştırmalar, küresel sıcaklıklarda gerçekleşecek 2 ilâ 3 santigratlık (3°C) bir artışın sıtma kapma riski altındaki insan sayısını %3 ile %5 arasında artıracağını göstermektedir. Bu değerler, sıtma kapma riski bulunan insan sayısının birkaç yüz milyon olduğu anlamına gelmektedir. Böyle bir felâket ihtimalinin ortaya çıkması durumunda, halihazırda salgından etkilenen bölgelerdeki "salgın etkinlik süreleri" de artacaktır.¹⁵² Her ne kadar günümüzdeki farkındalık ve teknolojik ilerleme sayesinde en kötü senaryo olarak kabul edilen 4,5°C'lik sıcaklık artışı büyük ihtimalle gerçekleşmeyecek olsa da bilim insanları sıtma salgını araştırmasının üst bandı olan 3°C'ye 2100 yılında ulaşabileceğini belirtmektedirler.

İklim değişikliği ile salgın hastalıklar arasındaki ilişkiye dair çarpıcı bir örnek 2014-2016 yılları arasında yaşanan Ebola salgınıdır. Bu salgının en önemli sebeplerinden birisinin Batı Afrika'daki ormanların tarım için yok edilmesi olduğu ifade edilmektedir.¹⁵³ 2017'de yapılan bir araştırmaya göre dünya ısındıkça karasal hayvanlar kutuplara her on yılda 17 kilometre daha fazla yaklaşmakta¹⁵⁴; okyanus hayvanları ise çok daha hızlı bir şekilde, on yılda 72 kilometre göç etmektedirler. Küresel sıcaklıklar arttıkça insanların ve salgın hastalıkların kaynağı olan vahşi hayvanların yaşam alanları birbirine karışmaya başlamaktadır ve salgın hastalıkların ortaya çıkma hızları da önümüzdeki dönemde küresel iklim değişikliği ile birlikte artış gösterecektir.

Küresel iklim değişikliğinin en büyük yıkıcı etkilerinden biri de su kıtlıkları olacaktır. Günümüzde özellikle taze su açısından hassas olan bölgelerde yaşanmaya başlanmış olan bu problem, nüfus artışı ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme ihtiyacı sonucunda katlanarak büyümektedir. İlave olarak iklim değişikliğinin küresel çapta göçler üzerinde de ciddi etkileri olduğu bilinmektedir.¹⁵⁵ Ekonomik büyüme, nüfus artışı, göçler ve kentleşmenin aşırı artışı ile hem salgın hastalıklar daha fazla görülebilecek, hem de su kıtlığı yüzünden hijyene ve sağlık hizmetlerine erişimde büyük sıkıntılar yaşanmaya başlanacaktır. Tüm bunlar, yalnızca toplum sağlığı perspektifinden bakıldığında bile, önüne geçilememesi durumunda iklim değişikliğinin insanlık için oldukça yıkıcı etkileri olabileceğini gayet açık biçimde gözler önüne sermektedir.

¹⁵¹ Koundouri, Phoebe; "Never Waste a Crisis: For a Sustainable Recovery from Covid-19", Sustainable Development Solutions Network, 01.04.2020.

¹⁵² WHO; "Climate Change and Human Health", Who.int, 06.05.2020.

¹⁵³ Davis, Caroline; "Deforestation 'May Have Started West Africa's Ebola Outbreak'", The Guardian, 29.10.2015.

¹⁵⁴ Goudarzi, Sarah; "How a Warming of Climate Could Affect the Spread of Diseases Similar to COVID-19", Scientific American, 29.04.2020

¹⁵⁵ Podesta, John; "The Climate Crisis, Migration, and Refugees", Brookings Institution, 25.09.2019.

COVID-19 SALGINININ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Küresel nitelik kazanan bir salgın hastalık krizinde olası “pozitif” etkilerden bahsedilmesi garipsenebilecek olsa da krizlerin tekrarının önüne geçilmesi ve tekrarının önüne geçilemediği durumlarda alınan derslerle olası etkilerinin asgari seviyede tutulabilmesi için gerekli bütün gayretlerin gösterilmesi gerekmektedir.

Salgın küresel ekonomiyi durma noktasına kadar getirmiş, küresel çapta ulaştırma faaliyetlerini ve seyahat trafiğini oldukça azaltmıştır. Ulaştırma kaynaklı emisyonlar tek başına küresel sera gazı emisyonlarının %24’ünü¹⁵⁶ oluşturduğu için, bu sektördeki

duraklamanın iklim değişikliğine olumlu bir etkisi olacağını tahmin etmek mümkündür. 2020 yılında sera gazı emisyonlarının %5’in üzerinde azalacağı öngörüldüyorsa bile, bu değer 1,5°C’lik sıcaklık artışı sınırının altında kalabilmek için önümüzdeki 10 yıl boyunca her yıl ulaştırılması gereken %7,6’lık azaltım değerinin oldukça altındadır.¹⁵⁷ Yaklaşık 4 milyar insanın bir şekilde karantina altında olduğu günlerde bile sera gazı emisyonlarındaki düşüşün bu denli sınırlı kalmasının en büyük nedeni, fosil yakıtların küresel enerji arzında hâlâ çok önemli bir paya sahip olmasıdır.

2018 yılında küresel emisyon artışının üçte ikisi elektrik üretiminden kaynaklanmıştır. Küresel karbon emisyonlarının hâlâ ciddi bir kısmı kömür kullanımı nedeniyle meydana

¹⁵⁶ Ge, Mengpin ve Wang, Shiyang; “Everything You Need to Know About the Fastest-Growing Source of Global Emissions: Transport”, *World Resources Institute*, 16.10.2019.

¹⁵⁷ Storrow, Benjamin; “Why CO2 Isn’t Falling More during a Global Lockdown”, *Scientific American*, 24.04.2020.

gelmektedir. Nitekim yine 2018 yılında kömür kaynaklı emisyonlar, fosil yakıt kaynaklı emisyonların %44'ünü oluşturmuştur.¹⁵⁸ Küresel ekonomideki yavaşlamaya rağmen emisyonların azalış eğiliminin düşük kalması, küresel düzeyde fosil yakıtlara olan bağımlılığının mümkünse önüne geçilmesinin, en kötü şartlarda azaltılmasının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Diğer yandan, salgın sonrası normalleşme döneminde atılacak agresif adımların iklim değişikliği üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratarak salgından korunma sürecinde yaşanan pozitif ivmeyi tersine çevirebileceği de ihtimaller arasındadır. Rob Jackson; Covid-19 krizi küresel karbon emisyonlarında geçici bir düşüşe yol açmış olsa da küresel ekonominin çökmesi durumunda daha az üretim yapılacağı için iklim faaliyetlerinin yavaşlayabileceğini, bunun sonucunda da şirketlerin çevre-dostu politikaları erteleyebileceklerini ve hatta iptal edebileceklerini ifade etmektedir.¹⁵⁹ Hangi seçeneğin hayata geçeceği salgından ne kadar ders alındığıyla ilişkili olacak, daha çevreci ya da daha duyarsız bir rotanın seçimi devletler ve küresel şirketlerin yeni bir paradigmaya doğru evrilme iştahlarına göre belirlenecektir.

SALGIN SONRASI DÖNEMDE ŞİRKETLER AÇISINDAN İKLİM RİSKLERİNİN YÖNETİMİNİN ÖNEMİ

Covid-19 salgını, dünya ekonomisinin küresel risklere karşı ne derece hazırlıksız olduğunu gözler önüne sermektedir. Şirketler ve ekonomiler; benzer şekilde, öngörülebilir risklerin başında gelen¹⁶⁰ ve ekstrem hava olayları, çevre felâketleri, küresel göç hareketleri, su kıtlığı, tarımsal verimlilik

düşüşleri vb. birçok riski beraberinde getiren iklim değişikliğine hazırlık anlamında da büyük ölçüde sınıfta kalmaktadır.

Öteden beri fosil yakıtlara bağımlı olan dünya ekonomisi, son dönemde popüler hale gelen yenilenebilir enerjideki miktarsal artışa rağmen bu bağımlılığı çok az bir oranda azaltabilmiş durumdadır. Teknolojik gelişmelerle ilk yatırım maliyetleri düşen ve fosil yakıtlara alternatif olmaya başlayan yenilenebilir enerji kaynaklarının küresel enerji sistemindeki payı her geçen gün artsa bile mevcut ilerleme düzeyi iklim değişikliğinin artış hızını sınırlandırabilmek için yeterli değildir. Petrokimya ve ulaştırma sektörlerinin küresel ekonomideki muazzam payları ve bu sektörlerde petrolün ağırlıklı kullanımı, keza alan ısıtmasında yeryüzünde hâlâ büyük oranda fosil yakıtların kullanılıyor olması, kısa vadede fosil yakıtlara olan bağımlılığın kolay kolay azaltılamayacağını göstermektedir.

İklim değişikliği kaynaklı çevresel etkiler arttıkça, iklim senaryolarını risk yönetimi süreçlerine entegre etmeyen şirketlerin orta ve uzun vadede sürdürülebilirlik ve rekabet sorunları yaşamaları kaçınılmazdır. Örneğin; üretim için taze su ihtiyacı yüksek olan ve uzun vadede su kıtlığı açısından yüksek riskli bölgelerde yer alan üretim tesisleri, hem kaynak kıtlığı açısından hem de sosyal tepkiler açısından sıkıntılar yaşayacaklardır.

Günümüzde yerleşim yerleri ve sanayi tesisleri çoğunlukla deniz kenarına yakın bölgelere kurulmuştur. Buzulların erimesi ve denizlerdeki sıcaklık artışlarının bir sonucu olarak 2018 yılında deniz seviyeleri 1993-2008 ortalamasına göre yaklaşık 8 santimetre yükselmiştir. Sera

¹⁵⁸ IEA (Uluslararası Enerji Ajansı); "Global Energy & CO2 Status Report 2019", Mart 2020.

¹⁵⁹ Newburger, Emma; "Coronavirus Could Weaken Climate Change Action and Hit Clean Energy Investment, Researchers Warn", CNBC, 13.03.2020.

¹⁶⁰ The World Economic Forum; "The Global Risks Report 2020", 2020.

İklim değışikliğı kaynaklı çevresel etkiler arttıkça, iklim senaryolarını risk yönetimi süreçlerine entegre etmeyen şirketlerin orta ve uzun vadede sürdürülebilirlik ve rekabet sorunları yaşamaları kaçınılmazdır.

gazi emisyonları nispeten düşük seviyelerde gerçekleşse bile bu yüzyılın sonunda deniz seviyesinin küresel düzeyde en az 30 santimetre yükseleceğı öngörülmektedir.¹⁶¹ Bu değeri çok yüksek gözükmemekle birlikte olası düşük senaryoları takip ettiğı unutulmamalıdır. Ortalama senaryolar deniz seviyesi artışlarının yaklaşık 1 metre, yüksek senaryolar ise 2,5 metre seviyesinde olacağını göstermektedir. Özellikle tesisleri deniz kenarı bölgelerde yer alan kurumların/şirketlerin potansiyel deniz seviyesi artışlarından ne derece etkilenebileceklerini hesaba katmaları gün geçtikçe bir gereklilik haline gelmektedir.

Nasıl koronavirüs Çin’de ortaya çıktıktan görece kısa bir süre sonra küresel bir krize dönüşerek tüm insanlığın hayatını beklenmedik

ölçüde etkilediyse, iklim değışikliğı de Covid-19 salgınına benzer şekilde insanlık için yıkıcı etkileri görülecek bir küresel kriz olarak gelişmektedir. İklim değışikliğı ile mücadele kapsamında koordineli, ahenkli, tutarlı ve birbirini tamamlayan adımların henüz atılamamış olması, insanlığın durumun ciddiyetini yeterince iyi anlayamadığına işaret etmektedir. İnsanlığın esenliğı, küresel ve ulusal düzeylerde ekonominin etkin işlemesi için iklim değışikliğı ile mücadele alanında etkin politikaların hayata geçirilmesi ve ortaklaşa çabaların artırılması gerekmektedir. Covid-19 salgınının, iklim değışikliğı başta olmak üzere küresel krizlere yönelik risk yönetimi mekanizmalarının geliştirilmesinde uyarıcı bir rol oynayabileceğı değerlendirilmektedir.

¹⁶¹ Lindsey, Rebecca; “Climate Change: Global Sea Level”, National Oceanic and Atmospheric Administration, Climate.gov, 19.11.2019.

SALGIN KRİZİYLE ÖNE ÇIKAN SÜRDÜRÜLEBİLİR FİNANS ÇÖZÜMLERİ

Covid-19 salgınının herkese bir kez daha hatırlattığı kritik hususlardan birisi; çevresel, sosyal ve ekonomik gelişmelerin birbiriyle çok hassas bir denge ve etkileşim içinde olduğudur. Bu nedenle, bu üç alana aynı anda dokunabilen holistik sürdürülebilir finansman mekanizmalarının önemi içinde bulunan kriz döneminde daha fazla anlaşılmaktadır. Salgının toplumlar, insanlar ve doğa üzerinde ortaya çıkan etkilerinin orta/uzun vadede küresel piyasalara da yansıtacağı düşünülmektedir. Salgın ile baş edebilmek amacıyla alınan, alınmak zorunda kalınan tedbirlerden dolayı farklı sektörlerde faaliyet gösteren birçok işyeri kapatılmış veya bunların faaliyetlerine sınırlama getirilmiştir. Bu durum, hem söz konusu işyerlerinde çalışanların gelirlerinin azalmasına veya sıfırlanmasına hem de ilgili işyerinin tedarik zincirindeki ürün ve hizmetlere olan talebinin düşmesine yol açmaktadır. Sayılan nedenlerden dolayı salgının, uğradığı bütün ülkelerde hem doğrudan hem de dolaylı olarak geniş bir ekonomik daralma etkisi yaratması beklenmektedir.

Türkiye ekonomisi için yapılan ilk analizlerden birinde, salgın dönemindeki olumsuz gelişmeler nedeniyle GSYH'nin %7,2 küçülmesinin, toplam istihdamın da %10,7 azalmasının beklendiği ifade edilmiştir.¹⁶² IMF'nin küresel ekonomik projeksiyonlarının yer aldığı periyodik raporunda, Türkiye'de GSYH'nin %5 küçüleceği tahmininde bulunulmuştur.¹⁶³ AB Komisyonu ise, 2020 Yılı Bahar Ekonomik Görünüm Raporu'nda, salgın etkisiyle Türkiye ekonomisinin 2020 yılının genelinde %5,4 küçüleceğini öngörmüştür.¹⁶⁴ Görece daha iyimser tahminler bulunmakla birlikte, genel kanı bütün dünyanın olduğu gibi Türkiye'nin de bu süreçte ekonomik olarak ciddi bir zorlukla karşı karşıya kalacağı yönündedir.

Son günlerde hükümetlerin arka arkaya almakta olduğu kararlar, tüm dünyanın salgının olası ekonomik ve finansal etkilerini baştan gidermeye yönelik adımlar attığına işaret etmektedir.

¹⁶² Taymaz, Erol; "COVID-19 Tedbirlerinin Ekonomik Etkileri ve Politika Önerileri", Sarkaç, 24.03.2020.

¹⁶³ IMF; World Economic Outlook 2020, Nisan 2020, s.20.

¹⁶⁴ Dünya; "AB Komisyonu: Türkiye Ekonomisi 2020'de Yüzde 5,4 Daralacak", 06.05.2020.

KONVANSİYONEL FİNANSMAN ARAÇLARI - HÜKÜMET YARDIM VE DESTEK PAKETLERİ

OECD, ölçek ve etkisinde farklılıklar olmakla birlikte Covid-19 kaynaklı karantina ve kısıtlamaların kısa dönemli GSYH düşüşlerine yol açacağını ve birçok ekonominin küçülmesine neden olacağını ifade etmektedir. OECD'ye göre krizin birincil (üretimde yavaşlama, bazı sektörlerde duraklama, istihdam kaybı vb.) doğrudan etkisi, dünya çapında üretimin ortalama %25 azalması ve karantinanın her ayı için GSYH büyümesinde %2'lik bir küçülme yaşanması olacaktır.¹⁶⁵

Salgının bir diğer etkisi de şirketler ve iş hayatı üzerine olmuştur. İşyerlerinin kapanması, üretimin durdurulması ve ekonominin yavaşlaması nedeniyle şirketlerde nakit akışı durma noktasına gelmiştir. Bu etki, değer zinciri boyunca taşınmakta ve damlama etkisi (trickle down effect) yaratarak özellikle küçük ölçekli ve yerel işletmeleri göreceli olarak daha şiddetli boyutlarda etkilemektedir. Büyük ölçekli şirketler, bu kriz döneminde nakit akışında yaşadıkları sıkıntılardan dolayı kendi tedarik zincirlerinde bulunan küçük ölçekli işletmelere olan ödemelerini geciktirebilmektedir. Bu durum, ekonomik sıkıntıyı göğüsleme esnekliği daha az olan KOBİ'ler için daha ciddi finansman problemine yol açabilmektedir.

Yerel ve küçük ölçekli işletmelere ek olarak, turizm ve havacılık gibi sektörlerde yer alan büyük ölçekli işletmelerin de konjonktürel değişiklikler ve piyasadaki talep azlığından dolayı önümüzdeki dönemde sorunlar yaşayabilecekleri öngörülmektedir. Üretimin durduğu veya şubelerin kapatıldığı işyerlerindeki çalışanların maaşlarının ödenmesi, olumsuz etkilenen sektörlerin ve

ekonominin güçlendirilmesi hükümetlerin ve kalkınma finansmanı kuruluşlarının ana odağı haline gelmiştir. Dolayısıyla finans dünyasının birincil gündemi, bu gibi acil ihtiyaçlara hızlı nakit akışı sağlayacak programlar ve sistemler geliştirilmesi olmaktadır.

Salgının yaralarını sarmaya yönelik ilk finansman çalışmalarının hükümetlerden geldiği görülmektedir. Birçok ülke, salgın yardım paketleri yayınlamıştır.¹⁶⁶

- Almanya, Mart ayında 750 milyar Euro'luk bir yardım paketi açıklamıştır. Ülke GSYH'sinin %24'üne denk gelen paket kapsamında; küçük ölçekli şirketler, bakıcı ve sanatçı gibi serbest çalışanların korunmasına yönelik 15 bin Euro'ya kadar doğrudan yardım, salgın nedeniyle kirasını ödeyemeyen kiracıların evden çıkarılmamasına yönelik tedbirler ve Alman şirketlerin yabancılar tarafından devralınmasının önlenmesine yönelik eylemler yer almaktadır.

¹⁶⁵ OECD; "OECD Policy Responses to Coronavirus (Covid-19): Evaluating the Initial Impact of COVID-19 Containment Measures on Economic Activity", 14.04.2020.

¹⁶⁶ Ünveren, Burak; "Koronavirüse Karşı Hangi Ülke Hangi Ekonomik Önlemi Aldı", Deutsche Welle, 31.03.2020.

Ülkelerin kendi başlarına yürüttükleri önlem ve paketlere ilave olarak, ülkeler üstü birlikler de bünyelerinde bulunan ülkelere yönelik şemsiye eylemler planlamaktadır.

- Fransa 300 milyar Euro kurumsal kredilere, 45 milyar Euro likidite desteğine ayrılmak üzere toplam 345 milyar Euro tutarında bir mücadele paketi açıklamıştır. Mart ayı sonu itibarıyla ülkede 21 bini aşkın şirket 3,8 milyar Euro tutarında krediye başvurmuştur.
- Salgından en çok etkilenen ülkeler arasında gelen İtalya'da da 25 milyar Euro değerinde önlemler paketi açıklanmış ve borç ödemeleri salgın boyunca ertelenmiştir.
- ABD, her vatandaşa 1.200 Dolar¹⁶⁷ tutarında yardım desteği, küçük ölçekli işletmelere yardım ve holding gibi büyük ölçekli şirketlere krediler verilmesini öngören 2 trilyon Dolar'a ulaşacak bir paket hazırlamıştır. İlave olarak, sağlık sistemi ve hastaneler ile yerel yönetimlere 100'er milyar Dolar aktarılması planlanmaktadır.
- Kanada hükümeti 17,5 milyar ABD Doları değerinde bir mali destek paketi onaylamıştır. Buna ilave olarak KOBİ'lere Kanada Kalkınma Bankası'nın vereceği 8,8 milyar ABD Doları tutarında kredi ile destek sağlanacağı, virüs

nedeniyle %30 ve daha yüksek oranlarda zarar edecek kurumların çalışanlarının maaş ödemelerinin %75'ine kadar olan kısmının devlet tarafından karşılanacağı ifade edilmektedir.

- İsviçre, yayınladığı 43 milyar Dolar tutarındaki mali yardım paketine ilave olarak, salgının ekonomik etkisini sınırlamak için kısa vadeli para piyasası araçlarının hacmini iki katına çıkarmayı planladığını açıklamıştır. Ülkenin aldığı önlemler arasında serbest çalışanlara yönelik destekler de bulunmaktadır.
- İngiltere de şirket ve çalışanların korunmasına yönelik olarak 81 milyar Dolar değerinde bir ekonomik paket açıklamıştır. Ülke GSYH'sinin %3'üne denk gelen bu paketten serbest hizmet sektöründe çalışan 3,8 milyon kişi de yararlanabilecektir.

Ekonomik krizin özellikle gelişmekte olan ülkeleri daha sert vurması beklenmektedir. Bu durumun ilk sinyalleri, piyasalardan çekilen yabancı sermaye ile görülmektedir. Uluslararası

¹⁶⁷ Bu bölümün tümünde Dolar olarak verilen para birimi, ABD Doları'nı ifade etmektedir.

¹⁶⁸ Tur, Feridun, Turan, Şakir, Avcioğlu, Cem ve Yücel, Gül; "Increasing Turkey's Resilience Under the COVID-19 Pandemic", TSKB Ekonomik Araştırmalar, 13.04.2020.

Finans Enstitüsü'nün verilerine göre, 2020 yılının ilk üç ayında 78 milyar Dolar sermaye gelişmekte olan piyasalardan çıkmıştır.¹⁶⁸

Gelişmekte olan ülkelerin de salgının etkilerini uzun vadede sınırlamaya yönelik stratejiler geliştirmeye çalıştıkları ve gelişmiş ülkelerdekine benzer yardım programlarını uygulamaya geçirdikleri gözlenmektedir. Örneğin Endonezya, olağanüstü bir yasal düzenlemeye giderek hükümetin mali yetki alanını genişletmeyi, dolayısıyla koronavirüsle mücadelede daha fazla destek aktarmayı planlamaktadır. Hükümet, aynı zamanda yerel yönetimleri bütçelerini sağlık sektörüne yönlendirmeye davet etmiştir. Hindistan 800 milyon haneye gıda ve doğrudan nakit desteği sağlayacak, günlük gelirle (yevmiyeyle) çalışanlar ve küçük işletme sahiplerinin de yararlanacağı 22,5 milyar Dolar tutarında bir paket açıklamıştır. İran Haziran 2020'ye kadar 1,5 milyon yoksul haneye 14 ile 40 Dolar arasında doğrudan nakdi yardım yapmayı planlamaktadır. Çin, salgınla mücadele için 183 milyar Dolar tutarında bir paket hazırlamıştır. Bu paket kapsamında tıbbi malzeme üretiminin artırılması, işsizlik sigortasının daha hızlı şekilde ödenmesi ve farklı vergi indirimleri bulunmaktadır. Rusya'da yayınlanan önlemler ise sağlık çalışanlarının maaşlarına zam yapılması, işsizlik maaşlarını ödeyen yerel yönetimlere federal bütçe tarafından destek sağlanması olarak görülmektedir.

Ülkelerin kendi başlarına yürüttüğü önlem ve paketlere ilave olarak, ülkeler üstü birlikler de bünyelerinde bulunan ülkelere yönelik şemsiye eylemler planlamaktadır. Örneğin AB, yaklaşık 37 milyar Euro değerinde bir önlemler paketi açıklamıştır. Paket kapsamında hem KOBİ'leri

hem piyasaları destekleyecek bir "Koronavirüsle Mücadele Yatırım İnisiyatifi" kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu yıl 800 milyon Euro değerinde olan AB Dayanışma Fonu'nun kapsamı, halk sağlığı krizi de dahil edilerek genişletilmiştir. Bu çerçevede, salgından en çok etkilenen üye devletlerin AB'den yardım alabileceği belirtilmektedir. Ayrıca AB bütçesinden 1 milyar Euro'nun, KOBİ'lere likidite sağlanması amacıyla bankalara yönlendirilmesi planlanmaktadır. Avrupa Merkez Bankası da AB üyelerine daha fazla likidite sağlamak için 750 milyar Euro değerinde tahvil alım programı olan "Salgın Acil Satın Alma Programı"nı açıklamıştır. G20 ülkeleri de bu konuda ortak açıklamalarda bulunmaktadır. G20 ülkelerinin ticaret bakanları, piyasaların açık tutulması, hayati tıbbi malzeme ve ekipman dağıtımının garanti altına alınması konusunda mutabık kalmıştır.¹⁶⁹ Ayrıca, Afrika ülkeleri başta olmak üzere, gelişmekte olan ve yaşanan kriz nedeniyle ekonomik zorluğa düşen ülkelere de destek verileceği bildirilmektedir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de salgınla ve etkileriyle mücadelede yönelik farklı kamu eylemleri planlanmıştır. Hükümet, ekonomiye 100 milyar TL hacminde destek öngören "Ekonomik İstikrar Kalkanı" isimli bir önlem paketi açıklamıştır.¹⁷⁰ Açıklamada bankaların, KOBİ'ler başta olmak üzere ticari müşterilerine üç ay anapara ve faiz ödemesiz, toplam 12 ay vadeli ve yıllık %9,5 faizli krediler sağlayabileceği ifade edilmektedir. Paket kapsamında perakende, alışveriş merkezleri, otomotiv ve lojistik gibi sektörlerin muhtasar, KDV ve SGK primleri altışar ay, nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan borçları da üç ay ertelenmektedir. Konaklama vergisi 2021 yılına ötelenirken, iç havayolu taşımacılığında

¹⁶⁹ United States Council for International Business; "G20 Trade Ministers Release Statement on COVID-19", 04.2020.

¹⁷⁰ Ünveren; a.g.m.

¹⁷¹ Akol/Law; "Türkiye'de Covid-19 Tedbirleri", 20.04.2020.

ise KDV oranı süreli olarak 30 Haziran 2020'ye kadar %18'den %1'e indirilmektedir. Bu paket kapsamındaki kredilerin kullandırımı için şirketlerin Şubat ayı personel sayısının düşürülmemesi ön şart olarak bildirilmektedir.¹⁷¹ Türkiye'de salgın sürecinde sağlanan kamu finansman desteğinin en önemli bölümlerinden birini, İşsizlik Fonu ve kısa vadeli çalışma ödeneğinin oluşturduğu görülmektedir. 2020 yılı rakamlarına göre toplam varlık miktarı 131,5 milyar TL düzeyinde seyreden fonun varlık yapısı, prim ve devlet katkısı olarak biriken gelirler ile maaş ödemeleri ve teşviklerden oluşan gider arasındaki pozitif farktan ve fonun faiz gelirinden oluşmaktadır.¹⁷²

Bu tedbirlere ilave olarak Türkiye'de bir bağış kampanyası da başlatılmıştır. IMF'nin resmi verilerine göre; Irak, Lübnan, Sri Lanka, Güney Afrika ve Senegal koronavirüsle mücadeleyle yönelik olarak ulusal çapta bağış kampanyası başlatan ülkeler arasında bulunmaktadır.

Hükümetlerin uygulamaya aldığı önlemler incelendiğinde, müdahale paketlerinin ağırlıklı biçimde KOBİ'ler ile faaliyetlerini geçici süre durdurmak zorunda kalan işletmelerin yüzleştiği sıkıntıları azaltmaya yönelik olarak kurgulandığı görülmektedir. Ödeme yardımları ve istihdamın korunmasına yönelik destekler ile finansal krize daha az dayanıklı olan sektörlerin desteklenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

ULUSLARARASI KALKINMA KURULUŞLARININ FAALİYETLERİ

Kamu tedbirleri Covid-19 salgınında ülkeler için ilk savunma hattını oluşturmaktadır. Ancak kamu tedbir ve paketleri, yaklaşmakta

olan küresel krizden çıkmak için tek başlarına yeterli olamayacaktır. Uluslararası finansman kaynaklarının ve farklı finansman araçlarının da bu doğrultuda devreye alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede uluslararası kalkınma ve finansman kurumları da hükümetlerin mali önlem paketlerine ilave olarak salgınla mücadeleye yönelik yeni eylemler geliştirmektedir.

Geçtiğimiz dönem içinde salgınla mücadele kapsamında en fazla öne çıkan finansman aracının tahviller olduğu dikkat çekmektedir. Tahvillerin özellikle uluslararası kalkınma kuruluşları arasında ilgi gördüğü, bu kalkınma kuruluşlarının Covid-19 odaklı yeni tahviller ihraç ederek sağlık sektörünü desteklemeye ve diğer sektörler için de salgının yarattığı etkileri azaltmaya yönelik kaynak yaratmayı hedeflediği izlenmektedir. Bu tahvillerden öne çıkanlar ilgili tabloda gösterilmektedir.

Afrika Kalkınma Bankası (AfDB), 2020 yılının Mart ayının sonunda 3 milyar Dolar hacminde bir "koronavirüs tahvili" ihraç etmiştir. Tahvil, bu raporun yazım tarihi itibarıyla¹⁷³ ihraç edilen en yüksek hacimli sosyal tahvil olma özelliğini taşımaktadır. Uluslararası Finans Kurumu (IFC) da 2020 yılının Nisan ayı içinde koronavirüsten etkilenen şirketlere kullandırılmak üzere 3 milyar İsveç Kronu (yaklaşık 300 milyon ABD Doları) tutarında bir sosyal tahvil ihraç etmiştir. Dünya Bankası ise 22 Nisan 2020 tarihinde 8 milyar Dolar tutarında bir sürdürülebilir tahvil ihraç etmiştir. Dünya Bankası'nın ihraç ettiği sürdürülebilir tahvil, bu raporun yazım tarihi itibarıyla¹⁷⁴ ihraç edilen en yüksek hacimli sürdürülebilir tahvil olma özelliğini taşımaktadır.¹⁷⁵

¹⁷² DISK-AR; "COVID-19 ile Mücadele ve İşsizlik Sigortası Fonu Raporu", 28.03.2020.

¹⁷³ Nisan 2020.

¹⁷⁴ Nisan 2020.

¹⁷⁵ Rowntree, Ashton ve Cooper, Graham; "Bond Round-Up", Environmental Finance, 22.04.2020.

COVID-19 SALGINI SÜRECİNDE ULUSLARARASI FİNANS KURULUŞLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK TEMALI TAHVİL İHRAÇ ÖRNEKLERİ

İhraççı	Tahvil Türü	İhraç Edilen Miktar	Geri Ödeme Tarihi	Kullandırma Alanı	İkinci Taraf Görüşü
Afrika Kalkınma Bankası	Sosyal Tahvil	3 milyar Dolar	3 Nisan 2023	KOBİ finansmanı ve mikrofinansmanın potansiyel etkileri aracılığıyla istihdam yaratma	Evet
Amerikalılar Arası Kalkınma Bankası	Sürdürülebilir Tahvil	2 milyar Dolar	3 Nisan 2025	Temel hizmetlere erişim, KOBİ finansmanı ve mikrofinansmanın potansiyel etkileri aracılığıyla istihdam yaratma	-
İskandinav Yatırım Bankası	Sürdürülebilir Tahvil	1 milyar Euro	6 Nisan 2023	KOBİ finansmanı ve mikrofinansmanın potansiyel etkileri aracılığıyla istihdam yaratma	-
Avrupa Yatırım Bankası	Sürdürülebilir Tahvil	3 milyar Euro	15 Mayıs 2023	Temel hizmetlere erişim	Evet
Avrupa Konseyi Kalkınma Bankası	Sosyal Tahvil	1 milyar Euro	9 Nisan 2027	KOBİ finansmanı ve mikrofinansmanın potansiyel etkileri aracılığıyla istihdam yaratma	-
Dünya Bankası	Sürdürülebilir Tahvil	8 milyar Dolar	22 Nisan 2025	Temel hizmetlere erişim, KOBİ finansmanı ve mikrofinansmanın potansiyel etkileri aracılığıyla istihdam yaratma	Evet
Cassa Depositi e Prestiti	Sosyal Tahvil	1 milyar Euro (500 milyon Euro'luk iki tranş)	20 Nisan 2023/20 Nisan 2027	Temel hizmetlere erişim, ulaşılabilir altyapı, KOBİ finansmanı ve mikrofinansmanın potansiyel etkileri aracılığıyla istihdam yaratma	Evet

Benzer olarak İskandinav Yatırım Bankası (NIB), virüsten etkilenen ülkelere finansman sağlamak için 1 milyar Euro hacminde bir müdahale tahvili (response bond) ihraç etmiştir. Tahvilden elde edilen gelirlerin hususi olarak mikro finansman ve KOBİ odaklı istihdam yaratma alanlarında kullanılması planlanmaktadır. NIB, ilk müdahale tahvilini takiben Nisan ayının içinde 4 milyar İsveç Kronu (yaklaşık 400 milyon ABD Doları) tutarında ikinci bir sosyal tahvil daha ihraç etmiştir.¹⁷⁶

Avrupa Yatırım Bankası (EIB) ise temel altyapı hizmetlerine erişim amaçlı bir yeşil tahvil ihraç etmiştir. Banka, 3 milyar İsveç Kronu (300 milyon ABD Doları) hacimli tahvilin Covid-19

salgınıyla mücadele kapsamında kullanılacağını bildirmiştir.

Uluslararası finans kuruluşlarının tahvillere ek olarak sunduğu destekler, farklı kredi ve hibe programlarından oluşmaktadır. Örneğin Alman Kalkınma Bankası (KfW) salgından etkilenen işyerleri ve şirketler için farklı kredi paketleri sunmaktadır. Kredi paketleri şirketlerin ihtiyacına ve yaşına göre düzenlenmektedir.¹⁷⁷ KfW ayrıca bu dönemde teminat garantisi sıkıntısı çeken şirketlerin banka kredisi almalarında kolaylık sağlamak için Alman bankaları ile işbirliği içinde özel bir program geliştireceğini açıklamıştır. Bu program kapsamında teminat garantilerinde işletme

¹⁷⁶ Nordic Investment Bank (NIB); "NIB Lists SEK 4 Billion Response Bond on Nasdaq Stockholm", 09.04.2020.

¹⁷⁷ KfW; "KfW Coronavirus Aid: Loans for Companies".

kredileri için %80'e, yatırım kredileri için %90'a kadar indirim sağlanması planlanmaktadır.¹⁷⁸ Dünya Bankası ise farklı ülkeler için hazırladığı özel kredi programlarını açıklamaktadır. Banka, Türkiye ile de 100 milyon Dolar'lık bir kredi anlaşması imzalamıştır. Söz konusu kredinin sağlık sektörü ve insan kaynaklarının güçlendirilmesine yönelik projelere kullanılacağı belirtilmiştir.¹⁷⁹ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) da benzer şekilde ülkelere farklı finansman paketleri sunmaktadır. Örneğin, Fas'taki özel bir banka ile, ülkedeki Covid-19 kaynaklı zararların azaltılmasına yönelik 145 milyon Euro'luk bir finansman paketi anlaşması imzalamıştır. Paket kapsamında 100 milyon Euro KOBİ finansmanına yönelik, 45 milyon Euro da ihracat ve ithalat işlemlerine yönelik olarak kullanılacaktır.¹⁸⁰

Maddi destek ve kredi paketlerine ilave olarak, ulusal kalkınma kurumlarının eylem planları arasında uzun vadeli stratejik destek planları da bulunmaktadır. Kalkınma kurumları, salgın yüzünden en çok etkilenecek kırılgan topluluklar ve ekonomik sektörler için uzun dönemde ne gibi iyileştirme çalışmaları olabileceğine yönelik analizler geliştirmeye başlamıştır. Örneğin Hollanda Kalkınma Bankası (FMO), sunduğu finansal hizmetlerin etkisini pekiştirmek ve bunların etkisinin uzun vadeli olmasını sağlamak için bir stratejik müdahale paketi oluşturduğunu açıklamıştır. Bu paket kapsamında Banka, (i) müşterilerine kriz yönetimi ve iş sürekliliği konusunda uzaktan danışmanlık desteği sağlayacağını, (ii) son kullanıcılara yönelik test kitleri, ekipman kullanımı vb. acil ihtiyaçlar için hibeler oluşturacağını ve (iii) müşterileri arasında bilgi

“

Kalkınma kurumları, salgın yüzünden en çok etkilenecek kırılgan topluluklar ve ekonomik sektörler için uzun dönemde ne gibi iyileştirme çalışmaları olabileceğine yönelik analizler geliştirmeye başlamıştır.

”

paylaşımını teşvik etmek için webinar'lar düzenleyeceğini ifade etmektedir.¹⁸¹ Bir başka deyişle, uluslararası kalkınma kuruluşlarının yaklaşımı, vermekte oldukları finansman desteklerini finansal olmayan teknik destek paketleriyle de güçlendirmek ve uzun vadeli sürdürülebilirlik odaklı çözümler geliştirmek doğrultusunda şekillenmektedir.

SALGINLA MÜCADELEDE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK TEMALI TAHVİLLERİN ROLÜ

Tahviller, dünya para ve sermaye piyasalarında alışlagelen bir finansman mekanizması

¹⁷⁸ Arhold, Cristoph, vd.; "Coronavirus Aid for Companies in Difficulties - Unprecedented Response from KfW, German Government and EU Commission", White&Case, 19.03.2020.

¹⁷⁹ World Bank; "World Bank Support will Help Turkey's Health System Better Respond to COVID-19 Pandemic", 24.04.2020.

¹⁸⁰ EBRD; "EBRD Launches First Key Investment Under Coronavirus Response in Morocco", 22.04.2020.

¹⁸¹ FMO; "FMO and the COVID-19 Pandemic", 2020.

olduğu için ihraççılara belli standartlar ile süreçte kolaylık sağlamakta, aynı zamanda sürdürülebilirlik başlığına verdiği dolaylı destek ile yatırımcı ilgisini artırmaktadır. Aslında temalı tahviller, olağanüstü olaylarla mücadele finansmanı için yeni bir model değildir. Özellikle sigorta ve reasürans şirketleri deprem, olağanüstü doğa olayları gibi doğal afetlerle mücadele için uzun süredir afet tahvillerini kullanmaktadır. Bu uygulama günümüzde de güncelliğini korumaktadır: 2020 yılının ilk üç ayında afet tahvili ihraçları rekor seviyelere çıkarak 3,8 milyar Dolar'a ulaşmıştır.¹⁸² Ancak günümüzde gördüğümüz sahne, sürdürülebilirlik temalı tahvillerin de artık salgınla mücadelede öne çıkan finansal mekanizmalar arasına girdiğidir.

Sürdürülebilirlik temalı tahviller; aralarında yeşil, sosyal ve sürdürülebilir tahvilleri bulunduran bir tahvil ailesi olarak düşünülebilir.

İlk olarak 2007 yılında bir yeşil tahvil ihracıyla başlayan süreç, ilerleyen yıllarda sosyal ve sürdürülebilirlik tahvillerinin ihracıyla çeşitlenmiştir. Sürdürülebilir tahvil dünyasında yeşil tahviller açık ara birinciliği göğüslemektedir. Bugüne kadar sosyal tahvil ihraçları, yeşil tahvil ihraçlarının gerisinde seyretmekteydi. 2019 yılında yeşil tahvil ihraçları 257 milyar Dolar'a ulaşırken sosyal tahvil ihracı 13 milyar Dolar seviyesinde kalmıştır. Sosyal temalı projelerin ve yeşil projelerin gelirlerinin bir karışımını içeren sürdürülebilirlik tahvilleri dâhil edildiğinde bile, bu tahvillerin 2019'daki ihraçları sadece 40 milyar Dolar tutarında ek bir rakam oluşturmuştur.¹⁸³ Geçtiğimiz dönemde özellikle çevre tahribatı ve iklim değişikliğiyle mücadele konuları öne çıktığı için bu alanlara yönelik finansman sağlaması nedeniyle yeşil tahvil ihraçları popülerlik kazanmıştır. Bununla birlikte, sosyal tahviller, amacı ve kullandırım şartları düşünüldüğünde günümüz şartlarında

¹⁸² Walsh, Paul ve Cundy, Chris; "Cat Bond Market Hits Record Highs Despite COVID-19 Hit", *Environmental Finance*, 28.04.2020.

¹⁸³ Laski, Jonathan; "Responding to COVID-19 Through Social Bonds", *Sustainalytics*, 08.04.2020.

2020 Mart sonunda başlayan süreç sosyal tahvillerde Covid-19 ile ilgili işlemlerin yapılmasının mümkün olduğunu göstermeye başlamıştır.

Şimdiye kadar ihraç edilen en yüksek montanlı sosyal tahvil (3 milyar Dolar) bu dönemde "Covid-19 Sosyal Tahvil" olarak AfDB tarafından ihraç edilmiştir.

salgına yönelik ideal finansman yaratma araçları arasında dikkat çekmektedir. Sosyal tahviller; belirli bir sosyal konuyu hedefleyen, bu konuda ve hedef nüfusa yönelik olumlu sonuçlar yaratabilecek ve/veya olumsuz etkileri azaltabilecek projeleri finanse etmektedir. Sağlık, ulaşım altyapısı, sağlıklı kentleşme, istihdam, eğitim gibi birçok farklı temel hizmet başlığı sosyal tahvil kapsamında finanse edilebilmektedir.

Finanse ettiği projelerin yapısı itibarıyla salgın döneminde kullanımı en ağırlıklı olarak ortaya çıkan sürdürülebilirlik temalı tahvillerin sosyal tahviller olduğu izlenmektedir. Normal şartlarda sosyal tahviller, yapıları ve referans verilen standartlar gereği uzun soluklu sosyal meselelerin finanse edilmesine yönelik olarak kullanılmaktadır. Salgınlar ise, etkileri çok hızlı görüldüğü için, mücadeleye yönelik eylemlerin hızlı ve kararlı bir şekilde alınmasını gerektiren felâketlerdir. Bu bakış açısıyla salgınlar, doğal afetler veya halkı tehdit eden ve derhal harekete geçilmesini gerektiren diğer ani olaylarda, sosyal tahvillerin kısa vadeli acil durum önlemlerini desteklemek için kullanılabilirliğinin test edileceği bir süreç ortaya çıkmıştır. Aslında 2020 Mart sonunda başlayan süreçle ilk ihraççılar sosyal tahvillerde Covid-19 ile ilgili işlemlerin yapılmasının mümkün olduğunu göstermeye başlamıştır. Bu dönemde yapılan ihraçlar ağırlıklı olarak sosyal tahviller üzerinden gerçekleşmiştir; hatta bazı ihraççıların tahvillerin genel çerçeveleri ve açıklamalarında Sosyal Tahvil Prensipleri (SBP) kriterlerine referans verdikleri görülmektedir.

Yukarıda bahsedildiği üzere, özellikle uluslararası kalkınma/finans kuruluşlarının mevcut krizle başa çıkmak için yaptıkları finansman planlarında sosyal tahviller ön plana çıkmaktadır. Şimdiye kadar en yüksek montanlı

sosyal tahvil (3 milyar Dolar), salgının geçim kaynakları ve Afrika ekonomileri üzerindeki ekonomik ve sosyal etkisini hafifletmek için "Covid-19 Sosyal Tahvil" ismiyle 26 Mart'ta AfDB tarafından ihraç edilmiştir. Aynı şekilde şimdiye kadar ihraç edilen en yüksek montanlı sürdürülebilir tahvil de (8 milyar Dolar) bu dönemde Covid-19'la mücadele için Dünya Bankası tarafından ihraç edilmiştir.

Sürecin başındaki yaklaşım, büyük çaplı ve kalkınma odaklı finansal kuruluşların salgına yönelik sosyal tahvilleri ile şekillenmiştir. Şirketlerin ise ilk sosyal tahvil ihracına girmekte çekimser davrandığı gözlenmektedir. Bu durum, salgın özelinde yaşanan bir durum olmaktan ziyade, sosyal tahvil dünyasında genel olarak tecrübe edilebilen bir durum olarak değerlendirilmektedir. Yapısı itibarıyla sosyal tahvillerin hükümetler ve ulus-üstü kuruluşların faaliyetleriyle daha uyumlu olduğu, faaliyetlerinde ticari bakış yaklaşımının önceliklendirilmesi nedeniyle şirketlerin sosyal tahvil yapısına uyumlu olup olmadığı konusunda belirsizlik yaşanabildiği görülmektedir. Ancak süreç ilerleyince, şirketler tarafında da salgına yönelik kurumsal sosyal tahvil ihraçlarının kurgulanabileceği beklenmektedir. Bunun ilk örneği, İsveçli tıbbi malzeme üretici Getinge şirketinin ihraç ettiği tahvildir. Şirket 20 Nisan tarihinde ihraç ettiği 1 milyar İsveç Kronu (yaklaşık 100 milyon ABD Doları) tutarlı tahvil ile solunum cihazı üretimi kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Tahvil gelirleri ile şirketin 2020 yılında yoğun bakım ünitelerinde kullanılmak üzere üreteceği solunum cihazı üretiminin %160 artması planlanmaktadır.¹⁸⁴ Bu tahvilin genel sosyal tahvillerden en büyük farkı, vade süresidir. Sosyal (ve yeşil) tahviller, uzun vadeli etki yaratma prensibine odaklandıkları için tahvil vadeleri de bu etkinin uzun erimde takip edilebilmesini teminen uzun olmaktadır. Ancak

Getinge'nin sosyal tahvilinin vadesi 6 ay olarak belirlenmiştir. Burada hedeflenen sosyal fayda ve sosyal faydanın etki süresi düşünüldüğünde, vade uzunluğunun sosyal tahviller için artık anlamlı bir kriter teşkil etmediği görülmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere, sürdürülebilir temalı tahvillerde yeşil-sosyal tahvil ihracı dengesi, günümüze kadar iklim ve çevre öncelikleri sebebiyle yeşil tahvil ağırlıklı bir dağılım seyretmiştir. Dünya genelinde yenilenebilir enerji ve iklim değişikliğiyle mücadele konularına olan ilgi, yeşil tahvil ihracının daha da popülerleşmesini sağlamaktadır. Yeşil tahvil ihraçlarının sosyal tahvillerden yüksek seyretmesinin bir diğer nedeni de kullanıcı tercihleridir. Yeşil tahviller, proje alanları ve gösterge kriterleri bakımından ihraççılara sosyal tahvillere nazaran daha somut bir çerçeve sunmaktadır. Sosyal tahvillerdeki tanım eksiklikleri ve sayısal olmayan gösterge beklentileri, ihraççıları sosyal tahvil ihracından uzaklaştıran bir etkidir. Ancak salgın, bu konuda sosyal tahvillerin gelişmesi için adeta yeni bir süreç başlatmıştır. Salgının yaratmış olduğu farkındalık, sosyal tahvillerin toplum için farklı alanlarda da kullanılabileceğini göstermektedir. Ayrıca sosyal tahviller dünyasında sıkça dile getirilen proje alanları ve göstergeler konusundaki belirsizliklerin giderilmesine yönelik somut örnekler geliştirilmektedir. Bu nedenle, önümüzdeki dönemde sosyal tahvillerin sayısında artış olması ve tablonun değişmesi beklenmektedir.

Sosyal tahvillerin gelecek dönemde öneminin anlaşılması ve sosyal tahvil sayısının dünya çapında artmasının, sürdürülebilirlik finansmanının dengeli olarak gelişmesinde önemli bir adım teşkil edeceği düşünülmektedir. Şimdiye kadar süregelen yeşil finansman ağırlığının dengelenmesi sosyal yatırımların da tahvillerle finanse edilmesinin kapısını

¹⁸⁴ Marchant, Christopher; "Getinge Issues Covid-19 Bonds to Make Ventilators", *Environmental Finance*, 17.04.2020.

açacaktır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, sosyal tahvillerde artış yaşanırken yeşil tahvillerin göz ardı edilmemesi olacaktır. 2020 yılı sürdürülebilirlik temalı tahvil ihraçları incelendiğinde, Mart ayında yeşil ve sosyal/ sürdürülebilir tahvillerin ihraç oranlarında bir kırılma görülmektedir. Ocak ve Şubat 2020’de 29 milyar Dolar olan yeşil tahvil ihracı, Mart ayında 5 milyar Dolar’a düşmüştür. Mart ayında ihraç edilen sosyal tahviller ise 4,3 milyar Dolar’a ulaşmıştır. Bu rakam, Ocak ve Şubat ayı toplamının yaklaşık iki katıdır.¹⁸⁵

Rakamlardaki değişiklik ekonomik unsurlar kaynaklı olabilmekle birlikte, salgının ihraç tercihlerinde önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Ancak, sürdürülebilirliğin her alanında olduğu gibi, sağlık konusunda da çevre ve toplum unsurlarının birbirlerinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Salgın gibi biyolojik tehditler; çevre bozunumu, iklim değişikliği ve yeşil tahvillerle ilişkilendirilen konularla birebir etkileşimde olan konulardır. Araştırmalar, şiddetlenen iklim değişikliği ve su kıtlığı gibi konuların salgın hastalıklar üzerinde olumsuz etkisi olacağını göstermektedir. Örneğin 2015 yılında Güney Amerika’yı etkisine alan ve iklim değişikliği nedeniyle olağanüstü bir hava eylemi olarak görülen El Nino kasırgasının, Zika virüsünün Brezilya’dan Güney Amerika kıtasına yayılmasında etkisi olduğu düşünülmektedir. Benzer şekilde, küresel ısınmanın etkilerinin hastalıkların artmasında tetikleyici olabileceği değerlendirilmekte, küresel ısınmanın 2080 itibarıyla sivrisinek kaynaklı hastalıkların etkili olduğu coğrafyaları genişleterek Doğu Afrika ve Avrupa’yı kapsayacağı ve yaklaşık 1 milyar kişinin sivrisineklerle bulaşan hastalıklara

maruz kalacağı hesaplanmaktadır.¹⁸⁶ Karantina döneminin iklim değişikliğine olan olumlu etkilerinin, karantinanın kalkmasıyla birlikte tersine dönmesi riski de bulunmaktadır. Duraklayan sanayi üretiminin tekrar ve muhtemelen daha hızlı bir şekilde başlaması, kapatılan uluslararası ulaşım ağlarının yeniden açılmasıyla uçak seyahatlerinin hızlanması, karantina döneminde yaşanan ekonomik durgunluğun geçmesi için sanayi üretimi süreçlerinin daha agresif politikalarla devam ettirilmesi çevre kirliliği ve emisyon oranlarının geçmiş seviyelerden çok daha yüksek seviyelere çıkması riskini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, yeşil tahviller ve iklim bağlantılı tahvillerin, Covid-19 sonrası dönemde de önemini korumaya devam edeceği düşünülmektedir.

Önümüzdeki dönemde sürdürülebilirlik temalı tahvillerin rolünün artacağı belirtilirken, bu tahvillerin başarılı olmasının ardındaki önemli nedenlerden biri olan etki değerlendirmesinin de altı çizilmelidir. Sağlanan finansmanın etkinliğini ölçebilmek ve takip edebilmek için çevresel ve sosyal etki analizlerinin gerçekleştirilmesi ve düzenli olarak takip edilmesi göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Halihazırda yeşil ve sosyal tahviller için etki raporlamasına yönelik kapsamlı raporlama kriterleri ve şablonları bulunmaktadır. Etki raporlaması standartları konusunda çalışan Yeşil Tahvil Prensipleri (GBP) gibi kuruluşların Covid-19 tahvillerine yönelik ilave standartlar geliştirme sürecinde olduğu bilinmektedir.¹⁸⁷ Etki raporlaması konusunda danışmanlık veren şirketlerin de kendi tahvil etki değerlendirme kriterlerini Covid-19 taksonomisi ile güncellemeye başladıkları görülmektedir.¹⁸⁸ Covid-19 temalı sosyal ve sürdürülebilir

¹⁸⁵ Cooper, Graham; “Covid-19 Slams the Brakes on Green Bond Issuance”, *Environmental Finance*, 01.04.2020.

¹⁸⁶ Whiting, Kate; “Coronavirus Isn’t an Outlier, It’s Part of Our Interconnected Viral Age”, *World Economic Forum*, 04.03.2020.

¹⁸⁷ ICMA; “Green and Social Bond Principles with ICMA Underline Relevance of Social Bonds in Addressing COVID-19 Crisis and Provide Additional Guidance”, 31.03.2020.

¹⁸⁸ Ranney, Kevin; “Responding to COVID-19 Through Social Bonds”, *Sustainalytics*, 08.04.2020.

Salgının küresel etkisi ile artan bireysel aktivizm isteği ve farkındalık, kitle fonlama gibi birey seviyesinde yapılabilen enstrümanlara olan talebi artırmaktadır.

tahvillerin ihraçları arttıkça önümüzdeki dönemde etki raporlaması çerçevelerinde Covid-19 veya daha genel olarak bulaşıcı hastalıklar temasına yönelik yönlendirici performans göstergeleri ve kriterlerinin eklenmesi beklenmektedir.

ALTERNATİF FİNANSMAN ARAÇLARI

Bu dönemde ortaya çıkan ihtiyaçlar ve dönemin kendine özgü dinamikleri, konvansiyonel finansman modellerine ilave olarak alternatif finansman araçlarının da değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Toplumda oluşan ihtiyaçlar, yeni iş modellerinin gelişmesi için de fırsatlar doğurmaktadır. Özellikle dijital tabanlı ürün ve hizmetler alanında hem var olan küçük çaplı işletmeler hem de yeni girişimciler yeni fikirler geliştirmekte, güncel durum ve şartlar altında tüketicinin ilgisini çekebilecek alternatif iş modelleri ortaya koymaktadır. Bu gibi iş fikirlerinin gelecek dönemde de devam etmesi için melek yatırımcı, kitle fonlaması (crowdfunding) gibi alternatif

finansman modellerinin önem kazanacağı düşünülmektedir. Bu öngörüye zemin hazırlayan ilk örnek WHO'dan gelmiştir. BM Vakfı ve İsviçre Hayırseverlik Vakfı 13 Mart 2020 tarihinde WHO için hazırlanan "Covid-19 Dayanışma Müdahale Fonu" isimli bir fon kurmuştur.¹⁸⁹ Fon sadece kurumsal katkıları değil, bireyler ve şirketler gibi her türlü kaynaktan gelen bağışları kabul etmektedir. WHO için ilk kitle fonlama modeli olan bu Fon'un gelirleri, BM Vakfı aracılığıyla WHO'ya aktarılacaktır. Fon'un, en kırılgan ve zayıf sağlık sistemleriyle risk altında bulunan ülkeler başta olmak üzere WHO'nun genel Covid-19 strateji planını desteklemek üzere kullanılacağı belirtilmektedir. Toplam 170.000 şahıs ve şirket tarafından kaynak sağlanan Fon'da kuruluş tarihinden sonra ilk 10 gün itibarıyla 71 milyon Dolar toplandığı açıklanmıştır.

Kitle fonlama modelleri, sadece sağlık harcamalarına yönelik değil, salgının getirdiği farklı sosyal ve ekonomik etkileri azaltmaya yönelik projeler için de kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, salgından etkilenen evsizlere

¹⁸⁹ Usher, Ann Danaia; "WHO Launches Crowdfund for COVID-19 Response", *The Lancet*, 28.03.2020.

yönelik kitle fonlama çalışmaları da bulunmaktadır. “Gofundme” gibi küresel takipçisi bulunan kitle fonlama web sitelerinde farklı ülkelerdeki evsiz barınaklarında kullandırılmak üzere farklı fonlama projeleri yayınlanmaktadır.¹⁹⁰

Kitle fonlama uygulamaları ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus da, kitle fonlama yaklaşımının bu dönemde sadece sivil toplum kuruluşları tarafından değil, finans kuruluşları tarafından da değerlendirilmeye başlanmış olmasıdır. Malezya’da bir banka, bir yerel sivil yardım kuruluşuyla birlikte bir kitle fonlama kampanyası başlatmıştır. Bu kampanya aracılığıyla banka müşterileri, kredi kartlarındaki puanlarla kampanyaya bağışta bulunabilmektedir. Kampanyaya katkıda bulunmak isteyen kişiler bu işlemi bir web sitesi üzerinden de gerçekleştirebilmektedir. Toplanan fonun, sivil yardım kuruluşunun salgınla mücadele çerçevesinde yürüttüğü çalışmalar için kullanılacağı ifade edilmektedir.¹⁹¹

Salgının küresel etkisi ile artan bireysel aktivizm isteği ve farkındalık, kitle fonlama gibi birey seviyesinde yapılabilen enstrümanlara olan talebi artırmaktadır. Salgın nedeniyle ihtiyaçlar ve yeni iş modelleri arttıkça kitle fonlama modellerinin de bu alanda gittikçe daha fazla kullanılmaya başlanacağı düşünülmektedir. Tüm dünyayı etkileyen, gelişmiş ve gelişmekte olan piyasaları eşit derecede vuran bir salgının etkilerini yönetmek sadece politika yapıcıların ve kalkınma finansmanı kuruluşlarının atacağı adımlarla mümkün olmayacağı gibi, birey bazında yapılan mikro çalışmaların da tek başına başarılı olması mümkün değildir. Her kriz yönetiminde

olduğu gibi Covid-19 salgınıyla mücadelede de finansman mekanizmalarının ancak çok taraflı ve birbirini tamamlayan nitelikte olması durumunda beklenen etki yaratılabilecektir. Bu çerçevede, hızlı uyarlanabilme ve yatırımcı kaynaklarını çeşitlendirebilme özelliklerinden dolayı sürdürülebilir ve inovatif finansman mekanizmalarının bundan böyle daha geniş alanlarda kullanılacağı tahmin edilmektedir.

¹⁹⁰ World Economic Forum; “COVID-19 Homeless Crowdfunding Campaign”.

¹⁹¹ The Sun Daily; “Maybank Extends Crowdfunding Campaign”, 08.04.2020.

TSKB Sürdürülebilirlik Danışmanlığı A.Ş.- ESCARUS

Meclisi Mebusan Cad. Ömer Avni Mah.
Karun Çıkmazı Sok. No:2 34427
Fındıklı, Beyoğlu
İstanbul, Türkiye

info@escarus.com
+90 212 334 54 60
www.escarus.com

